

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedra**

Radvilės Kvederaitės
V kurso, baudžiamosios justicijos teisės
studijų šakos studentės

Magistro darbas

**Šiuolaikinės prekybos žmonėmis baudžiamosios atsakomybės ypatumai
Criminal Liability Specifics in Modern Human Trafficking**

Vadovas: prof. dr. Aurelijus Gutauskas
Recenzentas: asist. dr. Justas Namavičius

Vilnius
2022

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame darbe analizuojamas prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos aktualumas šiuolaikiniame pasaulyje: pateikiami statistiniai duomenys apie nusikalstamą veiką, socialiniai aspektai, turintys įtakos prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos plitimui, bei pagrindinės veikos formos. Prekyba žmonėmis – viena pavojingiausių nusikalstamų veikų, gebanti adaptuotis prie technologiškai modernėjančio pasaulio. Šiuo metu itin svarbu suprasti šiuolaikinės prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos kryptis, dėl ko veiką galima lengviau identifikuoti, suteikti pagalbą prekybos žmonėmis aukoms, taip pat stiprinti prevenciją.

Pagrindiniai žodžiai: prekyba žmonėmis, prekybos žmonėmis tinklas, prekyba žmonėmis tarptautinėje ir ES teisėje, priverstinis darbas, prostitucija, šiuolaikinė vergovė, prekybos žmonėmis prevencija ir pagalba aukoms, baudžiamoji atsakomybė.

This work analyzes the topicality of human trafficking as a crime in the modern world: provides statistics on crime, social aspects, and the impact it has. Human trafficking is one of the most dangerous forms of crime that is capable of adapting to today's technologically advanced society. To this day, it is important to understand the criminal nature of modern trafficking in human beings to identify the crime, help victims and prevent it from happening in the future.

Key words: human trafficking, trafficking network, human trafficking under international and EU law, forced labor, prostitution, modern-day slavery, prevention of human trafficking and assistance to victims, criminal liability.

TURINYS

IŽANGA	4
1. ŠIUOLAIKINĖS PREKYBOS ŽMONĖMIS SAMPRATA, SITUACIJA IR PAPLITIMAS	7
2. PREKYBOS ŽMONĖMIS AKTUALUMAS TARPTAUTINĖJE IR ES TEISĖJE....	20
3. ŠIUOLAIKINĖS PREKYBOS ŽMONĖMIS TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI LIETUVOS BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE	20
3.1. Prekybos žmonėmis sudėties ir teismų praktikos analizė	33
3.1.1. Prekybos žmonėmis objektyvieji požymiai	33
3.1.2. Prekybos žmonėmis subjektyvieji požymiai	42
3.2. Prekyba žmonėmis ir kitos panašios nusikalstamos veikos	43
IŠVADOS	60
ŠALTINIAI.....	63
SANTRAUKA.....	68
SUMMARY	69

IŽANGA

Temos aktualumas. Prekyba žmonėmis – šiuolaikinės vergovės forma – viena aktualiausių ir pavojingiausių nusikalstamų veikų asmens laisvei. Asmenys į prekybos žmonėmis tinklą dažniausiai patenka pasitelkiant apgaulę, fizinį ir psichologinį smurtą, taip pat yra naudojamosi jų pažeidžiamumu ar priklausomumu, kuris neretai yra dirbtinai sukuriamas. Prekyba žmonėmis ilgą laiką buvo tapatinama tik su moterų ir vaikų išnaudojimu seksualinių paslaugų teikimui, tačiau modernėjant visuomenei ši nusikalstama veika puikiai adaptavosi, dėl ko atsirado naujų prekybos žmonėmis formų bei plėtimosi krypčių. Šiandien prekyba žmonėmis suprantama daug plačiau: išplėstas prekybos žmonėmis subjektų ratas, t. y. šios nusikalstamos veikos aukos gali būti ne tik moterys ar vaikai, tačiau ir vyrai, pripažintos naujos prekybos žmonėmis formos, kaip antai, išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, nusikalstamų veikų darymui, elgetavimui, fiktyviai santuokai ir pan. Prekyba žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslais pamažu persikelia į internetinę erdvę – merginoms dažnu atveju yra siūloma tapti internetiniais moteliais ir gyvu vaizdu teikti seksualines paslaugas jas transliuojant įvairiose internetinėse platformose ir portaluose. Iš esmės, keičiantis laikams, prekybos žmonėmis nusikalstama veika tampa vis aktualesnė, nes atsiranda papildomų būdų, kaip aukos gali būti įtraukiamos į šį tinklą ir išnaudojamos, o kartu plečiasi ir baudžiamosios atsakomybės ribos. Todėl itin svarbu ne tik išaiškinti pačios nusikalstamos veikos buvimo faktą, ką dažnai padaryti yra labai sunku, nes aukos pačios nesuvokia, kad pateko į prekybos žmonėmis tinklą, tačiau daug dėmesio skirti ir pagalbai aukoms bei prevencijos sklaidai.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra išanalizuoti šiuolaikinės prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką, kryptis ir formas. Aptarti, kaip keitėsi šios nusikalstamos veikos samprata, atskleisti nusikalstamos veikos sudėtį teoriniu ir praktiniu aspektu bei baudžiamosios atsakomybės už prekybą žmonėmis ypatumus.

Darbo uždaviniai. Darbo tikslui pasiekti keliami šie uždaviniai:

1. Išanalizuoti besikeičiančią prekybos žmonėmis sampratą šiuolaikinės visuomenės kontekste, atskleisti nusikalstamos veikos krypties ir formų ypatumus.
2. Išanalizuoti prekybos žmonėmis aukų specifiką, įtraukimo į prekybos žmonėmis tinklą lemiančius individualius ir visuotinius veiksnius.
3. Atkreipti dėmesį į naujus šių dienų iššūkius, skatinančius prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos plėtrą.

4. Išanalizuoti prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos suvokimą istoriniu aspektu ir aptarti, kaip keitėsi šios veikos reglamentavimas tarptautinėje ir ES teisėje.
5. Pateikti šiuolaikinės prekybos žmonėmis teisinio reguliavimo aspektus ir tarptautinių normų įgyvendinimą nacionalinėje teisėje.
6. Aptarti prekybos žmonėmis statistinius duomenis, pagalbą aukoms ir prevenciją.
7. Išanalizuoti prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos sudėtį tiek teoriniu, tiek praktiniu aspektu, atskleisti baudžiamosios atsakomybės ypatumus.
8. Apibendrinti ir pateikti išvadas apie prekybos žmonėmis ir kitų panašių nusikalstamų veikų santykį bei kylančią baudžiamąją atsakomybę.

Tyrimo objektas. Šiuolaikinė prekybos žmonėmis samprata, prekybos žmonėmis teisinis reguliavimas ir baudžiamoji atsakomybė už prekybą žmonėmis.

Metodologija. Šio darbo tikslui siekti buvo naudojami šie metodai:

1. Aprašomasis metodas – naudojant šį metodą buvo analizuojama šiuolaikinės prekybos žmonėmis samprata, analizuojami teoriniai ir praktiniai nusikalstamos veikos aspektai, pateikiami prekybą žmonėmis skatinantys veiksniai.
2. Mokslinės analizės metodas – naudojant šį metodą prekyba žmonėmis buvo tiriama kaip nusikalstama veika ir kaip socialinė problema, analizuojama teismų praktika bei jos atitiktis su teoriniais nusikalstamos veikos pasireiškimo aspektais, taip pat buvo gilinamasi į teisės aktus, reglamentuojančius aptariamą nusikalstamą veiką, jų taikymas bei įgyvendinimas nacionalinėje teisėje.
3. Lyginamasis metodas – naudojant šį metodą buvo lyginamas prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos reguliavimas nacionaliniu ir viršnacionaliniu lygiu, taip pat buvo lyginama prekyba žmonėmis su kitomis panašiomis nusikalstamomis veikomis ir statistiniai įvairių metų duomenys apie prekybos žmonėmis situaciją.
4. Apibendrinimo metodas – naudojant šį metodą buvo susisteminta šiame darbe pateikiama informacija apie šiuolaikinę prekybą žmonėmis ir jos ypatumus bei pateiktos išvados.

Darbo originalumas. Šiame darbe analizuojama viena aktualiausių nusikalstamų veikų – prekyba žmonėmis – bei jos kryptys ir formos šiuolaikinėje visuomenėje. Pateikiamos naujausios nusikalstamos veikos formos, aptariami aktualūs šių dienų veiksniai, tokie kaip modernėjančios technologijos, pasaulinė pandemija, darantys įtaką prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos plėtrai. Analizuojama aktuali ir naujausia teismų praktika, atskleidžianti besikeičiančią prekybos žmonėmis sampratą bei šios nusikalstamos veikos

kvalifikavimą, o tai ypač aktualu modernėjant visuomenei, kartu ir prekybos žmonėmis nusikalstamai veikai.

Svarbiausi šaltiniai. Šiame darbe svarbiausi šaltiniai yra tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai, tokie kaip: *Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertinimą ja, papildantis Jungtinių Tautų organizacijos konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą; Vaiko teisių konvencija; Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis, 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos* ir Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Svarbu paminėti šaltinius, padėjusius apibendrinti prekybos žmonėmis statistiką ir paplitimą tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu mastu: Europos Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai dėl prekybos žmonėmis situacijos Europos Sąjungoje, taip pat kasmet Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos teikiamos *Kovos su prekyba žmonėmis situacijos Lietuvoje apžvalgos*. Buvo pateikta aktuali Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, susijusi su prekyba žmonėmis, pateiktos fenomenalios prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos situacijos ir teismų išaiškinimai. Darbe remtasi ir teisėtyrininkų moksliniais straipsniais bei knygomis, siekiant pateikti išsamesnę prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos analizę.

1. ŠIUOLAIKINĖS PREKYBOS ŽMONĖMIS SAMPRATA, SITUACIJA IR PAPLITIMAS

Teisine prasme prekyba žmonėmis – tai neteisėta veika, šiurkščiai pažeidžianti prigimtines žmogaus teises (Bazylevas, Pajaujis, 2015, p. 4) arba kitaip suprantama kaip šiuolaikinėse visuomenėse egzistuojanti modernios vergovės forma (Karalius, 2020, 11 p.). Prekybos žmonėmis samprata juridine prasme plačiau aiškinama kaip sandoriai, kurių objektas yra žmogus, t. y. individo pirkimas, pardavimas, gabenimas ir pan., ir kurie sudaromi siekiant išnaudoti parduodamą individą. Būtinasis šio nusikaltimo požymis yra ir jo priešingumas žmogaus laisvei, siejamas su tam tikru piktavališku poveikiu nukentėjusiajam (prievarta, apgaulė, pasinaudojimas pažeidžiamumu ir kt.), kuris leidžia palenkti šio asmens valią, kontroliuoti ir įtraukti jį į išnaudojimą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Iš civilinės teisės doktrinos yra žinoma, kad imperatyvioms įstatymo normoms prieštaraujantis sandoris yra niekinis ir negalioja (Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas, 2000). Prekybos žmonėmis kontekste Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 147 str. reglamentuojamos veikos objektu yra laikoma žmogaus laisvė, kas iš esmės yra griežtai draudžiama ne tik baudžiamojo įstatymo, tačiau prieštarauja ir dorovei bei gerai moralei. Taigi akivaizdu, kad sudarant prekybos žmonėmis sandorį, kurio objektas yra ne tik žmogus, bet ir jo laisvė rinktis, iš esmės yra sudaromas nelegalus, *ab initio* negaliojantis sandoris, kuris yra prekybos žmonėmis pagrindas.

Ankščiau prekybos žmonėmis samprata buvo tapatinama su moterų ir vaikų išnaudojimu seksualinių paslaugų teikimui – prostitucijai, pornografijai, fiktyviai santuokai ir kt. Tačiau modernioje visuomenėje prekybai žmonėmis yra suteikiamas platesnis apibrėžimas, į kurį įtraukiama daugiau skirtingų būdų ir formų, kaip yra išnaudojamos prekybos žmonėmis aukos. Taip pat svarbu pabrėžti, kad minima nusikalstama veika itin gerai reaguoja ir prisitaiko ne tik prie modernėjančios visuomenės, tačiau ir prie nuolat kintančių aktualijų nacionaliniu bei pasauliniu mastu, pavyzdžiui, pastaruosius kelerius metus pasaulį užklupusios pandemijos, todėl itin svarbu nuolat stebėti besikeičiančią prekybos žmonėmis situaciją ir atitinkamai organizuoti prevencijos priemones. Šiuo metu yra daugybė „naujų“ prekybos žmonėmis išnaudojimo formų, kurių sąrašas nėra baigtinis, tačiau nuolat pildomas: 1) seksualinis išnaudojimas; 2) vergiškas (priverstinis) darbas; 3) išnaudojimas nusikaltimų vykdymui; 4) prekyba organais; 5) priverstinės (fiktyvios) santuokos; 6) elgetavimas; 7) pornografija; 8) moterų išnaudojimas surogatinei motinystei; 9) prekyba vaikais ir mažais vaikais įvaikinimo tikslais; 10) vaikų išnaudojimas kariuomenėse ir kt. (Prekyba žmonėmis ir jos prevencija, 2018, p. 4).

Sekdama prekybos žmonėmis mastą Europos Sąjungoje (toliau – ES) Europos Komisija kiekvienais metais Europos Parlamentui ir Tarybai parengia ataskaitą (toliau – Ataskaita), kurioje pateikiamos pagrindinės žmonių išnaudojimo formos prekybos žmonėmis kontekste ir fiksuotų prekybos žmonėmis atvejų skaičius, kuris išvedamas pagal valstybių narių pateiktus pastarųjų metų duomenis. Ataskaitos duomenimis, didžioji dalis prekybos žmonėmis aukų daugiausia nukenčia nuo išnaudojimo seksualinių paslaugų teikimui – 60 proc., 15 proc. visų aukų buvo išnaudojamos priverstinio darbo tikslais, o kitų formų išnaudojimui aukos sudarė 18 proc. nukentėjusiųjų – daugiausia buvo atvejai, susiję su prekyba žmonėmis priverstiniam elgetavimui, priverstinei nusikalstamai veiklai, kūdikių pardavimui, organų išėmimui, neteisėtam įvaikinimui, prekyba ES piliečiais, finansiškai išnaudojamais sukčiaujant, ir prekyba žmonėmis per surogaciją (Europos Komisija. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai, 2020, p. 4–7). Todėl siekiant kuo tiksliau atskleisti prekybos žmonėmis fenomeną verta išanalizuoti pagrindines prekybos žmonėmis formas.

Kaip ir minėta, nors prekybos žmonėmis aukų išnaudojimo tikslai negali būti tapatinami vien tik su moterų ir vaikų išnaudojimu seksualinio pobūdžio paslaugų teikimui, tačiau tai išlieka pagrindiniu prekybos žmonėmis užsiimančių asmenų tikslu – 60 proc. aukų vežama seksualiniam išnaudojimui, daugiau negu pusė jų yra ES piliečiai. Daugiau negu 90 proc. seksualiniam išnaudojimui vežamų nukentėjusiųjų yra moterys, šis faktas išryškina lytinį nusikaltimo aspektą (Europos Komisija. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai, 2020, p. 4). Be to, kad moterys ir vaikai daugiausiai išnaudojami prostitucijai, eskorto paslaugoms, pornografijai ir kt., Ataskaitoje pranešama, kad taip pat daugėja prekybos žmonėmis atvejų seksualiniam išnaudojimui internetu ir naujomis technologinėmis priemonėmis, kuriomis naudojantis verbuojamos ir parduodamos aukos, daugiausia moterys ir mergaitės, taip pat viliojami vaikai (Europos Komisija. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai, 2020, p. 4).

Prekybos moterimis ir vaikais turint tikslą įtraukti į prostituciją kontekste itin svarbu suprasti pačios prostitucijos sampratą, vystymosi kryptis ir jų kaitą adaptuojantis prie modernių laikų. Tarptautinių žodžių žodynas prostituciją apibrėžia kaip nesantuokinius lytinius santykius už materialų atlyginimą, be dvasinio ryšio, sukeliančius klientui lytinį pasitenkinimą ir slopinantys lytinius poreikius (Vaitkevičiūtė, 2007, p. 801). Tuo tarpu Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) prostituciją apibrėžia kaip veiklą už pinigų arba kitokią turtinę naudą lytiškai santykiaujant ar kitaip tenkinant kitų asmenų lytinę aistrą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2012 m. gegužės 8 d. baudžiamojoje byloje). Bet koku atveju prostitucijos sampratoje galima pastebėti

išsiskiriančius šiuos elementus: materialinio atlygio gavimą patenkinus seksualinius asmens poreikius, dvasinio ryšio nebuvimą, seksualinio potraukio nebuvimas, dažniausiai vienkartiniai lytiniai santykiai ir kt. Iš esmės yra išskiriamos keturios pagrindinės prostitucijos rūšys:

- 1) *Gatvių prostitucija*. Ši prostitucijos rūšis yra laikoma žemiausia kategorija prostitucijos veiklos hierarchijoje. Asmenys, užsiimantys prostitucija gatvėse, savarankiškai siūlo suteikti klientams seksualines paslaugas už atlygį. Tokio pobūdžio paslaugos dažniausiai būna teikiamos savo ar kliento automobilyje, jo bute ar kitose vietose – viešnamiuose, prie kavinių, barų, didesnių miestų autobusų ar traukinių stotyse, gatvėse, skersgatviuose.
- 2) *Asmenys, dirbantys nelegaliose prostitučių firmose ar viešnamiuose*. Tokių asmenų prostitucinė veikla įprastai yra kontroliuojama trečiųjų asmenų: pavienių sąvadautojų ar nusikalstamų grupuočių narių, kurie tuo pačiu užsiima ir naujų asmenų įtraukimu į prostituciją. Prostitucija užsiimantys asmenys apgyvendinami sąvadautojų išnuomotose butuose, vėliau yra paplatinami skelbimai (dažniausiai internetinėje erdvėje) apie jų teikiamas paslaugas ir paslaugų kainas.
- 3) *Elitiniai prostitucija besiverčiantys asmenys (arba eskorto paslaugos)*. Tokio pobūdžio seksualines paslaugas teikiantys asmenys dažniausiai dirba vieni, t. y. nepriklauso nuo sąvadautojo. Dažniausiai yra gerai išsilavinę, aukšto intelekto, turintys geras manieras ir pastovius klientus, kurie dažniausiai pasižymi itin gera materialine padėtimi (Palavinskienė, 2004, p. 36).
- 4) Šiais laikais tobulėjant internetinėms erdvėms galima išskirti ir naują prostitucijos fenomeną – *internetinė prostitucija arba internetinis modeliavimas*. Prof. dr. Aurelijus Gutauskas teigia, kad tai yra nauja merginų verbavimo forma. Už gražių reklaminių pasiūlymų slepiasi ne kas kita, o internetinės pornografijos svetainės, į kurių veiklą, dažniausiai apgaulės ar manipuliavimo būdu, įtraukiamos merginos (Nauja prekybos žmonėmis forma – interneto..., 2018). Prostitucijai persikeliant į interneto platybes, ji tampa lengviau prieinama didesniai klientų kiekiui, o tradicinė gatvių prostitucija tampa vis mažiau populiari. Internetinė kamera (angl. *webcamming*) pastaruoju metu yra vienas populiariausių internetinės prostitucijos vertimosi būdų. Tiesioginės transliacijos metu (angl. *live*

performance) klientai gali išsirinkti asmenį, teikiantį seksualines paslaugas internetu, o sumokėjus nurodytą sumą bankiniu pavedimu, gali stebėti tą asmenį teikiant nuotolines seksualines paslaugas (Sanders, 2018).

Kaip jau buvo pastebėta analizuojant Ataskaitoje pateiktą statistiką, kuri atspindi moterų ir vyrų prekybos žmonėmis įtraukimo į prostituciją tikslais santykį, išryškėja akivaizdus skirtumas, kad moterys įtraukimo į prostituciją aukomis tampa dažniau negu vyrai. A. Gutauskas pastebi, kad prekyba žmonėmis ir prostitucija yra reiškiniai, kurie iliustruoja moterų socialinės padėties pažeidžiamumą. Tokia socialinė situacija dažnai vertinama kaip vyraujančių stereotipų sintezė ir moterų nesugebėjimas užsitikrinti savo pragyvenimo šaltinį. Profesorius teigia, kad šie reiškiniai yra visuomenėje paplitusių stereotipų pasekmė diskurse apie prekybos žmonėmis ir prostitucijos problemas, kuri dažnai koncentruojasi tik į moterų prostituciją ir prekybą moterimis seksualinių paslaugų teikimo tikslais (Gutauskas, 2009, p. 28–29). Galima pastebėti, kad moterys visais laikais buvo siejamos su seksualumu: menininkai jas piešė, aprašė, apdainavo. Moters paveikslas ne tik mene, bet ir literatūroje dažnai yra nukreiptas ne tik į būtinuosius moteriškumo atributus, tokius kaip meilė, švelnumas, rūpestis bei šiluma, tačiau ir atvaizduojamas kaip kūniškų malonumų tenkinimui sukurtas objektas. Kaip pastebi sociologė dr. Jolanta Reingardė <...> moterų pastangas išsivaduoti iš dvejopų seksualumo standartų pakeitė liberaliosios kairės išaukštinta „playboy“ filosofija. Šie pokyčiai nulėmė, kad anksčiau egzistavę dvejopi standartai buvo pakeisti vienu – vyrišku standartu, pagal kurį seksualinis išsilaisvinimas tapo moterų seksualinio sudaiktinimo ir vyrų besąlygiško seksualinio pasinaudojimo moterimis sinonimu. Kai namus užvaldė kabelinės pornografinės programos ir videojuostos, internetas, gera žmona buvo sulyginta su gera prostitute, vis daugiau moterų jautė spaudimą būti įtrauktos į pornografinius scenarijus intymioje partnerystėje, padaugėjo fizinio ir seksualinio smurto proveržių šeimose. Linija tarp žmonos ir motinos <...> ir „prostitutės“ <...> vis labiau išsitrina. Prostitutė tarsi pradeda simbolizuoti moters vertę visuomenėje. Ji tampa matu, pagal kurį matuojama moteriška vertė (Reingardė, 2009). Taigi galima teigti, kad viena iš esminių priežasčių, kodėl moterys dažniau tampa prekybos žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslais, yra socialinis visuomenės požiūris į moteris kaip seksualumo objektą.

Ataskaitoje taip pat konstatuojama, kad 15 proc. visų aukų buvo išnaudojamos darbo tikslais. Iš valstybių narių pateiktos informacijos matyti, kad aukos buvo išnaudojamos žemės ūkio sektoriuje (įskaitant sezoninį darbą), privačiose įdarbinimo agentūrose, statybos pramonėje, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugų sektoriuje, valymo paslaugų sektoriuje, namų ūkio darbų, priežiūros paslaugų, slaugos namų, visą parą

dirbančių parduotuvių, barų, automobilių plovyklų, atliekų surinkimo ir perdirbimo verslo, miškininkystės, tekstilės ir drabužių, maisto gamybos ir perdirbimo bei pakavimo sektoriuose. Nuo išnaudojimo darbe daugiausia nukenčia vyrai (68 proc.), nors tam tikruose sektoriuose, ypač namų ūkio darbų, priežiūros veiklos arba valymo paslaugų sektoriuose, nuo jo daugiausia nukenčia moterys. Be to, valstybės narės pranešė, kad išnaudojimo darbe tikslais vykdomos prekybos žmonėmis aukomis vis dažniau tampa vaikai (Europos Komisija. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai, 2020, p. 5).

Generalinės prokuratūros Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo departamento prokurorė dr. Eglė Matuizienė teigia, kad pastaruoju metu keičiasi prekeivių žmonėmis tikslai: mažėja lengviau išaiškinamo išnaudojimo prostitucijai atvejų, bet daugėja ikiteisminių tyrimų dėl išnaudojimo priverstiniam darbui ir nusikalstamoms veikoms. Praktikoje sudėtinga atskirti prekybos žmonėmis siekiant išnaudoti priverstiniam darbui ir išnaudojimo priverstiniam darbui atvejus, šiuo klausimu dar nėra gausi ir teismų praktika. Be to, keičiasi ir *modus operandi* (veikimo būdas): rečiau taikomi smurtiniai valios palenkimo būdai, o naudojamos aukos pažeidžiamumu ir pačių prekeivių žmonėmis sukurtu finansiniu priklausomumu nuo jų (Prekyba žmonėmis: keičiasi prekiautojų žmonėmis..., 2020).

Prekybos žmonėmis priverstinio darbo kontekste LAT baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020 yra išaiškines, kad neteisėtas vertimas žmogų dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas sietinas su jo laisvės pasirinkimo užsiimti tam tikra veikla varžymu. Nors priverstinis darbas yra glaudžiai susijęs su prekyba žmonėmis, tačiau ne visi atvejai, kai žmogus išnaudojamas tokiam darbui, yra tokie pavojingi kaip prekyba žmonėmis. Tam, kad veika būtų kvalifikuota kaip išnaudojimas priverstiniam darbui, būtina neatsiejamai vertinti tiek patį sandorį prekybos žmonėmis prasme, tiek veikos padarymo būdą, tiek ir pačią išnaudojimo sritį. Tikslus šių požymių visumos nustatymas padeda identifikuoti veikos priešingumą asmens laisvei. Aiškinant išnaudojimo priverstiniam darbui sampratą, būtina įvertinti ir tai, ar nukentėjęsysis turėjo galimybę laisvai, savo nuožiūra palikti darbdavį, ar toks jo pasirinkimas buvo suvaržytas panaudojant fizinį, psichinį smurtą ar kitokią prievartą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Pastebėtina, kad prekyba žmonėmis priverstinio darbo tikslais gali būti viena iš sunkiausiai išaiškinamų nusikalstamų veikų – nukentėjęs asmuo dažnu atveju ir pats gali nesuprasti, kad jis tapo prekybos žmonėmis auka. Vis dėlto verta atkreipti dėmesį į darbo požymius, kurie galėtų byloti apie tai, kad asmuo buvo parduotas šiuolaikinei vergijai:

dažniausiai tai yra darbo laikinumas, valandinis darbas, „bandomasis laikotarpis“, už kurią alga nemokama arba mokama labai maža, prastos apgyvendinimo sąlygos ir pelnymas iš nuomos, ne viso sutarto atlyginimo mokėjimas, socialinių garantijų nebuvimas ir darbo sutarties nepasirašymas, viršvalandžiai, už kuriuos nemoka, taip pat sunkus ir kenksmingas sveikatai darbas (Prekyba žmonėmis priverstiniam darbui ir..., 2014).

Dar viena sparčiai populiarėjanti prekybos žmonėmis išnaudojimo forma – išnaudojimas nusikalstamų veikų darymui ir elgetavimui. Prekyba žmonėmis nusikalstamų veikų darymui – tai priverstinis žmonių įtraukimas į nusikalstamų veikų vykdymą. Tuo tarpu priverstinis elgetavimas yra suprantamas kaip viena iš priverstinio darbo formų, kai asmuo yra verčiamas prašyti išmaldos viešose vietose ar rinkti aukas kitokia forma, kai visos surinktos lėšos ar jų dalis yra pasisavinamos išnaudojančio asmens (Prekyba žmonėmis ir jos prevencija, 2018, p., 6–12). Apgaulės, pažadų, o kartais prievartos ar šantažo būdu asmenys yra priverčiami vykdyti pačius įvairiausių nusikaltimus tiek Lietuvoje, tiek užsienyje. Tai asmens vertimas užsiimti kišenvagystėmis, vagystėmis, prekyba narkotikais ir kita nusikalstama veika, už kurią taikomos sankcijos ir kuri susijusi su finansiniu išnaudojančių asmenų pasipelnymu. Dažnai į jas įtraukiamas jaunimas, net mažamečiai vaikai, taip pat asmenys, išėję iš įkalinimo įstaigų, neturintys jokių socialinių ryšių ar artimųjų (Prekyba žmonėmis ir jos prevencija, 2018, p. 6). Oficialiame Lietuvos Respublikos prokuratūros tinklalapyje skelbtame interviu su Kauno apygardos prokuratūros Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo skyriaus prokurore Gabija Večerinskiene pastebima, kad šiuo metu ikiteisminių tyrimų dėl prekybos žmonėmis, kurie būtų susiję su seksualine prievarta, beveik nevyksta, o išnaudojimą prostitucijai pakeitė asmenų išnaudojimas nusikalstamoms veikoms užsienyje daryti. Taip pat stebimas akivaizdus nukentėjusiųjų struktūros pasikeitimas – jais vis dažniau tampa vyrai, nors anksčiau būdavo išimtinai moterys. Dažnai išnaudojami jauni vyrai, nepilnamečiai ar vos sulaukę pilnametystės, kurie neturėdami jokių pajamų Lietuvoje sutinka vykti į užsienį tariamai dirbti ir „gerai užsidirbti“. Išvykus paaiškėja, kad teks daryti nusikalstamas veikas, tačiau neturėdami pinigų grįžimui, nemokėdami užsienio kalbos, dažnu atveju neturėdami asmens dokumento (būna paėmę juos kontroliuojantys asmenys), neturi kito pasirinkimo kaip tik sutikti su tuo, kas iš jų reikalaujama (Prekyba žmonėmis keičiasi: vietoj seksualinio..., 2016). Ataskaitoje nurodoma, kad tiek priverstiniam darbui, tiek priverstiniam elgetavimui būdingas aktyvus judėjimas tarp šalių. Prekybos žmonėmis priverstiniam elgetavimui aukos yra, be kita ko, narkotikus ir alkoholį vartojantys žmonės, fizinę negalią turintys žmonės, priklausantys etninėms mažumoms, taip pat marginalizuotų romų bendruomenių atstovai arba sunkioje finansinėje padėtyje esantys asmenys. Prekybos

žmonėmis priverstinei nusikalstamai veiklai ir priverstiniam elgetavimui aukos dažniau būna jaunesnės negu kitokiam išnaudojimui vežami nukentėjusieji. Šiais tikslais vežamas ir išnaudojamas aukas tebėra labai sudėtinga nustatyti ir atpažinti (Europos Komisija. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai, 2020, p. 7).

Prekyba organais – tai nelegalūs žmonių organų ar jų dalių (audinio, ląstelės) išėmimai. Tai prekyba žmonėmis organų, audinio, ląstelės išėmimo tikslu, pažeidžiant prekybos žmonėmis aukos orumą ir fizinį neliečiamumą. Šiuo atveju nusikaltimu bus laikomi ir tokie veiksmai, kai prekybos žmonėmis aukos organas, audinys ar ląstelė paimami prekybos žmonėmis aukos sutikimu, bet šis sutikimas išgautas panaudojant bent vieną asmens valią palenkiantį būdą (Prekyba žmonėmis ir jos prevencija, 2018, p. 7). Svarbu pabrėžti, kad prekyba žmonėmis organų pardavimo tikslais ir organų pirkimas – pardavimas nėra tapačios nusikalstamos veikos. Kad būtų nustatytas prekybos žmonėmis nusikaltimas, turi būti neteisėtos veikos (t. y. verbavimo) ir neteisėtų priemonių (t. y. prievartos) įrodymai išnaudojimo (t. y. organų paėmimo) tikslais. Tiriant prekybą žmonėmis kyla nemenkas iššūkis aiškiai atskirti žmogaus organų pirkimą – pardavimą ir prekybą žmonėmis organų pašalinimo tikslais, nes tais atvejais, kai organai yra perkami ar parduodami, dažnai neaišku, ar tokio pobūdžio komerciniai sandoriai yra savanoriški, ar neteisėti veiksmai ir priemonės naudojami siekiant asmens išnaudojimo (De Jong, 2017, p. 12-13). Prekyba žmonėmis organų pardavimo tikslais yra itin pavojinga nusikalstama veika ne tik pačių aukų atžvilgiu, tačiau ir socialiniu bei etiniu aspektu. Dažnu atveju asmenys, gaunantys organus iš nežinomų šaltinių, rizikuoja gauti organą, kuris nėra tinkamas jų organizmui dėl atitinkamų medicininių priežasčių, dėl to padidėja tikimybė užsikrėsti tokiomis ligomis kaip hepatitas, tuberkuliozė ar net organo donoro turėtais piktybiniais navikais (Budiani-Saberi, 2008).

Priverstinė santuoka – tai asmens išnaudojimas santuokos sudarymui, siekiant socialinių ar finansinių garantijų užtikrinimo. Tai prekybos žmonėmis aukos vertimas sudaryti santuoką, kuriai trūksta vieno ar abiejų asmenų laisvo ir visiško sutikimo, išnaudojimo tikslu (Prekyba žmonėmis ir jos prevencija, 2018, p. 10-11). Rita Augutienė akcentuoja naudojamasi moterų psichologiniu, socialiniu, emociniu ar fiziniu pažeidžiamumu, kuomet prievartos ar apgaulės būdu moterys dažniausiai išteka už trečiųjų šalių piliečių (Augutienė, 2014 cituota Žibas, 2016, p. 43). Nevyriausybinų organizacijų ir teisėsaugos institucijų atstovų teigimu, verbuoti fiktyvioms-išnaudojančioms santuokoms nusikaltėliams yra kur kas lengviau negu verbuoti kitoms išnaudojimo formoms, nes (potencialios) aukos jaučiasi „saugesnės“, o verbuotojai turi daugiau galimybių pateikti viliojančios informacijos. Be to, aukos ne tik nejaučia grėsmės, bet taip

pat viliojamos kompleksiniais argumentais: lengvu uždarbiu, geromis darbo sąlygomis, galimybe pamatyti naują šalį ir patirti nuotykių (Žibas, 2016, p. 48). Pagrindinis tokios fikcinės santuokos tikslas – ne ES piliečių įgyta galimybė laisvai judėti ir gyventi ES. Fiktyvi santuoka beveik visada turi prekybai žmonėmis būdingų išnaudojimo elementų. Moterys neretai yra fiziškai mušamos, patiria psichologinį smurtą, seksualinę prievartą, verčiamos nudirbti namų ruošos darbus ir būti „tarnaitėmis“ savo sutuoktiniams. Dažnai iš moterų atimami asmens dokumentai ir taip suvaržoma teisė laisvai judėti (Karalius, 2020, p. 37). Įdomu tai, kad prekyba žmonėmis siekiant priversti auką sudaryti fiktyvią santuoką dažnai yra supainiojama su kitomis prekybos žmonėmis formomis. 2020 m. Europos Komisijos ataskaitoje teigiama, kad apie nukentėjusiuosius, vežamus siekiant sudaryti priverstines ir išnaudojimui skirtas fiktyvias santuokas, kartais pranešama kaip apie kitų formų prekybos žmonėmis, įskaitant vykdomą seksualinio išnaudojimo ir (arba) išnaudojimo darbe tikslais, aukas. Prekyba žmonėmis šiais tikslais itin didelį pavojų kelia moterims ir vaikams. Buvo nustatyta, kad vyrauja nukentėjusieji iš marginalizuotų romų bendruomenių ir susiję su migracija, nes migrantės moterys ir mergaitės yra pažeidžiamos (Europos Komisija. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai, 2020, p. 7). Išnaudojimas surogatinei motinystei – tai moters vertimas pastoti natūralaus ar dirbtinio apvaisinimo būdu, išnešioti kūdikį ir jį pagimdyti, atsisakant visų motinystės teisių į jį (Prekyba žmonėmis ir jos prevencija, 2018, p., 12). Svarbu pabrėžti, kad surogacija Lietuvos Respublikos nacionalinėje teisėje kaip ir kitų didžiosios dalies ES valstybių teisinėse sistemose išvis nėra įteisinta. Galima spėti, kad pagrindinė priežastis, trukdanti įteisinti surogaciją, yra baimė, kad ši praktika, kai moterų kūnas naudojamas finansinės ir kitokios naudos tikslais, padidins prekybos moterimis ir vaikais bei neteisėto įvaikinimo, kertant nacionalines sienas, mastą. Šalių, panaikinusių baudžiamąją atsakomybę už prostituciją (Olandijos, Vokietijos), patirtys rodo, kad, dekriminalizavus šią praktiką, padidėjo moterų išnaudojimo ir prekybos žmonėmis mastas. Problemos esmė turbūt geriausiai nusakoma Prancūzijos feminisčių organizacijos už surogacijos panaikinimą (ICASM) kreipimesi į kandidatus per paskutinius Europos Parlamento rinkimus: „surogacija pažeidžia vaikų ir moterų teises, nes ji prisideda prie visuomenės kūrimo, kurioje naudojamosi ir išnaudojami asmenys, ji skirsto visuomenės narius į pirmos ir antros klasės žmones, taip kurdama nelygybę ir skatindama diskriminacija paremtą pasaulio tvarką.“ (Aušrotas, 2020).

Europos Komisija 2020 m. Ataskaitoje išreiškė susirūpinimą, kad prekybos žmonėmis aukomis vis dažniau tampa vaikai. Vaikai sudaro beveik ketvirtadalį visų aukų ES. Didžioji dauguma nukentėjusių vaikų ES buvo mergaitės (78 proc.). Beveik 75 proc.

visų ES nukentėjusių vaikų buvo ES piliečiai. Mergaitės sudarė beveik tris ketvirtadalius (69 proc.) ES pilietybės neturinčių nukentėjusių vaikų. Daugiau negu 60 proc. ES nukentėjusių vaikų buvo vežami seksualiniam išnaudojimui. Prekyba vaikais ir toliau kelia didelį susirūpinimą, būtent prekyba mergaitėmis ir berniukais seksualiniam išnaudojimui ir priverstinei nusikalstamai veiklai – turiniams nusikaltimams, pvz., kišenvagystei, vagiliavimui iš parduotuvių, su narkotikais susijusiems nusikaltimams, pvz., kanapių auginimui, ir priverstinėms, ankstyvosioms ir fiktyvioms santuokoms (Europos Komisija. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai, 2020, p. 7).

Teismų praktika rodo, kad potencialiomis prekybos žmonėmis aukomis dažnai tampa nepilnametės merginos, augančios globos namuose ir socialinės rizikos šeimose. Gyvenimo, ugdymo bei auklėjimo sąlygos, dėmesio, emocinio bendravimo ir pan. stoka lemia tai, kad merginos tampa prekiautojų vaikais arba sąvadautojų aukomis dėl patiklumo, susižavėjimo rodomu dėmesiu, šiltu ir artimu bendravimu, dovanomis, įtikėjimu pasakojimais apie lengvą uždarbį ir pan. Taip pat potencialiomis aukomis gali tapti specialiųjų mokyklų ugdytiniai (su intelekto sutrikimais), kurie tiek dėl aplinkos poveikio, tiek dėl savo negalios nesugeba įvertinti pavojaus. Potencialiomis prekiautojų vaikais aukomis yra socialinės rizikos šeimų vaikai, vaikataujantys, elgetaujantys vaikai, „gatvės vaikai“. Darytina išvada, kad vaikai į prekybos žmonėmis, komercinio seksualinio išnaudojimo tinklą gali patekti ir dėl tėvų patiklumo, ir savo noru, suvilioti galimybės gauti gerą užmokestį, gyventi gerai aprūpintą gyvenimą, pamatyti pasaulį ir kt. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Stebint prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos tendencijas, tikslinga naujausią statistiką palyginti su ankstesnių metų duomenimis. 2018 m. Europos Komisijos pateiktoje ataskaitoje Europos Tarybai teigiama, kad 2015–2016 m. buvo užregistruotos 9 759 seksualinio išnaudojimo aukos, t. y. daugiau kaip pusė (56 proc.) visų užregistruotų išnaudojimo aukų, daugiausia – moterys ir mergaitės (95 proc. užregistruotų seksualinio išnaudojimo aukų), tuo tarpu apytiksliai ketvirtadalis (26 proc.) užregistruotų aukų buvo prekybos žmonėmis išnaudojimo darbe tikslais aukos. Darbe dažniausiai išnaudojami vyrai (80 proc. užregistruotų aukų), nors tam tikruose sektoriuose (pavyzdžiui, namų ūkio darbų) išnaudojimo darbe aukos daugiausia yra moterys (Europos Komisija. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai, 2018, p. 3–4).

Atliekant prekybos žmonėmis analitinį vertinimą šios veikos aktualumo ir paplitimo kontekste, peržvelgiant statistiką svarbu atkreipti dėmesį į tai, kaip su šia veika kovojama valstybės institucijų lygmenyje. Vidaus reikalų ministerijos pateiktoje metinėje kovos su prekyba žmonėmis apžvalgoje (toliau – Apžvalga) teigiama, kad 2020 m. buvo

atliekami 27 ikiteisminiai tyrimai dėl vidaus ir tarptautinės prekybos žmonėmis (2019 m. tokių tyrimų buvo atliekama 46, 2018 m. – 54, o 2017 m. – 61, 2016 m. – 65), iš kurių pradėti buvo 11 (atitinkamai 2019 m. – 16, 2018 m. – 14, 2017 m. – 35). Pastebėtinas akivaizdžiai mažėjantis dėl prekybos žmonėmis atliekamų ikiteisminių tyrimų skaičius. Apžvalgoje teigiama, kad taip gali būti dėl to, kad didžiausią vykdomy ir pradėtų ikiteisminių tyrimų skaičių galėjo lemti 2016 metais priimtas naujas teisinis reguliavimas ir pasiekta šalies pažanga prekybos žmonėmis srityje, pvz.: patvirtintos Aukų nustatymo, ikiteisminio tyrimo ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo rekomendacijos, sustiprintas kovos su prekyba žmonėmis koordinavimas valstybiniu lygmeniu, pradėtos įgyvendinti Kovos su prekyba žmonėmis 2017–2019 metų veiksmų plano priemonės, tarp jų ir specialistų, dirbančių prekybos žmonėmis srityje, kvalifikacijos kėlimas. Tačiau atkreiptinas dėmesys į vyraujančią ir priešingą nuomonę, kad tikrasis nukentėjusių asmenų nuo prekybos žmonėmis skaičius yra daug didesnis, tačiau šie asmenys nėra atpažįstami, todėl ikiteisminių tyrimų skaičius išlieka mažas (2020 metų kovos su prekyba žmonėmis..., 2020, p. 5). Pateiktoje 2020 m. statistikoje išsiskiria dar vienas fenomenas – Lietuvoje, priešingai negu ES, prekybos žmonėmis aukos dažniausiai yra išnaudojamos ne prostitucijos, o nusikaltimų darymo tikslais – 37 proc. iš visų pradėtų ikiteisminių tyrimų buvo dėl prekybos žmonėmis nusikalstamoms veikoms atlikti, 27 proc. – priverstiniam darbui, 18 proc. – seksualiniam išnaudojimui (2020 metų kovos su prekyba žmonėmis..., 2020, p. 6). Ši tendencija pastebima ir ankstesnių metų Vidaus reikalų ministerijos pateiktose apžvalgose, išskyrus 2019 m. – tada daugiausiai pradėtų tyrimų buvo atliekama dėl prekybos žmonėmis nusikalstamoms veikoms atlikti (44 proc.), seksualinio išnaudojimo tikslais (31 proc.), priverstiniam darbui (6 proc.) (2019 metų kovos su prekyba žmonėmis..., 2019, p. 6). Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad prekybos žmonėmis Lietuvoje situacijos analizė yra paremta užfiksuotomis nusikalstamomis veikomis, tačiau šią veiką galima priskirti prie latentinių nusikaltimų, kurių didžioji dalis lieka nežinomi – aukos dažnu atveju nesupranta, kad tapo prekybos žmonėmis aukomis arba bijo apie tai pranešti teisėsaugos institucijoms.

Analizuojant prekybos žmonėmis situaciją ir paplitimą tiek Lietuvoje, tiek tarptautiniu mastu, itin svarbu atkreipti dėmesį ir į aukų specifiką. Asmenys, užsiimanys prekyba žmonėmis, dažnu atveju aukas renkasi selektyviai – aukos dažnai būna iš žemesnių socialinių sluoksnių, turintys žemesnį intelektą ar išsilavinimą, gyvenantys prastomis sąlygomis (ypač dažnai aukos pasirenkamos iš kaimo vietovių), esantys jaunesnio amžiaus, turintys protinių sutrikimų, dėl ko negeba kritiškai vertinti situacijų. Tačiau negalima teigti, kad asmenys, patekę į prekybos žmonėmis tinklą, yra išskirtinai savo pačių gyvenimo

aplinkybių aukos – galima išskirti ir bendrąsias priežastis, kurios daro įtaką prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos plitimui nacionaliniu ir tarptautiniu mastu:

- 1) *Socialinės – ekonominės priežastys*. Prie tokių prekybos žmonėmis plitimą skatinančių priežasčių galima priskirti socialinės sistemos neveiklumą; atotrūkį tarp kaimo ir miesto, taip pat vis didėjantį kaimo vietovių nedarbą ir alkoholizmą; į prostituciją įtraukiamų asmenų bei prostitucijos organizatorių mažėjantį amžių (nemaža jų dalis yra nepilnamečiai); stiprią socialinę nelygybę, silpną socialinę politiką; prievartą, grasinimus, kankinimus, finansines skolas; nestabilią ir neadekvačią ekonominę situaciją valstybėje; materialinę asmens padėtį, dėl kurios rizikos grupei priskiriami asmenys imasi neteisėtos veiklos; vartotojiško požiūrio visuomenėje plitimą, neretai jaunų žmonių skatinimas ieškoti lengvo ir greito uždarbio užsienio valstybėse, kuriose neretai pakliūnama į prekybos žmonėmis pinkles; sunkią materialinę padėtį, nuolatinės gyvenamosios vietos ir pragyvenimo šaltinio neturėjimą ir kt.
- 2) *Teisinės priežastys*: nepakankamas institucijų veiklos koordinavimas ir keitimosi informacija mechanizmas prekybos žmonėmis srityje; kompleksiskumas ir vyraujantis skirtingas požiūris į nukentėjusiuosius ar potencialias aukas; tai, kad prostitucija nėra pripažįstama kaip smurtas ir prievarta prieš žmogų bei šiurkštų žmogaus teisių pažeidimą.
- 3) *Moralinės priežastys*: iškreipta nuostata bei požiūris dėl lyčių lygybės, skatinantis moters, kaip seksualinių paslaugų teikėjos ar seksualinio pasitenkinimo objekto, vertinimą; raidos ir intelekto sutrikimai, nebrandumas, naivumas, pasyvumas, psichikos ir elgesio sutrikimai, kiti specifiniai asmenybės sutrikimai; sudėtingas aplinkos vertinimas, nesugebėjimas aktyviai priešintis neigiamiems reiškiniams; vertybių visuomenėje devalvacija; palaikomas seksualinių paslaugų pirkimas; šilumos ir meilės trūkumas šeimose; moralinių ir etinių aspektų pamynimas; tolerancijos ir atjautos nebuvimas; klaidingas materialinių vertybių suvokimas; alkoholizmo ir narkomanijos tolerancija; vyro kulto išaukštinimas.
- 4) *Švietimo trūkumas*. Taip užkertamas kelias prevencinių priemonių vykdymui ir sklaidai; žiniasklaidos (filmų) brukama pigi sekso ir smurto propaganda skatina prievartą ir smurtą priimti kaip normą; taip pat verta paminėti ir pačių prekybos žmonėmis aukų išsilavinimo stoką, kuri užkerta

kelią kritiškai žvelgti į situacijas, kurios gali lemti įtraukimą į prekybos žmonėmis tinklą (Bazylevas, Pajaujis, 2015, 11–12 p.).

Aukščiau išvardintų priežasčių, kurios ir tiesiogiai, ir netiesiogiai prisideda prie prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos plitimo, sąrašas negali būti laikomas baigtiniu. Keičiantis laikams, politinei ir socialinei situacijai, taip pat atsirandant naujų ir sunkiai numatomų veiksnių, kurie paveikia tiek visuomenę, tiek kiekvieną individą atskirai, visa tai gali lemti ir kitų aplinkybių, prisidedančių prie prekybos žmonėmis tinklo plitimo, atsiradimą. Vienas iš tokių veiksnių yra 2019 m. pabaigoje prasidėjusi pandemija COVID-19. Pasaulinė pandemija net ir moderniaisiais laikais tapo vienu didžiausių globalinių žmonijos iššūkių, kuris turi įtakos ne tik pasaulio populiacijos sveikatai, ekonomikos pokyčiams, tačiau ir nusikalstamumo augimui, konkrečiai – prekybos žmonėmis tinklo išplitimui. COVID-19 sukelia papildomų veiksnių, darančių įtaką jau ir taip socialiai pažeidžiamų socialinių grupių plitimui: atsiranda vis daugiau darbą praradusių žmonių, dėl ko sumažėja arba visai išnyksta šeimos pajamos, didėja benamystės mastai. Šie veiksniai padidina ir taip sunkiai besiverčiančių šeimų pažeidžiamumą, todėl suaugusieji ir vaikai gali likti benamiais. Dėl to ypač jaunimui gali kilti didesnė įvairių formų išnaudojimo rizika – nuo sekso, siekiant išgyventi, iki išnaudojimo įvairiuose darbo sektoriuose (Todres, J., Diaz, A., 2020).

Tiems, kas jau yra patekę į prekybos žmonėmis tinklą, pandemijos metu situacija yra dar prastesnė – COVID-19 viruso metu pasunkėja galimybės užtikrinti tokių asmenų apsaugą, o tiems, kas išgyveno prekybą žmonėmis – sunku suteikti pagalbą. Viso pasaulio valstybių sveikatos apsaugos sistemos yra metusios didžiules pajėgas į kovą su koronavirusu, apleisdamos ne tik kitas fizines ligas, bet ir psichologinę žmonių būseną. Asmenims, išgyvenusiems prekybą žmonėmis, dažnu atveju reikalinga specialisto pagalba siekiant pagerinti psichologinę būseną. Nuotoliniu būdu teikiamos sveikatos priežiūros paslaugos gali nebūti tokios veiksmingos prekybos žmonėmis aukoms kaip kad to nepatyrusiems asmenims. Įprastai sukrečiančius gyvenimo įvykius išgyvenusiems asmenims ypač svarbu pasitikėjimas kitais, o teikiant psichologines konsultacijas internetu negali garantuoti konfidencialumo, dėl ko didelį stresą išgyvenęs asmuo negebės atsiverti specialistui. Taip pat reikia pabrėžti, kad dažnu atveju prekybos žmonėmis aukos yra būtent socialiai ar finansiškai silpnesni žmonės, todėl gali būti, kad jie nebūtinai turės asmeninių internetinio ryšio priemonių, kuriomis naudojantis galėtų turėti internetinius vizitus pas specialistus (Todres, J., Diaz, A., 2020).

Akivaizdu, kad pandemija turėjo įtakos ne tik visam pasauliui, skirtingiems sektoriams ar ekonomikai, tačiau ir kiekvienam individui atskirai. Prekyba žmonėmis

užsiimantys asmenys šią pandemiją galėjo išnaudoti siekdami kuo daugiau žmonių įtraukti į prekybos žmonėmis tinklą, o aukoms, kurios dažnu atveju gyvena socialiai prastesnėmis sąlygomis, COVID-19 padidino riziką būti įtrauktiems į prekybos žmonėmis tinklą. Tokiu atveju yra labai svarbu telkti dėmesį į prevencines priemones, šviesti visuomenę ir skatinti žmonių sąmoningumą, lavinti kritinį mąstymą ir plėsti informacijos prieinamumo galimybes, kad kuo didesnė visuomenės dalis gebėtų identifikuoti galimą pavojų jų laisvei bei laisvam pasirinkimui. Ne mažiau svarbus aspektas yra tinkamos potrauminės pagalbos suteikimas. Šiandien „sveikata“ yra suprantama ne tik kaip fizinė asmens gerovė, ligų neturėjimas ar negalios nebuvimas, tačiau ir kaip socialinė bei psichologinė asmens gerovė. Taigi sveikata siejama ne tik su fizine asmens būkle, tačiau ir socialine bei psichologine, todėl prekybą žmonėmis išgyvenusiems asmenims itin svarbu suteikti prieinamą psichologinę pagalbą, kuri gali padėti išgyventi patirtus sunkumus.

Kaip jau minėta, prekyba žmonėmis yra viena pavojingiausių ir labiausiai paplitusių nusikalstamų veikų tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu mastu. Nors moderniaisiais laikais atsiranda vis naujų šiuolaikinės vergovės būdų, tačiau tarptautiniu lygmeniu prekyba žmonėmis įtraukimo į prostituciją bei seksualinio išnaudojimo tikslais statistiškai vis dar lieka populiariausia prekybos žmonėmis forma. Kaip buvo ne kartą pastebėta ir pabrėžta teisės ir socialinių mokslų specialistų, prekyba žmonėmis užsiimantys asmenys dažniausiai renkasi aukas, gyvenančias prastesnėmis socialinėmis sąlygomis, turinčias žemesnį išsilavinimą, negebančias kritiškai mąstyti ir vertinti atitinkamų situacijų, dėl ko didelę dalį prekybos žmonėmis aukų sudaro vaikai. Keičiantis situacijai pasaulyje, adaptuojantis prie naujų laikų ir iššūkių, prekyba žmonėmis kaip nusikalstama veika itin greitai prisitaiko ir randa naujų būdų, kuriais pasinaudojus prekybos žmonėmis tinklo mastai auga. Todėl itin svarbu telkti dėmesį ne tik šios nusikalstamos veikos išaiškinimui, tačiau ir prevencinėms priemonėms.

2. PREKYBOS ŽMONĖMIS AKTUALUMAS TARPTAUTINĖJE IR ES TEISĖJE

Prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos vienas iš esminių ypatumų yra tai, kad ši veika dažniausiai neapsiriboja vienos valstybės jurisdikcija – dažnu atveju prekybos žmonėmis aukos yra gabenamos iš vienos valstybės į kitą taip kertant kelių skirtingų jurisdikcijų sienas. Lietuvoje prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėtis baudžiamojoje teisėje atsirado palyginti neseniai – 1998 m. Šios nusikalstamos veikos norma, be abejo, buvo įtvirtinta neatsitiktinai – įtraukti ją į BK paskatino būtinumas imtis priemonių prieš ne tik pasaulyje, bet ir Lietuvoje paplitusį kriminalinį reiškinių, kai išnaudojimo tikslais gabenami ir parduodami žmonės (Fedosiuk, 2003, p. 87). Todėl šiame skyriuje analizuojami pagrindiniai tarptautinės ir Europos Sąjungos teisės aktai, kurie prekybą žmonėmis įtvirtino kaip nusikalstamą veiką ir sudarė modernių laikų prekybos žmonėmis teisinio reguliavimo pagrindą.

Pats prekybos žmonėmis fenomenas yra kildinamas iš prekybos vergais, kai tokia pirkimo – pardavimo sandorio koncepcija nebuvo laikoma nusikalstama, netgi priešingai – vergas buvo būtinas atributas namų ūkyje, o senovės Romoje vergas buvo prilyginamas daiktui (Bolzanus, Drakšienė, 2004, p. 40). Nutraukus Afrikos vergų prekybą, išryškėjo *baltoji vergija* – baltaodės moters ar merginos įsigijimas prostitucijai prieš jos valią naudojant jėgą, apgaulę ar narkotikus. Tai buvo pagrindas 1899 m. ir 1902 m. Paryžiuje surengtos tarptautinės konferencijos prieš baltųjų vergiją, dėl ko 1904 m. buvo pasirašytas tarptautinis susitarimas dėl baltųjų vergių prekybos mažinimo (angl. *Suppression of White Slave Traffic*). Šio susitarimo preambulėje buvo įtvirtinta, jog tarpvyriausybinių sutarties tikslas – apsaugoti nuo nusikalstamo judėjimo, žinomo kaip baltųjų vergių prekyba, pilnametes moteris ir nepilnametes merginas, patiriančias apgaulę ir prievartą (Bolzanus, Drakšienė, 2004, p. 40). Pastebėtina, kad aptariamas susitarimas buvo apibrėžtas tik moterų ir mergaičių prekybos ribose ir tik seksualinio išnaudojimo tikslais, todėl verta paminėti ir 1921 m. rugsėjo 30 d. tarptautinę konvenciją, kurioje buvo įtvirtinta, kad prekybos žmonėmis išnaudojimo prostitucijos tikslams aukomis gali būti abiejų lyčių vaikai – tiek mergaitės, tiek berniukai (Fedosiuk, 2005, p. 72). 1933 m. spalio 11 d. buvo priimta Tarptautinė konvencija dėl kovos su prekyba pilnametėmis moterimis. Kaip ir prieš tai minėti tarptautiniai dokumentai, ši konvencija kovojo prieš moterų seksualinį išnaudojimą parduodant jas prostitucijai ar kitiems seksualinio išnaudojimo tikslams, šį kriminalinį reiškinių apibrėždama kaip moterų tiekimą amoraliais tikslais, suviliojimą ar tiekimą kitų asmenų aistra tenkinti kitoje šalyje, net jei tai daroma su jų sutikimu (Fedosiuk, 2005, p. 72). Šios konvencijos pateiktame prekybos moterimis

apibrėžime pastebėtinas aspektas – pilnametės moters pardavimas net ir esant jos sutikimui. Tokia sampratos formuluo­ tė suteikia platesnį suvokimą apie prekybos žmonėmis aukas, suteikia daugiau galimybių įvertinti aukos valios palaužimo aspektą, dėl kurio auka sutinka teikti seksualines paslaugas. Tačiau O. Fedosiuk savo moksliniame straipsnyje toliau pastebi, kad šios konvencijos pateiktas apibrėžimas faktiškai ištrynė skirtumus tarp prekybos moterimis ir pelnymosi iš jų prostitucijos. Kita vertus, prekybos žmonėmis samprata buvo identifikuota tik kaip prostitucijos eksportas ir neapimdavo moterų išnaudojimo neperžengiant vienos šalies teritorijos ribų (Fedosiuk, 2005, p. 72).

Situaciją dėl platėjančio prekybos žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslams subjektų rato dar kiek pakeitė ir 1949 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl kovos su žmonių prekyba ir trečiųjų asmenų išnaudojimu prostitucijos tikslams, kuri įsigaliojo 1951 m. gruodžio 2 d. Šios konvencijos 1 str. reglamentuojama, kad *šalys susitaria nubausti kiekvieną asmenį, kuris siekdamas patenkinti kitų asmenų aistras 1) prostitucijos tikslais įsigyja, vilioja ar parduoda kitą asmenį prostitucijos tikslais net ir esant to asmens sutikimui; 2) prostitucijai išnaudoja asmenį net ir esant to asmens sutikimui*. Prie baustinių veikų konvencija priskyrė: 1) jau anksčiau suformuluotą prekybos žmonėmis nusikaltimą, t. y. amoraliais tikslais asmens teikimą, suviliojimą ar įtraukimą kitų asmenų aistrai tenkinti, net jei tai daroma jo sutikimu. Beje, šiame apibrėžime patikslinti du momentai: a) auka gali būti ne vien moteris, bet apskritai asmuo; b) prekyba žmonėmis nebūtinai susijusi su aukos išvykimu į kitą šalį; 2) kito asmens išnaudojimą prostitucijai, net jei tai daroma su jo sutikimu; 3) viešnamių laikymą, vadovavimą jam ar jo sąmoningą finansavimą; 4) patalpų ar kitų vietų suteikimą ar išnuomojimą kitų asmenų prostitucijai (Fedosiuk, 2005, p. 72). Tačiau teisėtyrininkai pastebi, kad aptariama konvencija nors ir išplėtė prekybos žmonėmis prostitucijos tikslams subjektų ratą naudodama neutralesnę kalbą lyčių atžvilgiu – „asmenys“, šis teisės aktas vis dar buvo susijęs tik su prekyba žmonėmis prostitucijos tikslais neatsižvelgiant į aukos sutikimą, o faktinis bei politinis dėmesys toliau buvo fokusuojamas tik į moteris ir vaikus kaip prekybos žmonėmis aukas (Edwards, 2008, p. 13). Pastebėtinas ir dar vienas aktualus aspektas – šioje konvencijoje (kaip ir prieš tai aptartoje 1933 m. Tarptautinėje konvencijoje dėl kovos su prekyba pilnametėmis moterimis) nelieka skiriamosios ribos tarp prostitucijos ir prekybos žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslais, t. y. įtraukimas į prostituciją, pelnymasis iš kito asmens prostitucijos ir prekybos žmonėmis yra pateikiama praktiškai kaip tapati nusikalstama veika.

Svarbu paminėti ir dar dvi konvencijas – moderniųjų laikų tarptautinių teisės aktų dėl prekybos žmonėmis pradininkes – 1926 m. Jungtinių tautų konvencija dėl vergovės ir 1956 m. Jungtinių tautų konvencija dėl vergovės ir į vergovę panašių institutų

bei papročių panaikinimo. Pirmoji konvencija apibrėžė vergovę nurodydama, kad tai yra padėtis ar būklė asmens, su kuriuo elgiamasi iš dalies arba visiškai kaip su nuosavybe, o antroji minima konvencija dėl vergovės papildė pirmąją, kad vergove taip pat laikoma ir *pavergimas už skolas, baudžiavinė padėtis ir santuokinė vergija* (Bolzanus, Drakšienė, 2004, p. 40). Konvencijose taip pat buvo pateikta ir vergų prekybos definicija, kurios objektyvieji požymiai iš esmės atitinka šiuolaikinės prekybos žmonėmis objektyviuosius požymius. Vergų prekyba buvo suprantama kaip veiksmai, susiję su asmens pagrobimu; įsigijimu; įsigijimu turint tikslą asmenį perduoti, išmainyti; disponavimu siekiant jį pavergti. Tačiau iš esmės skiriasi nusikaltimo tikslas: šioje konvencijoje minima žmonių prekyba turint tikslą paversti žmogų vergu, t. y. visiškai ar iš dalies elgtis su juo kaip su daiktu (Bolzanus, Drakšienė, 2004, p. 40). Prie šiuolaikiškos prekybos žmonėmis sampratos formavimo prisidėjo ir konvencijų formuluotės, draudžiančios žmogaus palikimą kreditoriaus kontrolėje kaip skolos grąžinimo garanto (angl. *debt bondage*), situacijas, kai tėvai parduoda ar atiduoda dukrą į santuoką be teisės atsisakyti, kai moteris paveldima po vyro mirties, kai tėvai parduoda ar atiduoda vaiką kitiems asmenims jo išnaudojimo tikslais (Fedosiuk, 2005, p. 72-73).

Taigi akivaizdu, kad prekyba žmonėmis visais laikais buvo klestintis verslas – nuo „legalaus“ prekiavimo juodaodžiais žmonėmis siekiant palengvinti namų buities darbus iki moderniujų laikų, kai prekyba žmonėmis kaip nusikalstama veika yra pripažįstama tarptautiniu mastu. Dar XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje buvo pradėta rūpintis moterų ir mergaičių prekyba seksualinio išnaudojimo tikslais, o kiek vėliau prekybos žmonėmis samprata ėmė plėstis: buvo pripažintas platesnis prekybos žmonėmis subjektų ratas, taip pat buvo konstatuojama, kad prekyba žmonėmis gali būti siejama ne tik su sekso industrija.

Pirmasis žingsnis formuojant moderniujų laikų prekybą žmonėmis reglamentuojančius teisės aktus tapo 2000 m. gegužės 19 d. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis seksualinio išnaudojimo tikslais, po kurios sekė ir 2000 m. lapkričio 15 d. Jungtinių Tautų konvenciją papildantis protokolas (dar vadinamas Palermo protokolu) dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertinimą ja (toliau – JT protokolas), kurią Lietuva ratifikavo 2003 m. balandžio 22 d. (Fedosiuk, 2005, p. 72-73). Šis kovos su prekyba žmonėmis pagrindu tapusio JT protokolo projektas buvo giriamas už vienodą dėmesį neteisėto elgesio represijoms ir aukų apsaugai, daugelio tarptautinės teisės spragų užpildymą ir veiksmingą tarptautinio bendradarbiavimo instrumento sukūrimą. Protokolo paskirtis buvo subalansuoti prekybos žmonėmis prevenciją, aukų apsaugą ir prekeivių

žmonėmis baudžiamąjį persekiojimą (Jr. & LeRoy, 2003 cituota Godziak, E., Vogel, K., 2020). Pagrindiniai tikslai projekto rengimo procese buvo du: 1) Protokolas turėjo apibrėžti prekybą žmonėmis ne tik kaip išnaudojimą seksualinių paslaugų teikimui, bet ir apimti prekybą priverstiniam darbui, vergijai, vagystėms ir kt., nesvarbu, ar ji vyksta šalies viduje, ar už jos ribų; 2) pripažinti prekybos žmonėmis aukų teises ir tenkinti jų poreikius (Jordan, 2002 cituota Godziak, E., Vogel, K., 2020). JT protokolas yra pirmasis teisės aktas suformulavęs šiuolaikinę prekybos žmonėmis sampratą, kuri ir dabar yra perkelta tiek į ES, tiek į nacionaliniuose teisės aktus – žmonių verbavimas, pervežimas, perdavimas, slėpimas ar jų priėmimas gąsdinant, panaudojant jėgą ar kitas prievartos, grobimo, apgaulės, sukčiavimo formas, piktnaudžiaujant padėtimi ar pažeidžiamumu arba mokant ar priimant pinigus ar kitą naudą tam, kad būtų gautas kito tą žmogų kontroliuojančio asmens sutikimas siekiant išnaudoti. Išnaudojimas apima kitų asmenų išnaudojimą prostitucijos forma ir kitas seksualinio išnaudojimo formas, priverstinį darbą ar paslaugas, vergiją ar veiklą, panašią į vergiją, tarnystę ar organų pašalinimą (Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos..., 2000).

Kaip pastebima mokslinėje literatūroje, JT protokole suformuluotas universalus prekybos žmonėmis apibrėžimas, apimantis įvairias žmogaus išnaudojimo sritis – tiek seksualinį išnaudojimą, per kurį šis kriminalinis reiškinys aktyviausiai pasireiškė, tiek ir kitas jau žinomas ir galbūt atsirasiančias sritis (Fedosiuk, 2005, p. 74). JT protokolas ir jame įtvirtinta prekybos žmonėmis samprata tapo didelio religinių ir feministinių organizacijų ir žmogaus teisių gynėjų lobizmo taikiniu. Šios dvi grupės atstovavo dviem priešingoms nuomonėms apie prostituciją. Žmogaus teisių komitetas prostituciją laikė teisėtu darbu, o Koalicija prieš prekybą moterimis (angl. *Coalition Against Trafficking in Women – CATW*), atstovaujanti religinėms ir feministinėms aktyvistėms, visą prostituciją laikė moterų žmogaus teisių pažeidimu (Doezeman, 2005 cituota Godziak, E., Vogel, K., 2020). Koalicija teigė, kad prekyba žmonėmis turėtų apimti visas verbavimo ir gabenimo prostitucijai formas, neatsižvelgiant į tai, ar buvo panaudota jėga ar apgaulė (Goldscheider, 2000 cituota Godziak, E., Vogel, K., 2020). Tuo tarpu Koalicija, kuri palaikė prostitucijos kaip darbo požiūrį, teigė, kad prievarta arba apgaulė yra būtinas prekybos žmonėmis apibrėžimo elementas (Godziak, E., Vogel, K., 2020). Vien iš naujai suformuluotos prekybos žmonėmis sampratos matyti, kad JT protokolas apibrėžia ir tokias išnaudojimo formas, kurios nebuvo minimos anksčiau minėtuose tarptautiniuose teisės aktuose: prekyba žmonėmis priverstinio darbo bei organų pašalinimo tikslais, priverstinėms vagystėms ir kt. Toks apibrėžimas leido pažiūrėti į prekybos žmonėmis fenomeną plačiau, dėl ko moderniaisiais laikais ši nusikalstama veika nebėra siejama tik

su išnaudojimu prostitucijos tikslais, dar daugiau – tapo įmanoma nubrėžti ribą tarp įtraukimo bei pelnymosi iš prostitucijos ir prekybos žmonėmis kaip atskirų nusikalstamų veikų.

JT protokolas 3 str. b p. nurodoma, kad prekybos žmonėmis aukos sutikimas iš anksto apgalvotam išnaudojimui neturi reikšmės, jei buvo panaudota bet kuri iš šių priemonių: jėga ar kitos prievartos priemonės, grobimas, apgaulė, sukčiavimo formos, piktnaudžiavimas padėtimi ar pažeidžiamumu arba mokant ar priimant pinigus ar kitą naudą tam, kad būtų gautas kito tą žmogų kontroliuojančio asmens sutikimas siekiant išnaudoti (Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos..., 2000). Šį JT protokolą pasirašiusios valstybės, turėjo užtikrinti, kad į nacionalinės baudžiamosios sistemos būtų perkeltos visos priemonės, kurios gali būti naudojamos aukos „sutikimui“ gauti. Kaip jau minėta Lietuvos Respublikoje prekyba žmonėmis yra įtvirtinta BK 147 str., kurio 1 d. yra reglamentuojama, kad tas, kas pardavė, pirkto, kitaip perleido ar įgijo, verbavo, gabeną ar laikė nelaisvėje žmogų *panaudodamas fizinį smurtą ar grasinimus arba kitaip atimdamas galimybę priešintis, arba pasinaudodamas nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, arba panaudodamas apgaulę, arba priimdamas ar sumokėdamas pinigus, arba gaudamas ar suteikdamas kitokią naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį*, jeigu kaltininkas žinojo arba siekė, kad nukentėjęs asmuo, nesvarbu, ar jis sutiko, būtų išnaudojamas vergijos ar panašiomis į vergiją sąlygomis, prostitucijai, pornografijai ar kitoms seksualinio išnaudojimo formoms, priverstinei, fiktyviai santuokai, priverstiniam darbui ar paslaugoms, įskaitant elgetavimą, nusikalstamai veikai daryti arba kitais išnaudojimo tikslais <...> (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Nors į Lietuvos Respublikos BK JT protokole nurodytas prekybos žmonėmis apibrėžimas nebuvo perkeltas pažodžiui, tačiau akivaizdu, kad toks nacionalinėje teisėje pateiktas prekybos žmonėmis apibrėžimas atitinka JT protokole pateiktą sampratą.

Svarbu pastebėti, kad Protokolo 5 str. numato pakankamai detalų prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos kriminalizavimą. Šio straipsnio 2 d. teigiama, kad kiekviena JT protokolą pasirašiusi valstybė priima tokius teisės aktus ir kitas priemones, kurios būtinos pripažinti nusikaltimais: 1) atsižvelgiant į valstybės teisės sistemos pagrindinius principus, *kėsiniąsi* padaryti nusikaltimą; 2) *bendrininkavimą* darant nusikaltimą; 3) kitų asmenų *organizavimą* ar jų *kurstymą* padaryti nusikaltimą. Lietuvos Respublikos BK bendrojoje dalyje, kuri taikoma kartu su specialiaja dalimi, yra numatyti atskiri straipsniai reglamentuojantys pasikėsinią padaryti nusikalstamą veiką (BK 22 str.) ir nusikalstamos veikos padarymas bendrininkaujant (BK 24 str. – 26 str.), tačiau nėra

išskirtas atskiras straipsnis už kitų asmenų organizavimą ir kurstymą padaryti nusikalstamą veiką. Galima teigti, kad toks straipsnis nėra išskirtas, nes pagal Lietuvos Respublikos baudžiamąjį įstatymą, organizavimas ir kurstymas padaryti nusikalstamą veiką yra priskiriamas prie bendrininkavimo instituto. BK 24 str. 1 d. yra reglamentuojama, kad bendrininkavimas yra tyčinis bendras dviejų ar daugiau tarpusavyje susitarusių pakaltinamų ir sulaukusių šio nustatyto amžiaus asmenų dalyvavimas darant nusikalstamą veiką. Tame pačiame straipsnyje 2 d. yra detalizuojama, kas yra nusikalstamos veikos bendrininkai: vykdytojas, organizatorius, kurstytojas ir padėjėjas. Pagal straipsnyje pateiktus apibrėžimus *organizatorius* yra asmuo, subūręs organizuotą grupę ar nusikalstamą susivienijimą, jiems vadovavęs ar koordinavęs jų narių veiklą arba parengęs nusikalstamą veiką ar jai vadovavęs, o *kurstytojas* yra asmuo, palenkęs kitą asmenį daryti nusikalstamą veiką (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Taigi darytina išvada, kad nors Lietuvos Respublikos BK atskirame straipsnyje nėra atskirai reglamentuojamas kitų asmenų organizavimas ar kurstymas daryti prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką, tačiau priskyrimas prie bendrininkavimo instituto savaime nereiškia, kad ši nuostata yra neteisingai perkelta į nacionalinį baudžiamąjį įstatymą. Priešingai – valstybė vadovaudamasi nacionalinės teisės principais ir teisinės sistemos mechanizmu užtikrino visų trijų JT protokole numatytų nuostatų kriminalizavimą Lietuvos Respublikos teisėje.

Svarbu apžvelgti prekybos žmonėmis teisinį reguliavimą ir ES. Kaip jau buvo pastebėta analizuojant 2020 m. Europos komisijos parengtą ataskaitą Europos parlamentui ir Tarybai dėl prekybos žmonėmis situacijos ES, ši nusikalstama veika ir toliau išlieka viena pavojingiausių veikų tarptautinėje bendrijoje. Remiantis Europos Komisijos 2020 m. pateikta prekybos žmonėmis ES statistika 2017-2018 m. 41 proc. registruotų prekybos žmonėmis aukų buvo ES piliečiai, tuo tarpu 56 proc. registruotų aukų buvo iš valstybių, nepriklausančių ES. Didžioji dauguma nurodytais metais registruotų aukų (94 proc.), turinčių ES pilietybę, buvo iš šių 10 valstybių narių (pateikiama mažėjančia tvarka): Rumunijos, Jungtinės Karalystės, Vengrijos, Prancūzijos, Lenkijos, Bulgarijos, Nyderlandų, Vokietijos, Slovakijos, Lietuvos. 2017-2018 m. didžioji dalis prekybos žmonėmis aukų ES nepriklausančių valstybių buvo iš Nigerijos, Albanijos, Vietnamo, Kinijos, Sudano, Eritrėjos, Indijos, Ukrainos, Pakistano bei Filipinų (Data collection on trafficking in..., 2020)

Registruotų prekybos žmonėmis aukų skaičiui esant pakankamai dideliame, ES kaip tarptautinė organizacija savo ruožtu ėmėsi šios nusikalstamos veikos teisinio reguliavimo mechanizmo kūrimo. Pagrindiniai ES teisės aktai, reguliuojantys kovą su

prekybą žmonėmis yra 2005 m. gegužės 16 d. Europos Tarybos Konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (toliau – ET Konvencija) ir ES Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pamatinis sprendimas, kurį pakeitė 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos (toliau – Direktyva).

Tiek ET konvencijoje, tiek Direktyvoje yra pateikiamas prekybos žmonėmis apibrėžimas, kuris iš esmės sutampa su JT protokole pateikta prekybos žmonėmis samprata. Direktyvos 2 str. ši samprata detalizuojama pateikiant aukos pažeidžiamumo sąvoką – padėtis, kai atitinkamas asmuo neturi tikro arba priimtino pasirinkimo, kaip tik pasiduoti prievartai (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva...,2011). Jungtinių Tautų atliktame tyrime buvo išskirti esminiai prekybos žmonėmis aukų pažeidžiamumo faktoriai: amžius (jaunimas ir, kiek rečiau, senatvė); neteisėtas ar migracijos statusas šalyje (įskaitant grasinimus atskleisti informaciją apie nelegalios migracijos statusą valdžios institucijoms); skurdas; nesaugus socialinis statusas; nėštumas; liga ir negalia (protinė ir fizinė); lytis (paprastai moteris, bet ir translyčiai asmenys); seksualumas, religiniai ir kultūriniai įsitikinimai; kalbinė izoliacija; socialinių tinklų trūkumas; priklausomybė (nuo darbdavio, šeimos nario ir kt.); grasinimai atskleisti informaciją apie auką jo šeimai ar kitiems asmenims; ir piktnaudžiavimas emociniais ar romantiški santykiai. Tačiau Jungtinių Tautų atliktame tyrime taip pat pabrėžiama, kad prekybos žmonėmis aukų pažeidžiamumas vis dėlto negali būti iš anksto nustatytas ar net visiškai „žinomas“. Daugybė veiksnių veikia formuojant kontekstą, kuriame vyksta prekyba žmonėmis, ir asmens gebėjimą į tai reaguoti. Taigi tikras pažeidžiamumo supratimas beveik visada reikalauja konkrečios situacijos analizės (Abuse of a position of vulnerability..., 2013, p. 14-16).

Reikia išskirti ir tai, kad supranacionaliniuose teisės aktuose, konkrečiai po JT protokolo atsiradimo teisės sistemoje, buvo daugiau atkreipiamas dėmesys į tai, kad prekybos žmonėmis aukos sutikimo buvimas neturi juridinės reikšmės nusikalstamos veikos vertinimui, jeigu jis buvo išgautas panaudojus jėgą ar kitokią prievartą, sukčiavimą, apgaulę ar kitas priemones, kurioms nesant asmuo nebūtų davęs sutikimo. Teisėtyrininkai teigia, jog galima manyti, kad tokia pozicija pasirinkta dėl to, kad „sutikimas“ paprastai tik rodo beviltišką aukų padėtį dėl jų ekonominių nepriteklių, kitų nepalankiai susiklosčiusių asmeninio gyvenimo situacijų (Bolzanus, D., Drakšienė, A, 2004, p. 42). Nors kiekvienu individualiu atveju aukos sutikimo buvimas yra analizuojamas atskirai, atkreipiamas dėmesys, koku būdu sutikimas yra išgaunamas, tačiau verta paminėti, kad kaip jau aptarta šio darbo pirmoje dalyje, prekybos žmonėmis aukos dažnu atveju yra atrenkamos selektyviai – prekiautojai žmonėmis sąmoningai renkasi labiausiai pažeidžiamas aukas,

kurios dėl socialinių priežasčių, žemo intelekto, skurdaus kritinio mąstymo, jauno amžiaus ir kt. yra priverstos sutikti su teikiamu pasiūlymu net ir nenaudojant nei vieno iš teisės aktuose nurodytų būdų tokį sutikimą išgauti. Darytina išvada, kad aukos sutikimo buvimas praktiškai niekada negalėtų būti pripažintas duotu sąmoningai ir realiai bei kritiškai įvertinus situaciją.

Ypatingas dėmesys skiriamas baudžiamajai atsakomybei už prekybą vaikais. Tiek JT protokole, tiek ES teisės aktuose yra nurodoma, kad vaiku yra laikomas asmuo, jaunesnis negu 18 metų, taip pat pabrėžiama, kad vaiko verbavimas, vežimas, perdavimas, laikymas ar priėmimas, įskaitant tų asmenų kontrolės perėmimą ar perdavimą, siekiant jį išnaudoti, yra laikoma „prekyba žmonėmis“, net jei tai neapima nė vieno nurodytų būdų, t. y. jei nėra panaudojama jėga ar kitokia prievarta, pagrobimas, sukčiavimas ar pasinaudojant apgaule ir pan. Direktyvos preambulėje taip pat nurodoma, kad be visų prekybos žmonėmis aukoms skirtų priemonių, valstybės narės turėtų užtikrinti, kad vaikams aukoms būtų taikomos specialios pagalbos, paramos ir apsaugos priemonės. Tos priemonės turėtų būti taikomos atsižvelgiant į vaiko interesus pagal 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją (toliau – Vaiko teisių konvencija). Jeigu prekybos žmonėmis aukos amžius nežinomas ir yra priežasčių manyti, kad jis yra mažesnis nei 18 metų, tas asmuo turėtų būti laikomas vaiku ir nedelsiant sulaukti pagalbos, paramos ir apsaugos. Pagalbos ir paramos priemonės visų pirma turėtų būti skiriamos padėti vaikams aukoms atsigausti fiziškai, psichologiškai ir socialiai ir jomis turėtų būti siekiama ilgalaikio konkrečiam asmeniui skirto sprendimo. Galimybės mokytis suteikimas padėtų vaikams reintegruoti į visuomenę. Atsižvelgiant į tai, kad vaikai, prekybos žmonėmis aukos, ypač pažeidžiami, turėtų būti galima taikyti papildomas apsaugos priemones jiems apsaugoti apklausų per baudžiamąjį tyrimą ir procesą metu (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva...,2011).

LAT yra pažymėjęs, kad prekyba vaikais – tarptautiniu teisiniu lygmeniu pripažintas nusikaltimas, šiurkščiai pažeidžiantis vaiko teises. Tai – prekybos žmonėmis reiškinių dalis, išsiskirianti tuo, jog juo kėsiamasi į labiausiai pažeidžiamus asmenis – vaikus, kurie nėra pasiekę visiškos socialinės, psichinės ir fizinės brandos. Lietuva pagal tarptautinius ir ES teisės aktus yra įsipareigojusi užkirsti kelią prekybą vaikais, taip pat įvairioms išnaudojimo formoms, darančioms žalą vaiko gerovei, tarp jų ir vaikų seksualiniam išnaudojimui. Šie reikalavimai, be kita ko, yra pagrįsti vaiko teisių apsaugos principais, įtvirtintais Vaiko teisių konvencijoje, tarp jų ir poreikiu užtikrinti didžiausią galimybę vaikui gyventi ir sveikai vystytis (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Itin svarbu aptarti ir šių dienų tarptautiniuose teisės aktuose plečiamai aiškinamą prekybos žmonėmis sampratą – šie aktai apima visas asmens išnaudojimo formas, ne tik pardavimą seksualinio išnaudojimo tikslais. Kaip jau minėta anksčiau, vienas esminių ES teisės aktų, reglamentuojančių prekybą žmonėmis yra ES Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pamatinis sprendimas, kurį pakeitė 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos. ES Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pamatiniame sprendime (toliau – Pamatinis sprendimas). Pamatiniame sprendime prekybos žmonėmis samprata iš esmės nebuvo kitokia – už šią nusikalstamą veiką baudžiami asmenys, kurie naudojosi jau anksčiau minėtais būdais įtraukti asmenį į prekybos žmonėmis tinklą *siekiant pasinaudoti to asmens darbu arba paslaugomis, įskaitant mažiausiai prievartinį darbą arba paslaugas, vergovę arba į ją panašią veiklą ar priverčiamąjį darbą arba siekiant priversti kitus asmenis užsiimti prostitucija arba norint atlikti kitų formų seksualinį išnaudojimą, įskaitant pornografiją* (Tarybos pamatinis sprendimas dėl kovos..., 2002). Esminė priežastis, kodėl Pamatinis sprendimas buvo pakeistas 2011 m. Direktyva buvo ES reakcija į besikeičiančią prekybos žmonėmis sampratą, konkrečiai – į besiplečiantį suvokimą apie asmenų išnaudojimo formas (priverstinis elgetavimas, vagystės, organų išėmimas ir pan.). Direktyvos preambulėje yra teigiama, kad siekiant atsižvelgti į naujausius įvykius, susijusius su prekyba žmonėmis, Direktyvoje nustatyta platesnė prekybos žmonėmis sąvoka nei Pamatiniame sprendime 2002/629/TVR, todėl į ją įtrauktos papildomos išnaudojimo formos. Direktyvoje priverstinis elgetavimas turėtų būti suprantamas kaip priverstinio darbo arba paslaugų forma, kaip apibrėžta 1930 m. Tarptautinės darbo organizacijos Konvencijoje Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo. Todėl prekybos žmonėmis apibrėžtis išnaudojimą verčiant elgetauti, įskaitant parduoto priklausomo asmens naudojimą elgetavimui, apima tik tada, kai yra visi priverstinio darbo ar paslaugų požymiai. Ar sutikimas dirbti tokį darbą ar teikti tokias paslaugas galioja, reikėtų vertinti kiekvienu atveju atskirai, atsižvelgiant į atitinkamą teismo praktiką. Sąvoka „išnaudojimas įtraukiant į nusikalstamą veiką“ turėtų būti suprantama kaip asmens išnaudojimas, inter alia, verčiant užsiimti kišenvagystėmis, vagiliavimu parduotuvėse, prekyba narkotikais ir kita panašia veika, už kurią taikomos sankcijos ir kuri susijusi su finansiniu pasipelnymu. Apibrėžtis taip pat apima prekybą žmonėmis organų išėmimo tikslu, kuri yra sunkus žmogaus orumo ir fizinio neliečiamumo pažeidimas, o taip pat ir kitą elgesį, pvz. neteisėtą įsivaikinimą arba priverstinę santuoką, tiek kiek toks elgesys atitinka pagrindinius prekybos žmonėmis elementus (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva..., 2011).

Taigi galima pastebėti, kad nors prekyba žmonėmis iš pradžių buvo tapatinama tik su seksualinio pobūdžio moterų ir vaikų išnaudojimu, keičiantis laikams toks nusikalstamos veikos supratimas palaipsniui keitėsi. JT protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja tapo pagrindiniu tarptautinės teisės aktu, reglamentuojančiu prekybą žmonėmis išplečiant tiek subjektų ratą, tiek nusikalstamos veikos ribas – pripažinta, kad prekybos žmonėmis aukomis gali būti ir vyrai, o perduoti asmenį galima ir tokioms veikoms kaip priverstinis darbas, vagystės, elgetavimas ir kt. Šis Protokolas ir šiai dienai yra pagrindinis teisės aktas, kurio normų pagrindu tiek ES, tiek nacionalinėje teisėje yra kovojama su prekyba žmonėmis.

Ne mažiau svarbus aspektas tarptautiniuose teisės aktuose, reglamentuojančiuose prekybą žmonėmis, yra prevencija ir pagalba aukoms. Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupės GRETA (toliau – GRETA) ataskaitoje apie Europos Tarybos Konvencijos dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis įgyvendinimą Lietuvoje preambulėje nurodoma, kad Pagrindinė Konvencijos pridėtinė vertė yra žmogaus teisių perspektyva bei dėmesys aukų apsaugai. Konvencija aiškiai apibrėžia, kad prekyba žmonėmis yra žmogaus teisių pažeidimas ir nusikaltimas žmogaus orumui ir neliečiamybei; todėl reikia labiau apsaugoti visas jo aukas (Ataskaita apie Europos Tarybos Konvencijos..., 2015, p. 5). ET Konvencijos 10 str. reglamentuoja, kad kiekviena Šalis privalo įtvirtinti aukų nustatymo mechanizmą: Šalys privalo imtis visų priemonių, kad būtų kuo efektyviau nustatomos prekybos žmonėmis aukos. Tam, kad tai padarytų, Šalys privalo kompetentingose institucijose skirti asmenis, kurie yra apmokyti ir kvalifikuoti, užkirsti kelią ir kovoti su prekyba žmonėmis, nustatyti ir padėti aukoms, įskaitant ir vaikus. Prekybos žmonėmis aukos nustatymas yra užtrunkantis procesas ir todėl Konvencija numato potencialių aukų teises numatydamą, kad kai kompetentinga institucija turi pagrindo manyti, kad asmuo yra prekybos žmonėmis auka, jis negali būti išsiųsti iš šalies, kol nustatymo procesas nebus pasibaigęs, ir asmuo pagal Konvenciją turi gauti pagalbą. Lietuvoje prekybos žmonėmis aukos nustatymą gali atlikti keletas institucijų. Pagal baudžiamąją teisę, prekybos žmonėmis aukos nustatymą atlieka tyrėjas, prokuroras arba teismas (Ataskaita apie Europos Tarybos Konvencijos..., 2015, p. 25).

Siekiant visapusiškos ir visavertės pagalbos suteikimo prekybos žmonėmis aukoms, ET Konvencija nurodo, kad Šalys turi užtikrinti, kad kompetentingose institucijose būtų asmenys, parengti ir turintys kvalifikaciją užkirsti kelią prekybai žmonėmis ir kovoti su ja, nustatyti aukas ir joms padėti, taip pat Šalys turi priimti teisės aktus ar kitas priemones, būtinas tinkamai nustatyti aukas, prireikus bendradarbiaujant su

kitomis Šalimis ir atitinkamomis pagalbos organizacijomis. ET Konvencijos Šalys privalo priimti teisės aktus ar kitas priemones, būtinas padėti aukoms per jų fizinę, psichologinę ir socialinę reabilitaciją (neatidėliotinas medicininės pagalbos suteikimas, vertimo raštu ar žodžiu paslaugos, suteikti psichologinę bei materialinę paramą, suteikti galimybę vaikams mokytis, etc.). Jei yra pagrįstų priežasčių manyti, kad asmuo yra auka, Šalys savo vidaus teisėje nustato bent 30 dienų reabilitacijos ir apmąstymo laikotarpį. Toks laikotarpis turi būti pakankamas asmeniui atsigauti ir išvengti prekiautojų įtakos ir (arba) priimti informacija pagrįstą sprendimą dėl bendradarbiavimo su kompetentingomis institucijomis. Per minėtą laikotarpį tokio asmens atžvilgiu negali būti įvykdytas joks nurodymas išsiųsti jį iš šalies (Europos tarybos konvencija dėl veiksmų..., 2005).

Būtent siekiant įgyvendinti prevencines ir prekybos žmonėmis aukoms pagalbos priemones šalyse, pasirašiusiose ET Konvenciją, buvo sukurta prekybos žmonėmis ekspertų grupė GRETA (angl. *the Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings*), kurios nariu pirmą kartą istorijoje 2020 m. tapo ir Lietuvos atstovas – vienas geriausių prekybos žmonėmis ekspertų Lietuvoje Aurelijus Gutauskas. ET Konvencijos 36 str. reglamentuoja GRETA'os tikslus, sudėtį bei ekspertų grupės narių atrankos principus. GRETA sudaro ne mažiau nei 10 ir ne daugiau nei 15 narių, išlaikant lyčių ir geografinę pusiausvyrą, be to, nariai turi būti įvairių sričių specialistai. Juos iš valstybių, ET Konvencijos Šalių, piliečių renka Šalių komitetas 4 metų kadencijai, kuri gali būti vieną kartą pratęsta. GRETA nariai yra renkami laikantis šių principų: 1) asmenys turi būti nepriekaištingos reputacijos, turintys kompetencijos žmogaus teisių, pagalbos aukoms ir aukų apsaugos, veiksmų prieš prekybą žmonėmis srityse; 2) nariai posėdžiauja kaip individualūs asmenys, išlieka nepriklausomi ir nešališki; 3) nariais negali būti du tos pačios valstybės piliečiai; 4) nariai atstovauja pagrindinėms teisinėms sistemoms (Europos tarybos konvencija dėl veiksmų..., 2005).

Lietuvoje, kaip ET Konvencijos šalyje, dedamos didelės pastangos ne tik į prekybos žmonėmis prevencijos sklaidą, tačiau ir į aukų identifikavimo mechanizmus bei pagalbą nukentėjusiems. 2020 m. birželio 12 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija išleido Įsakymą dėl kovos su prekyba žmonėmis 2020-2022 metų veiksmų plano patvirtinimo, kuriame nurodyti uždaviniai ir priemonės, jų įgyvendinimo veiksmai, atsakingi šių veiksmų vykdytojai, įgyvendinimo vertinimo kriterijai ir jų siekiamos reikšmės bei asignavimai, kurio įgyvendinimo rezultatai bus vertinami 2023 metais (Įsakymas dėl kovos su prekyba žmonėmis..., 2020).

Iki šios dienos Kovos su prekybos žmonėmis koordinavimo komisija (toliau – Koordinavimo komisija) yra pateikusi 2020 m. kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo

ataskaitą (toliau – Koordinavimo ataskaita). 2020 m. kovai su prekyba žmonėmis Lietuvoje buvo išskelti šie uždaviniai:

- 1) Stiprinti kovos su prekyba žmonėmis koordinavimą;
- 2) Tobulinti prekybos žmonėmis prevenciją ir ikiteisminį tyrimą;
- 3) Stiprinti pagalbos nukentėjusiems ir turintiems didelę riziką nukentėti nuo prekybos žmonėmis asmenims teikimo sistemą;
- 4) Didinti valstybės institucijų ir įstaigų darbuotojų, kuriems gali tekti bendrauti su prekybos žmonėmis aukomis, kompetenciją ir gebėjimus (Kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo komisijos..., 2020, p. 2 – 4).

Koordinavimo ataskaitoje pateiktose išvadose atsispindi didelė pasaulinės COVID-19 pandemijos įtaka – Koordinavimo plane buvo numatyta įgyvendinti 4 uždavinius, kuriuos sudarė 54 priemonės ir veiksmai. 18 priemonių ir veiksmų nebuvo įgyvendinti dėl įvairių priežasčių, esminė jų – pasaulinė pandemija. Tačiau itin svarbu paminėti pagrindinius Koordinavimo komisijos veiklos rezultatus: įsteigta Nacionalinė asociacija prieš prekybą žmonėmis, padidintas nevyriausybinų organizacijų, teikiančių pagalbą aukoms, finansavimas (80–230 tūkst. eurų per metus), prekybos žmonėmis tema integruota į mokinių ugdymo turinį, parengta 120 prekybos žmonėmis prevencijos konsultantų, pasirašyta Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos (VRM) ir Jungtinės Karalystės Vyriausybės bendradarbiavimo deklaracija ir kt. (Kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo komisijos..., 2020, p. 1; 5).

Apibendrinant galima pastebėti, kad tarptautinė teisinė bendruomenė deda dideles pastangas ne tik reglamentuoti prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką, tačiau ir plėsti bei papildyti nusikalstamos veikos sampratą atsižvelgiant į modernėjantį pasaulį, o kartu su juo ir aptariamai nusikalstamai veikai. Lietuva, neatsilikdama nuo tarptautinės teisės kuriamų normų ir prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos reglamentavimo, šią veiką perkelia į nacionalinės teisės rėmus ir kruopščiai prisideda prie tarptautinės teisės aktų įgyvendinimo. Pabrėžtina, kad kova su prekyba žmonėmis yra ne tik pačios nusikalstamos veikos išaiškinimas, tačiau ir prevencijos sklaida bei pasekmių eliminavimas teikiant prekybos žmonėmis aukoms socialinę bei psichologinę pagalbą – už tokių valstybių įgyvendinamų tikslų stebėseną yra atsakinga prekybos žmonėmis ekspertų grupė GRETA. Tačiau svarbu pastebėti ir tai, kad kaip teigė pirmasis GRETA-os narys iš Lietuvos Aurelijus Gutauskas: *kol žmonija egzistuos, tol egzistuos ir prekybos žmonėmis nusikalstama veika* (Vergovės aukos užverbuojamos, išvežamos, apgyvendinamos...), būtent todėl prekybos žmonėmis prevencija ir pagalba nusikalstamos veikos aukoms turi būti nuolat stiprinama, o keliami tikslai – vis konkretesni.

3. ŠIUOLAIKINĖS PREKYBOS ŽMONĖMIS TEORINIAI IR PRAKTINIAI ASPEKTAI LIETUVOS BAUDŽIAMOJOJE TEISĖJE

Prekyba žmonėmis daugiausia yra siejama su tarptautiniu nusikalstamumu. Kaip jau buvo aptarta anksčiau, nors prekybą žmonėmis kaip nusikalstamą veiką jau kurį laiką buvo bandyta reglamentuoti tarptautiniuose teisės aktuose, Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse ši veika buvo įtvirtinta palyginti neseniai – 1998 m. Po to, kai 1990 m. kovo 11 d. buvo atkurta Lietuvos Respublikos nepriklausomybė, Lietuvos valstybės laukė ilgas procesas siekiant galutinai atsiskirti nuo Tarybų sąjungos, taip pat ir savarankiško nacionalinės teisės mechanizmo sukūrimas. Šios nusikalstamos veikos norma, be abejo, atsirado neatsitiktinai, įtraukti ją į Baudžiamąjį kodeksą paskatino būtinumas imtis priemonių prieš pasaulyje ir Lietuvoje paplitusį kriminalinį reiškinį, kai išnaudojimo tikslais gabenami ir parduodami žmonės (Fedosiuk, 2003, p. 87). Todėl tikslinga išanalizuoti ne taip seniai BK atsiradusios normos veikimą ir Lietuvos valstybėje.

3.1. Prekybos žmonėmis sudėties ir teismų praktikos analizė

Siekiant kuo geriau suprasti prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką ir jos pagrindines savybes itin svarbu pirmiausia išanalizuoti prekybos žmonėmis sudėtį bei baudžiamosios atsakomybės atsiradimo pagrindus.

3.1.1. Prekybos žmonėmis objektyvieji požymiai

Prekybos žmonėmis *objektas* yra žmogaus laisvė. Tiesioginis prekybos žmonėmis objektas – žmogaus veiksmų laisvė, t. y. laisvė pasirinkti, ką, kur ir kokiomis sąlygomis dirbti, kur ir kaip keliauti ir pan. Prekiaujant žmonėmis neteisėtai disponuojama kitu žmogumi – jis parduodamas ar kitaip perleidžiamas, perkamas ar kitaip įgyjamas, verbuojamas, gabenamas ar laikomas nelaisvėje, t. y. su žmogumi elgiamasi kaip su preke, daiktu (Abramavičius et al., 2009 p. 161). LAT taip pat papildo, kad pagal teismų praktiką, prekyba žmonėmis savo esme – tai įvairūs sandoriai, kurių objektas yra žmogus (pardavimas, pirkimas, verbavimas, gabenimas ir kt.) ir kurie sudaromi siekiant išnaudoti tą žmogų. Būtinai šio nusikaltimo požymis yra ir jo priešingumas žmogaus laisvei, siejamas su tam tikru piktaivališku poveikiu nukentėjusiajam (prievarta, apgaulė, pasinaudojimas pažeidžiamumu ir kt.), kuris leidžia palenkti šio asmens valią, kontroliuoti ir įtraukti jį į išnaudojimą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 15 d. nutartis baudžiamajame byloje).

Svarbu pabrėžti, kad nuo prekybos žmonėmis gali nukentėti tik pilnametis asmuo, t. y. asmuo, kuriam yra daugiau negu 18 metų. Tokią prielaidą galima daryti dėl to, kad vaiko pirkimui-pardavimui BK yra skirta speciali norma 147 str. normos atžvilgiu – tai BK 157 str., kuris numato baudžiamąją atsakomybę asmeniui, prekybos žmonėmis tikslais išnaudojusiam vaiką. Atkreiptinas dėmesys, kad tiek remiantis nacionaliniais įstatymais, tiek tarptautiniais teisės aktais, šiuo atveju konkrečiai Vaiko teisių konvencijos 1 str. vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau (Vaiko teisių konvencija, 1995).

Prekybos žmonėmis *objektyvioji pusė* gali būti įgyvendinta keliais alternatyviais veiksmais: pardavimu, pirkimu, kitokiu perleidimu, kitokiu įgijimu, verbavimu, gabenimu, laikymu nelaisvėje ir panaudojant vieną ar keletą alternatyvių nukentėjusio asmens valią palenkiančių būdų: fizinį smurtą, grasinimus, kitaip atimant galimybę priešintis, naudojantis nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, apgaulės būdu, sumokant pinigų ar suteikiant kitokią turtinę naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį (Abramavičius et al., 2009, p. 162).

Kaip jau minėta anksčiau, prekybos žmonėmis nusikalstama veika BK yra įrašyta skyriuje, kuris reglamentuoja nusikaltimus asmens laisvei, taigi ir nusikalstamos veikos objektas yra *laisvė*. Šiuo atveju galima kelti klausimą, kaip prekyba žmonėmis gali būti identifikuojama kaip nusikalstama veika priešinga žmogaus laisvei, kol laisvė nėra varžoma *de facto*. Prekybos žmonėmis normos dispozicijoje vienas iš alternatyvių veikos padarymo būdų yra verbavimas, kuris yra suprantamas kaip kito žmogaus skatinimas (įtikinėjimas, pažadai, siūlymai) išnaudojimo tikslais atlikti veiksmus (pavyzdžiui, duoti sutikimą, vykti į užsienį ir kt.), kurie leistų vėliau tą žmogų išnaudoti laisvę varžančios kontrolės sąlygomis. Tai iš esmės aktyvūs kaltininko veiksmai, kuriais siekiama palenkinti nukentėjusiojo valią ir jį perimti savo ar kito asmens kontrolėn. Asmens verbavimas gali vykti tiek slepiant, tiek neslepiant fakto, jog jis bus išnaudojamas (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje). O. Fedosiuk pastebi, kad šio nusikaltimo priešingumą laisvei sunku paaiškinti vadovaujantis vien tik tradiciniu supratimu, kaip pažeidžiama žmogaus laisvė – naudojant fizinę ar psichinę prievartą, pasinaudojant bejėgiškumu. Anot jo, prekybos žmonėmis normos taikymo praktika parodė, kad priešingumas laisvei skirtingai motyvuojamas, kai nusikaltimas atskleistas stadijoje, kai auka jau buvo išnaudojama, ir kai sandoris atskleistas anksčiau – verbavimo, gabenimo, pardavimo stadijoje. Pirmuoju atveju laisvę varžančią kontrolę gali rodyti tapatybės dokumentų atėmimas ir ribotos galimybės ištrūkti iš išnaudojimo tinklo, judėjimo laisvės ir kasdienio gyvenimo kontrolė, neteisiniai drausmės palaikymo būdai, trukdomi

socialiniai pokyčiai, skolų, kurias būtina atidirbti, primetimas, delsimas mokėti atlyginimą ir kiti panašūs išnaudojimo sritims būdingi bruožai. Kiek sunkiau pagrįsti veikos priešingumą laisvei, kai prekybos žmonėmis sandoris atskleistas užverbavimo ar užverbuotų žmonių pardavimo ir gabenimo stadijoje, kai nukentėjusysis dar nėra išnaudojamas ir griežtai kontroliuojamas (Fedosiuk, 2007, p. 57). Nors pamatinės vertybės BK yra formuluojamos pakankamai abstrakčiai ir per daug plačiai jų nepaaiškinant, svarbu atkreipti dėmesį, kad prekybos žmonėmis atveju turi būti varžoma ne tik laisvė *per se*, tačiau ir asmens *pasirinkimo* laisvė. Verbavimas, nukreiptas į tam tikras pažeidžiamas socialines grupes, dažnu atveju apriboja asmens galimybę priimti sprendimus bei daryti pasirinkimus, kurių jis nedarytų nesant tokioje situacijoje, kai kaltininkas bando jį užverbuoti. Verbavimas gali pasireikšti intensyviu siūlymu ar įtikinėjimu, kurie yra paremti nerealistiškais argumentais ar netikrais bei apgaulingais faktais, kurie gali paskatinti asmenį užsiimti tam tikra veikla, identifikuotina kaip prekyba žmonėmis, o tai savaime apriboja asmens pasirinkimo laisvę. Prekybos žmonėmis nusikalstama veika yra laikoma formalia (Abramavičius et al., 2009, p. 168), t. y. veika laikoma baigta nuo to momento, kai kaltininkas panaudoja bent vieną iš alternatyvių valios palenkimo būdų aukos atžvilgiu, todėl tokia rizika, kad teismai galėtų vertinti prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką kaip priešingą asmens laisvei verbavimo stadijoje, ir nesant asmens laisvės ribojimo *de facto*, identifikuotą tokią situaciją kaip, pavyzdžiui, pasikėsinimą padaryti prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką, išlieka pakankamai menka, tačiau vis dėlto – reali.

Dar vienas alternatyvus prekybos žmonėmis objektyviuosius požymius apibūdinantis veikos padarymo būdas yra asmens pirkimas – pardavimas. Pardavimui ar pirkimui nėra taikomos CK numatytos *pirkimo – pardavimo* sandorio taisyklės, nes žmogus negali būti civilinių teisinių santykių objektas (Abramavičius et al., 2009, p. 162). Dėl šios priežasties pardavimas ir pirkimas turėtų būti suprantami taip, kaip tai numato baudžiamasis įstatymas. Tačiau iš esmės asmens žmogaus pirkimas yra aiškinamas kaip tai išnaudojimo tikslais sudarytas sandoris, kurio metu kaltininkas įgyja nukentėjusiojo kontrolę. Įgyti žmogų įmanoma jį pagrobus, užverbavus, gavus iš kito asmens kontrolės, paslėpus. Žmogaus perleidimas (pirkimas ar kitaip) – tai išnaudojimo tikslais sudarytas sandoris, kurio metu kaltininkas perduoda nukentėjusįjį iš savo kontrolės į kito žmogaus kontrolę (Girdenis et. al., 2014, p. 114).

Gabenimu yra laikomas nukentėjusiojo asmens fizinis perkėlimas ar transportavimas į kitą vietą Lietuvos ar užsienio valstybėje. Gabenimas yra baigtas pradėjus nukentėjusio asmens perkėlimą ar transportavimą. Įstatymas nereikalauja, kad

nukentėjęs asmuo būtų nugabentas į galutinę paskirties vietą (Abramavičius et al., 2009, p. 162). Štai vienoje baudžiamojoje byloje teismai identifikuodami gabenimo požymį jį grindžia tuo, kad kaltinamieji ar teisiamieji surinko merginas, apgyvendino jas, maitino, vežė į kirpyklą, parduotuvę, pirtį, vežė pas asmenis, galėjusius organizuoti jų kelionę į užsienį, aiškino apie darbo sąlygas, užmokestį, pirko kelionės bilietus. Kitaip tariant, asmenys atlieka aktyvius veiksmus, kuriais siekiama išgabenti asmenis iš Lietuvos į užsienį prostitucijai (Girdenis et al., 2014, p. 116).

Aukos laikymas nelaisvėje – nukentėjusio asmens fizinio judėjimo laisvės, t. y. laisvės pasirinkti savo buvimo vietą, apribojimas. Pažymėtina, kad laikymas nelaisvėje nebūtinai turi pasireikšti asmens fiziniu izoliavimu, pavyzdžiui, surišimu, užrakinimu patalpoje ar pan. Asmuo gali būti nelaisvėje vien dėl to, kad jo atžvilgiu naudojami asmens valios palenkimo būdai ir todėl jis faktiškai negali pakeisti savo buvimo vietos, pavyzdžiui, jam yra grasinama arba pasinaudojama jo pažeidžiamumu (Abramavičius et al., 2009, p. 163). Veika laikoma baigta sudarius nukentėjusiajam nelaisvės būklę (Girdenis et al., 2014, p. 116).

Kaip jau buvo minėta, kaltininkai nukentėjusiuosius į prekybos žmonėmis tinklą įtraukia naudodami valią palenkiančius būdus: fizinį smurtą, apgaulę, kontroliuojant nukentėjusį asmenį, ypač dažnai naudojasi tokio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu. Analizuoti teorinius tokius valios palenkimo būdus yra aktualu kartu su teismų praktika.

- 1) Fizinis smurtas, grasinimai, kitoks galimybės priešintis atėmimas. Fizinis smurtu yra laikomi tyčiniai veiksmai, kuriais pažeidžiamas nukentėjusiojo asmens kūno neliečiamumas, žmogaus kūno audinių ar organų anatominis vientisumas arba jų funkcijos (pvz., nukentėjusysis gali būti mušamas, smaugiamas, priverstas vartoti alkoholį ar kitas psichotropines medžiagas, dėl ko yra lengviau palaužti nukentėjusiojo valią). Tuo tarpu grasinimai yra nukreipti į nukentėjusiojo psichologinį, o ne fizinį palaužimą. Tai pavojingas tyčinis poveikis kito žmogaus psichikai, verčiant bijoti (bauginant), kad dėl tolesnių grasinančiojo veiksmų ar neveikimo atsirastų tam tikros neigiamos pasekmės. Grasinimai gali pasireikšti žodžiu, raštu ar kitu elgesiu (Girdenis et al., 2014, p. 116-117). Verta pažymėti, kad dažnai minimi valios palaužimo būdai yra naudojami kartu – tai pastebėtina ir teismų praktikoje.

Štai baudžiamojoje byloje Nr. 2K-197-1073/2018 buvo pateiktos tokios aplinkybės: *G. T. pagal BK 147 straipsnio 1 dalį ir 307 straipsnio 1 dalį nuteistas už tai, kad, veikdamas*

bendrininkų grupe su G. Č. ir M. M., panaudodami apgaulę, laikė nelaisvėje žmogų, siekdami, kad jis būtų išnaudojamas prostitucijai, t. y. prekiaavo žmogumi ir pelnėsi iš jo prostitucijos. M. M., pasiūlęs L. D. gyventi kartu, atvedė ją į butą, esantį Vilniuje, įvairiu laikotarpiu G. Č. tampė nukentėjusiosios plaukus ir trankė kumščiais per nugarą, G. T. 4–5 kartus kratė nukentėjusiąją elektrošoku, grasindami sumušti, vertė nukentėjusiąją vartoti psichotropines medžiagas. M. M. tris kartus, o G. T. du kartus sumušė nukentėjusiąją, nes ji neklausė G. Č. nurodymų, taip atėmė galimybę priešintis, G. Č. neišleisdavo nukentėjusiosios iš buto, laikė ją nelaisvėje, taip kontroliavo nukentėjusiosios elgesį bei jos buvimo vietą, ir išnaudojo L. D. prostitucijai, t. y. nukentėjusiajai per dieną suteikus seksualines paslaugas ne mažiau kaip 3–4 klientams ir uždirbus nenustatyto dydžio sumą, bet ne mažiau kaip 700–800 Lt (203–232 Eur), iš klientų už prostituciją gautus pinigus paimdavo G. Č. ir atiduodavo G. T. arba M. M., taip iš L. D. prostitucijos G. T. ir M. M. įgijo tiksliai nenustatyto dydžio, bet ne mažiau nei 700–800 Lt (203–232 Eur) neteisėtų pajamų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Taigi pastebėtina, kad fizinis ir psichologinis smurtas yra vienas efektyviausių valios palenkimo būdų – kaltininkai muša, žemina, grasina aukoms ar jų artimiesiems siekdami aukas įbauginti ir taip riboja aukos laisvę daryti savarankiškus pasirinkimus.

2) *Naudojantis nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu.*

Asmens pažeidžiamumas teisės aktuose, reglamentuojančiuose prekybą žmonėmis kaip nusikalstamą veiką, pažeidžiamumas yra suprantamas kaip padėtis, kai atitinkamas asmuo neturi tikro arba priimtino pasirinkimo, kaip tik pasiduoti prievartai (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva..., 2011). Aukos pažeidžiamumą gali lemti psichinė bei fizinė būklė, lytis, amžius, materialinė padėtis, socialinė atskirtis, apsvaigimas nuo psichotropinių medžiagų, neįgalumas ir pan. Pažeidžiamumas dažnai glaudžiai susijęs su priklausomumu, nes dėl savo pažeidžiamos padėties nukentėjęs asmuo tampa priklausomas nuo kaltininko. Priklausomumas turi būti toks, dėl kurio nukentėjęs asmuo visiškai ar iš dalies praranda galimybę efektyviai pasipriešinti neteisėtam kaltininko elgesiui, pavyzdžiui, priklausomumas gali atsirasti dėl giminystės (vaikai priklausomi nuo tėvų), santuokos, tarnybos (viršininkas ir pavaldinys, darbdavys ir samdomas darbuotojas), materialinės priklausomybės (asmuo teikia materialinę paramą nukentėjusiajam) ir pan. (Abramavičius et al., 2009, p. 165). O jau minėta Direktyva nubrėžia minimalias ribas, kas turėtų būti laikomi pažeidžiamais

asmenimis visų valstybės narių nacionalinėse baudžiamosios teisės sistemose – pažeidžiami asmenys turėtų apimti bent jau visus vaikus. Kiti faktoriai, į kuriuos galima būtų atsižvelgti, vertinant aukos pažeidžiamumą, gali būti, pvz., lytis, nėštumas, sveikatos būklė ir negalia (Europos Parlamento ir Tarybos direktyva..., 2011).

Štai baudžiamojoje byloje Nr. 2K-173-693/2018 buvo pateiktos tokios bylos aplinkybės: *G. B. ir A. U., veikdami organizuota grupe, turėdami tikslą vykdyti prekybą žmonėmis, susitarę pasinaudodami asmenų pažeidžiamumu verbuoti juos ir išgabenti į užsienio valstybę, kur jie būtų išnaudojami nusikalstamoms veikoms daryti – vogti iš parduotuvių. Siekdami įgyvendinti savo nusikalstamus tikslus, organizuotos grupės nariai pasiskirstė vaidmenimis, kad A. U. suras pažeidžiamus asmenis, užverbuos juos, G. B. pritarimu išgabens į Nyderlandų Karalystę vogti iš parduotuvių ir būdamas kartu juos kontroliuos, o G. B. realizuos vogtus drabužius Lietuvos Respublikoje ir telekomunikacijų priemonėmis duos nurodymus A. U., užsiimančiam asmenų kontrole Nyderlandų Karalystėje, kokias prekes vogti. Vykdydamas iš anksto aptartą planą, A. U. nuo 2012 m. liepos 13 d. iki 2014 m. birželio 21 d., pasinaudodamas M. A., N. K., Ž. K., J. Š., I. M., S. J., A. Z., T. K., L. B., M. J. pažeidžiamumu dėl to, kad jie neturi darbo ir pragyvenimo šaltinio, tokiu būdu siekdamas palaužti nukentėjusiųjų valių, įkalbinėdamas verbavo nukentėjusiuosius vykti į užsienio valstybę vogti prekių iš parduotuvių. Šioje byloje LAT pateikdamas pažeidžiamumo sampratą išaiškino, kad priešastis, dėl kurios nukentėjusieji sutiko vykti į užsienį užsiimti nusikalstamomis veikomis, buvo susijusi su patiriamu nepriteklumi, noru iš jo ištrūkti, sunkiomis pragyvenimo sąlygomis, siekiu iš jų išsivaduoti. Taigi <...> esant tokiai padėčiai, nukentėjusiems asmenims buvo apsunkinta galimybė atsisakyti nuteistųjų siūlymo. Apeliacinės instancijos teismas išsamiai pagrindė sunkios materialinės padėties faktą, atskleisdamas nukentėjusiųjų <...> asmeninio gyvenimo aplinkybes, kurios neleidžia abejoti, kad nukentėjusieji, <...> išgyveno ekonominį nepriteklį, neturėjo socialinio saugumo ir stabilumo, dauguma jų neturėjo kvalifikuoto išsilavinimo, jų šeiminių aplinkybės buvo komplikotos ir sudėtingos, visa tai patvirtina jų pažeidžiamumą, kuriuo pasinaudoję nuteistieji juos palenkė priimti sprendimą vykti į užsienį daryti nusikalstamų veikų. Priešingai kasacinių skundų teiginiams, aplinkybės, kad nukentėjusieji sąmoningai neieškojo darbo, patys norėjo užsiimti tokia veikla, taigi jie nejautė materialinio nepritekliaus, kad nukentėjusieji norėjo būtent tokiu būdu užsidirbti pinigų, kad neieškojo legalaus darbo, nepaneigia prekybos žmonėmis sudėties požymių kaltininkų veiksmuose, nes būtent nesugebėdami savo jėgomis surasti kitų legalių pragyvenimo šaltinių nukentėjusieji vis dėlto sutiko išvykti į užsienio valstybę ir imtis tokios*

veiklos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Taigi akivaizdu, kad aukos pažeidžiamumas negali būti siejamas tik su tokiomis situacijomis, kurios yra dirbtinai sukuriamos kaltininko arba objektyviai bei akivaizdžiai pastebimos (pvz., fizinė negalia, protinis neįgalumas, apsvaigimas nuo psichotropinių medžiagų ar pan.), bet ir tokios gyvenimiškos aplinkybės, kurios nepriklauso nuo kaltininko, o dažnai ir nuo pačios aukos.

3) *Apgaulė*. LAT yra išaiškinęs, kad apgaulė – tai tyčinis žmogaus suklaidinimas, siekiant, kad šis dėl suklydimo savo noru elgtųsi pagal kaltininko pageidavimą. Apgaulė kaip prekybos žmonėmis požymis gali pasireikšti netikrų žinių pranešimu ar tiesos nutylėjimu. Prekybos žmonėmis auka gali būti suklaidinama dėl visko, kas su ja daroma (pvz., teigiama, kad ji vežama darbui viešbutyje, kavinėje, bare, fabrike, aukle, modeliu ir pan., o iš tikrųjų yra gabenama seksualiniam išnaudojimui), arba tik dėl tam tikrų aplinkybių (pvz., ji žino, kad gabenama prostitutės darbui, tačiau jai pameluojama dėl darbo sąlygų – klientų skaičiaus, jų pasirinkimo galimybių, atlyginimo dydžio, poilsio trukmės, galimybių bet kada „mesti“ verstis prostitucija ir pan.). Apgaulė dėl būsimo darbo ir jo sąlygų paprastai yra požymis, bylojantis apie prekybą žmonėmis, kai aukos išnaudojimas yra pridengtas savotišku aukos ir kaltininko susitarimu. Taigi apgaulė kaip poveikio aukai priemonė yra būdinga „savanoriškos vergijos“ byloms (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Tačiau šioje vietoje galime kelti klausimą, ar kaltininkui nutylėjus tam tikrus esminius faktus apie būsimos veiklos pobūdį, o kaltininkui nepaklausus, galima tai laikyti apgaule? Šis aspektas taip pat nelieka nepastebėtas LAT, kuris yra išaiškinęs, kad teismų praktikoje išskiriamos vadinamosios aktyvioji ir pasyvioji apgaulės formos. Aktyvioji apgaulė yra tada, kai kaltininkas aktyviais veiksmais pateikia nukentėjusiajam neobjektyvią, tikrovės neatitinkančią informaciją ir taip jį suklaidina. Pasyvioji apgaulė yra tais atvejais, kai kaltininkas, pasinaudodamas nukentėjusiojo tam tikrų esminių aplinkybių nežinojimu ar netinkamu jų supratimu, iš tikrųjų objektyviai egzistuojančius faktus nutyli ir taip klaidina nukentėjusįjį, nors apie šiuos faktus turėjo teisinę pareigą pranešti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Taigi akivaizdu, kad apgaulė apima tiek

aktyviai iškraipytus faktus, siekiant aukos akivaizdoje sukurti kuo įtaigesnę situaciją, dėl ko auka yra palenkiamą „savo noru“ įsitraukti į prekybos žmonėmis tinklą, tiek sąmoningai kaltininko nutylėtus faktus, kuriuos aukai žinojus, tikėtina, ji nebūtų priėmusi kaltininko siūlymo.

Štai baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020 buvo pateiktos tokios nusikalstamos veikos padarymo aplinkybės: *V. D. pagal BK 147 straipsnio 1 dalį nuteistas už tai, kad prekiaavo žmogumi, t. y. jis, turėdamas tikslą išnaudoti žmogų priverstiniam darbui, 2016 m. lapkričio mėnesį, tiksliai ikiteisminio tyrimo metu nenustatytą dieną, interneto svetainėje www.dirbu.lt radęs skelbimą apie ieškomą vairuotojo darbą, skelbime nurodytu telefonu susisiekę su D. Ž. bei pasiūlė dirbti vairuotojo darbą. Tyrimo metu tiksliai nenustatytu laiku, Vilniaus mieste, tyrimo metu tiksliai nenustatytoje vietoje, susitikęs su D. Ž. ir panaudojęs apgaulę, kuri pasireiškė žadėtu vairuotojo darbu suderinant su mokslo studijų grafiku, tinkamu ir sutartu 400 Eur atlyginimu per mėnesį, surašė fiktyvią darbo sutartį ir taip sudaręs patikimo darbdavio įvaizdį užverbavo D. Ž. dirbti jo asmeniniu vairuotoju, pasinaudojęs jo (D. Ž.) pažeidžiamumu dėl to, kad šiam būtina gauti darbą ir pragyvenimo šaltinį, jo charakterio savybėmis, kad pastarasis yra nuolaidus, patiklus, ramus jaunuolis, o D. Ž. tuo metu neturint kito priimtino pasirinkimo ir sutikus nuo 2016 m. lapkričio 18 d. dirbti asmeniniu V. D. vairuotoju, laikotarpiu nuo 2016 m. lapkričio 18 d. iki 2017 m. kovo 10 d. V. D. sistemingai naudojant prieš nukentėjusįjį psichinę prievartą, pasireiškusių nuolatiniu bauginimu ir grasinimu susidoroti su juo ir jo artimaisiais, bei sistemingai sukeliant fizinį skausmą, pasireiškusių ne mažiau kaip keturis kartus naudojamu stipriu smurtu prieš D. Ž. dėl menkaverčių prižasčių. Šioje byloje apgaulės aspektu LAT teisėjų kolegija pasisakė, kad iš baudžiamosios bylos medžiagos matyti, jog V. D. apgaulė pasireiškė D. Ž. žadėtu vairuotojo darbu, suderinant su mokslo studijų grafiku, tinkamu ir sutartu 400 Eur atlyginimu per mėnesį. Apeliacinės instancijos teismas pagrįstai nurodė, kad baudžiamosios bylos medžiagoje esantys duomenys patvirtina, jog tardamasis dėl D. Ž. įdarbinimo V. D. neturėjo finansinių galimybių teisėtai mokėti nukentėjusiajam net minimalaus mėnesinio atlyginimo ir mokesčių valstybei, o nuteistojo tikruosius ketinimus atskleidžia ir tai, kad jis tik imitavo darbo sutarties sudarymą, antro sutarties egzemplioriaus D. Ž. nedavė, nepranešė apie jo įdarbinimą atsakingoms institucijoms, be to, pažeidžiant teisės aktuose nustatytą tvarką, D. Ž. dirbti vairuotoju pradėjo darbo sutarties pasirašymo dieną (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje).*

Be kita ko, svarbu pastebėti, kad jeigu nukentėjusysis suklydo dėl savo naivumo, nepakankamos gyvenimo patirties ar kitų savybių, kuriomis kaltinamasis

nepasinaudojo, apgaulės nėra. Tokia situacija buvo pateikta A. Gutausko pateiktame LAT baudžiamosios bylos pavyzdyje: 2004 m. vasarą iki liepos mėn. nenustatytos dienos kaltinamojo A. M. biliardinėje, esančioje (duomenys neskelbtini), Vilniuje, kaltinamasis A. M. nukentėjusiajai J. R., kuri pirmiau buvo pareiškusi norą dirbti šokėja jo klube, pasiūlė užsidirbti teikiant seksualines paslaugas klube Olandijoje ir suvedė su kaltinamuoju S. K., kuris pateikė analogišką pasiūlymą. Būdamas įsitikinęs, kad nukentėjusioji suprato pasiūlymo esmę – verstis prostitucija – ir su tokiu pasiūlymu sutinka, S. K. 2004 m. liepos mėn. nenustatytą dieną nupirko J. R. autobuso bilietą maršrutu Vilnius–Utrechtas, gyvybės draudimą ir taip ją įtraukė į prostituciją, išgabeno iš Lietuvos Respublikos prostitucijai į Olandiją į F. D. priklausantį klubą „Landhuis de Oase“, kur už J. R. vertimąsi prostitucija iš klientų už pusvalandį buvo imami 75 eurai, iš kurių jai atitekdavo 15 eurų, F. D. – 25 eurai, o S. K. – 35 eurai, kuriuos F. D. siūsdavo į Lietuvą S. K. Nukentėjusioji J. R. aiškino, jog kaltinamieji jai siūlė įvairius darbus užsienyje – konsumatore, eskortu. Tiesiogiai prostitutės darbas nebuvo minimas, bet ji suprato, kad siūloma dirbti ir prostitute. Kai J. R. atvyko į Olandiją, ją pasitiko klubo savininkas ir mergina iš Baltarusijos. Jie paaiškino, jog reikės dirbti prostitute. Ji nemokėjo nei anglų, nei olandų kalbų ir susidarius tokioms aplinkybėms buvo priversta dirbti prostitute. Vien konsumatorėmis dirbančių merginų tame klube nebuvo. Kaltinamiesiems S. K. ir A. M. inkriminuojama tai, kad jie, pasiūlę nukentėjusiajai J. R. konsumatorės darbą, nugabeno ją į Olandiją ir perleido F. D. į prostituciją. Kaltinamieji bet kokią apgaulę neigė, nes jų supratimu, jie pakankamai aiškiai apibūdino būsimą darbą, neslėpdami, kad jis susijęs su seksualinių paslaugų teikimu. Be to, J. R. vykdamą į Olandiją nemokėjo nei anglų, nei olandų kalbos. Tad akivaizdu, jog šiuo atveju ji suprato, kad negalės palaikyti pokalbio su baro klientais ar suteikti jiems kitokias, ne seksualinio pobūdžio paslaugas. Remiantis šiomis aplinkybėmis Vilniaus apygardos teismas išteisino S. K. ir A. M. pagal BK 147 straipsnio 1 dalį (Girdenis et al., 2014, p. 119-120).

Taigi konstatuotina, kad apgaulė gali pasireikšti tiek aktyviais kaltininko veiksmais siekiant sukurti legalios ir pelningos veiklos įvaizdį, į kurią norima įtraukti kitą asmenį, tiek esminių faktų nutylėjimą bei slėpimą. Bet koku atveju akivaizdu, kad apgaulė yra vienas pagrindinių aukos valios palaužimo būdų, kurią pasitelkus išgaunamas „savanoriškas“ ir „nepriverstinis“ aukos sutikimas įtraukti į prekybos žmonėmis tinklą.

- 4) *Sumokant pinigų ar suteikiant kitokią turtinę naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį.* Šiuo atveju nukentėjęs asmuo yra priklausomas ar kitaip faktiškai kontroliuojamas trečio asmens, o kaltininkas „įgyja“ nukentėjusį asmenį vien dėl to, kad „nuperka“ jį iš šio

asmens (Abramavičius et al., 2009, p. 167). Savo turiniu šis požymis sutampa su asmens pirkimo ar kitokio įgijimo požymiais. Galima daryti išvadą, kad sumokėjimo ar kitokios naudos suteikimo kontroliuojančiam asmeniui ar naudos gavimo iš jo fakto nustatymas atleidžia nuo pareigos įrodinėti byloje kokį nors papildomą poveikį aukai (Girdenis et al., 2014, p. 121).

Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad jeigu nusikalstamoje veikoje yra identifikuojamas bent vienas asmens valią palenkiantis požymis, kitų požymių įrodinėti nebereikia – tai jau yra pagrindas patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn už prekybą žmonėmis. BK 147 str. dispozicijoje yra išvardinti alternatyvūs veikos padarymo būdai bei priemonės, kurių ėmėsis kaltininkas, siekdamas palaužti aukos valią, jau būtų laikomas padariusiu prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką. Visi šiame skyriuje aptarti veikos padarymo būdai yra glaudžiai susiję tarpusavyje ir dažniausiai kaltininkas, norėdamas palenkti aukos valią, nenaudoja tik vieno iš jų. Itin svarbu pabrėžti ir tą faktą, kad BK 147 str. išvardintos veikos, kurių tikslais nukentėjęs asmuo gali būti parduotas, nesudaro baigtinio sąrašo – priešingai, šio straipsnio dispozicijos detalumas leidžia suprasti, kad prekybos žmonėmis tikslas iš esmės ne tiek svarbus, kiek būdai tam tikslui pasiekti.

3.1.2. Prekybos žmonėmis subjektyvieji požymiai

Prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos *subjektu* yra laikomas pakaltinamas fizinis asmuo, sulaukęs 16 metų amžiaus, arba juridinis asmuo (Abramavičius et al., 2009, p. 168). Svarbu pabrėžti, kad juridinio asmens atsakomybė už prekybą žmonėmis į Lietuvos Respublikos BK buvo įtraukta tik 2005 m. (Bazylevas, Pajaujis, 2015, p. 7). Iki šiandien dar nėra buvę baudžiamųjų bylų, susijusių su prekyba žmonėmis, kurioje juridinis asmuo būtų nusikalstamos veikos subjektas, tačiau pažymėtina, kad 2018 m. Lietuvoje pirmą kartą įtarimai pareikšti juridiniam asmeniui dėl prekybos žmonėmis panašiomis į vergiją sąlygomis, kitomis seksualinio išnaudojimo formomis priverstiniam darbui (Situacija kovos su prekyba žmonėmis..., 2018 m., p. 3).

Prekybos žmonėmis *subjektyvioji pusė* pasireiškia tik tiesiogine tyčia, t. y. kaltininkas suvokia pavojingą prekybos žmonėmis pobūdį ir nori taip veikti (Abramavičius et al., 2009, p. 167), konkrečiai: 1) kaltininkas supranta, kad įgyja, perleidžia, verbuoja, gabena ar laiko nelaisvėje kitą žmogų, 2) žino, kad siekiant kontrolės prieš šį žmogų buvo ar bus naudojamas smurtas, grasinimai, apgaulė, piktnaudžiaujama jo priklausomumu ar pažeidžiamumu ar sumokama jį kontroliuojančiam asmeniui, ar gaunama nauda iš tokio

asmens, 3) siekia, kad šis žmogus būtų jo ar kitų asmenų išnaudojamas arba kad ir to nesiekia, bet žino apie tai, 4) ir nori taip veikti (Girdenis et al., 2014, p. 121). Kadangi prekybos žmonėmis galutinė paskirtis – priverstinis ekonominis asmenų išnaudojimas, baudžiamajame įstatyme įtvirtintoje prekybos žmonėmis sudėtyje taip pat reikalaujamas vienas iš dviejų papildomų subjektyviosios pusės požymių – arba kaltininko siekimas įstatyme išvardintų nusikalstamų tikslų, arba kaltininko žinojimas, kad šie nusikalstami tikslai bus įgyvendinti kitų asmenų (Abramavičius et. al., 2009, p. 167).

3.2. Prekyba žmonėmis ir kitos panašios nusikalstamos veikos

Galima teigti, kad prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką Lietuvos BK reglamentuojanti esminė norma yra būtent 147 str. – tai prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos pagrindą apibrėžianti norma. Tačiau, kaip jau minėta, ši nusikalstama veika organiškai geba adaptuotis prie besikeičiančių lokalių, o ypač pasauliniu mastu, vykstančių aktualijų, kaip antai modernėjančios technologijos, geopolitinės ar su pasauline sveikata susijusios problemos. Todėl šiandien ypač svarbu suprasti, su kokiais kitomis nusikalstamomis veikomis sąveikauja prekyba žmonėmis, kokie yra panašumai ir kur yra veikų skirtingumą nubrėžianti riba.

Šiandien su prekyba žmonėmis susijusiam reglamentavimui BK yra skirti net keli straipsniai: 147 str. (prekyba žmonėmis), 1471 str. (išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms), 1472 str. (naudojimas asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis), 157 str. (vaiko pirkimas arba pardavimas).

Nors, kaip jau minėta, prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos pagrindas yra BK 147 str., kuris įtvirtina kelias alternatyvias asmens išnaudojimo formas, tarp kurių patenka ir priverstinis darbas bei paslaugos, tačiau šiai konkrečiai veikai yra išskirtas atskira norma – 147¹ str. Šio straipsnio 1 d. dispozicijoje yra teigiama: *tas, kas panaudodamas fizinį smurtą, grasinimus, apgaulę arba kitus šio kodekso 147 straipsnyje nurodytus būdus neteisėtai vertė žmogų dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas, įskaitant elgetavimą <...>* (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Šiuo atveju, kad būtų galima geriau suprasti BK 147 str. ir 147¹ str. panašumus bei skirtumus, verta trumpai apžvelgti priverstinį darbą ar kitas paslaugas reglamentuojančio BK straipsnio sudėties požymius.

BK 147¹ str. reglamentuojamos veikos *objektu*, kaip ir BK 147 str. įtvirtintos veikos, yra laikoma žmogaus laisvė. Tačiau šiuo atveju laisvė yra sukonkretinama į laisvę pasirinkti, dirbti darbą ar jo nedirbti apskritai, taip pat teisę pasirinkti tam tikrą konkretų

darbą. Sąvoka *darbas* apima bet kokį užsiėmimą, darbą, verslą ir pan., kurį nukentėjusysis verčiamas dirbti prieš jo valią. Darbas, kurį nukentėjusysis verčiamas dirbti, gali būti bet kokio pobūdžio – tiek fizinis, tiek protinis; tai gali būti tiek nedraudžiamas dirbti darbas, tiek toks, kuris yra draudžiamas. Reikšmės veikos kvalifikavimui taip pat neturi tai, ar asmuo verčiamas dirbti legaliai, ar nelegaliai (Abramavičius et al., 2009, p. 171). Svarbu pastebėti, kad nelegalų darbą kaip prieštaringą teisinei sistemai reglamentuoja ir administracinė teisė. Siekiant išaiškinti atribojimą nuo nelegalaus darbo ir priverstinai dirbamo nelegalaus darbo, verta išsiaiškinti darbo santykių apibrėžimą.

Legalaus darbo apibrėžimą iš esmės galima kildinti iš darbo sutarties sampratos, kuri yra reglamentuojama Lietuvos Respublikos darbo kodekse (toliau – DK). Darbo sutartis – darbuotojo ir darbdavio susitarimas, pagal kurį darbuotojas įsipareigoja būdamas pavaldus darbdaviui ir jo naudai atlikti darbo funkciją, o darbdavys įsipareigoja už tai mokėti darbo užmokestį (Lietuvos Respublikos darbo kodeksas, 2016). Iš pateikto apibrėžimo akivaizdžiai išsiskiria vienas aspektas – abipusė tiek darbdavio, tiek darbuotojo nauda. Tuo tarpu pagal Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymą nelegalus darbas yra suprantamas kaip fizinio asmens (darbuotojo) pavaldžiai kitam asmeniui (darbdaviui) ir jo naudai atlygintinai atliekamos darbo funkcijos, kai: 1) darbdavys nesudaro darbo sutarties raštu arba nepraneša Valstybinio socialinio draudimo fondo valdybos teritorinei įstaigai mažiausiai prieš vieną darbo dieną iki darbo pradžios apie darbuotojo priėmimą į darbą; 2) dirba trečiosios šalies pilietis, įdarbintas nesilaikant norminių teisės aktų, reglamentuojančių trečiųjų šalių piliečių įdarbinimą, nustatytos tvarkos (Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas, 2016). Taigi pastebėtina, kad darbo teisės kontekste nelegalus darbas iš esmės reiškia imperatyvių ir formalių asmens įdarbinimo taisyklių pažeidimą, o esminis kriterijus, skiriantis atsakomybę už nelegalų darbą administracinės ir baudžiamosios teisės kontekste yra faktas, kad asmuo buvo verčiamas tai daryti prievarta, t. y. prieš savo valią. Jeigu asmuo Lietuvoje yra verčiamas dirbti konkretų darbą ar teikti konkrečias paslaugas, kurios yra vertinamos kaip nusikalstamos arba kaip administracinės teisės pažeidimai, manytina, kad tokias veikas galima būtų kvalifikuoti kaip prekybą žmonėmis. Nelegalūs sandoriai dėl žmogaus išnaudojimo nelegalioje vietos rinkoje teismų praktikoje nekvalifikuojami kaip prekyba žmonėmis. Tokiais atvejais nepagrįstai taikoma tik pelnymosi iš kito asmens prostitucijos norma (Girdenis, p. 56–57).

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucija) 48 str. 1 d. taip pat pabrėžiama, kad priverstinis darbas yra draudžiamas, tačiau Konstitucijos tame pačiame straipsnyje taip pat nurodoma, kad priverstiniu darbu nėra laikoma tarnyba kariuomenėje ar ją pakeičianti alternatyvioji tarnyba, taip pat piliečių darbas karo, stichinės nelaimės,

epidemijos ar kitais ypatingais atvejais bei įstatymo reguliuojamas teismo nuteistųjų darbas (Lietuvos Respublikos Konstitucija, 1992).

Objektyvieji priverstinio darbo arba paslaugų teikimo nusikalstamos veikos požymiai gali pasireikšti nukentėjusiojo vertimu dirbti tam tikrą darbą alternatyviais veiksmais: panaudojant fizinį smurtą, grasinimus, kitaip atimant galimybę priešintis, pasinaudojant žmogaus priklausomumu. Nusikaltimo objektyviosios pusės realizavimui pakanka, kad būtų atliktas bet kuris vienas šio straipsnio dispozicijoje numatytų veiksmų. Akivaizdu, kad šie objektyvieji požymiai iš esmės sutampa su BK 147 str. reglamentuojamos nusikalstamos veikos požymiais, todėl detaliau jų analizuoti šiuo atveju neverta (Abramavičius et al., 2009, p. 172).

Subjektyviaja prasme BK 147¹ str. įtvirtinta veika padaroma tik tiesiogine tyčia – kaltininkas suvokia, kad panaudodamas fizinį smurtą ar grasinimus arba kitaip atimdamas galimybę priešintis arba pasinaudodamas žmogaus priklausomumu neteisėtai verčia nukentėjusįjį dirbti tam tikrą darbą ir siekia tai daryti. Subjektu gali būti asmuo, sulaukęs 16 metų, taip pat juridinis asmuo (Abramavičius et al., 2009, p. 174).

Išanalizavus prekybą žmonėmis priverstinio darbo ar paslaugų tikslais kyla klausimas, koks tikslas prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką, į kurios apibrėžimą patenka prekyba žmonėmis priverstinio darbo ar paslaugų teikimo tikslais, ir priverstinį darbą bei paslaugų teikimą reglamentuoti dviejuose atskiruose BK straipsniuose. Šiam klausimui atsakyti verta paanalizuoti teismų praktiką.

2021 m. LAT priėmė nutartį vienoje didžiausių su prekyba žmonėmis susijusių bylų. Šią dėl aptariamoms nusikalstamos veikos bylą pirmą kartą Lietuvos Respublikos istorijoje nagrinėjo išplėstinė 7 teisėjų kolegija, kurios narys taip pat buvo ir A. Gutauskas. Apie šią bylą jis teigia: *iš tikrųjų, žiūrint istoriškai, iš kasacinės instancijos teismo pozicijos, tokio pobūdžio byla buvo pirmą kartą nagrinėjama išplėstinėje septynių teisėjų kolegijoje. Svarbu tai, kad Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nuosekliai plėtoja savo praktiką tokio pobūdžio bylose ir dar kartą atkreipė dėmesį, kad žmogaus laisvės, orumo apsauga yra didžiulė vertybė, kad besikėsiantiems į tai asmenims gresia baudžiamoji atsakomybė* (Teisėjo A. Gutausko interviu apie prekybos..., 2021).

LAT nagrinėtoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021 pateikiamos šios aplinkybės: *A. P. pagal BK 147 straipsnio 2 dalį nuteistas už tai, kad jis nuo 2012 m. pradžios iki 2015 m. vasario, veikdamas organizuota grupe su T. Ž., o nuo 2014 m. pavasario – ir su L. P. bei R. M., turėdami tikslą daryti labai sunkų nusikaltimą – prekybą žmonėmis, sunkų nusikaltimą – išnaudoti priverstiniam darbui nežmoniškais sąlygomis – bei nesunkų nusikaltimą – išnaudoti priverstiniam darbui, susitarė, pasinaudodami asmenų*

priklausomumu ir pažeidžiamumu, naudodami apgaule ir grasinimus, verbuoti, įgyti ir gabenti juos į Jungtinę Karalystę, siekdami, kad šie asmenys būtų išnaudojami įvairioms nusikalstamoms veikoms daryti Jungtinėje Karalystėje, priverstiniam darbui nežmoniškomis, panašiomis į vergijų sąlygomis. Siekdami įgyvendinti nurodytus nusikalstamus tikslus, grupės nariai pasiskirstė vaidmenimis. A. P. turėjo organizuoti ir koordinuoti šios grupės narių veiklą. A. P. ir nuo 2014 m. pavasario L. P. turėjo įvairiais būdais, tiek tiesiogiai, tiek per kitus asmenis, esančius Lietuvoje, ieškoti pažeidžiamų asmenų ir, pasinaudojant jų pažeidžiamumu bei panaudojant apgaule, verbuoti įkalbant juos vykti į Jungtinę Karalystę tariamai dirbti legalaus, gerai mokamo darbo bei taip juos įgyti. Po to A. P., T. Ž. ir L. P. turėjo suteikti į Jungtinę Karalystę atvykusiems asmenims gyvenamąją vietą. A. P. ir L. P. tariamai nerandant šiems asmenims darbo arba randant jiems darbą, tačiau uždirbtą atlyginimą ar jo dalį iš jų pasisavinant, A. P., T. Ž., L. P. turėjo šiems asmenims duoti (paskolinti) pinigų pragyventi ir, taip šiems asmenims įsiskolinus, įgyti jų priklausomumą. Vėliau, pasinaudojant šių asmenų pažeidžiamumu ir priklausomumu, A. P. ir L. P. turėjo juos versti daryti nusikalstamas veikas – vagystes iš parduotuvių, prabangių didelės vertės automobilių vagystes, sukčiavimus – pasinaudojant svetimų asmenų dokumentais ar suklastotais dokumentais, atidaryti bankuose sąskaitas, įgyti jų vardu kredito korteles ir jomis atsiskaityti už prekes, taip apgaule užvaldant svetimą turtą, o už nesutikimą daryti nusikalstamas veikas ar nepaklusimą A. P., T. Ž. ir R. M. turėjo naudoti grasinimus ir fizinį smurtą prieš šiuos asmenis, tokiu būdu juos įbauginti. A. P., L. P., T. Ž. pagal susitarimą turėjo paimti iš šių asmenų įvykdytų nusikalstamų veikų gautus daiktus, juos realizuoti ir gautus pinigus bei dėl jų priverstinio darbo uždirbtus pinigus, paėmus iš nukentėjusiųjų, pasidalyti tarpusavyje su grupės nariais (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2021 m. sausio 6 d. baudžiamojoje byloje).

Nuteistieji buvo nuteisti pagal BK 147¹ str., nes pasinaudodami aukų pažeidžiamumu ir priklausomumu, dėl prastos finansinės padėties, svetimos kalbos nemokėjimu, panaudodami fizinį smurtą ir grasinimus, privertė nukentėjusiuosius dirbti nežmoniškomis sąlygomis, taip pat užsiimti neteisėtomis veiklomis – vagystėmis – Jungtinėje Karalystėje (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2021 m. sausio 6 d. baudžiamojoje byloje).

LAT 7 teisėjų kolegija išaiškino, kad BK 147 straipsnyje nustatyta prekybos žmonėmis veika – tai įvairūs sandoriai, kurių objektas yra žmogus (pardavimas, pirkimas, kitoks perleidimas ar įgijimas, verbavimas, gabenimas ar laikymas nelaisvėje žmogaus) ir kurie sudaromi siekiant išnaudoti tą žmogų, be kita ko, kas yra aktualu šiai bylai, priverstiniam darbui ar paslaugoms bei nusikalstamai veikai daryti. Pagal BK 147¹

straipsnį nustatyta atsakomybė už priverstinį darbą, neteisėtą vertimą žmogų dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas, o pagal šio straipsnio 2 dalį baudžiamas tas, kas šio straipsnio 1 dalyje nurodytą veiką padarė versdamas žmogų dirbti ar teikti paslaugas vergijos ar kitokiomis nežmoniškomis sąlygomis. **Pažymėtina, kad BK 147 straipsnis, nustatantis atsakomybę už sandorius, sudarančius prielaidas išnaudoti žmogų, neapima paties išnaudojimo. Todėl prekyba žmonėmis, atskleista žmogaus išnaudojimo stadijoje, turėtų būti inkriminuojama kartu (kaip realioji sutaptis) su išnaudojimu priverstiniam darbui (BK 147¹ straipsnis)** (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2021 m. sausio 6 d. baudžiamojoje byloje).

Šioje byloje LAT vertindamas situaciją dar kartą konstatavo apgaulės, pasinaudojimo aukos pažeidžiamumu bei priklausomumu aspektus – byloje buvo įrodyta, kad pagal teismų nustatytas aplinkybes A. P., užverbuodamas nukentėjusiuosius vykti į Jungtinę Karalystę, žadėjo pakankamai gerai mokamą darbą, nemokamą apgyvendinimą ir finansinę paramą, kol jie bus įdarbinti, ir tai buvo esminės aplinkybės, nulėmusios nukentėjusiųjų apsisprendimą vykti į Jungtinę Karalystę. Tačiau nukentėjusieji buvo apgauti. Siekdami išnaudoti nukentėjusiuosius nusikalstamoms veikoms daryti bei priverstiniam darbui, nuteistieji dirbtinai sukūrė tokią situaciją, kad ilgą laiką nukentėjusiesiems jokie darbai nebuvo suteikti, tačiau jiems buvo skaičiuojami įsiskolinimai už gyvenamojo ploto nuomą. Be to, skolindami jiems lėšas pragyvenimui, savavališkai apkaltindami nukentėjusiuosius žalos padarymu dėl vagysčių ar neva kitaip padarytų tariamų nuostolių, nuteistieji padarė juos priklausomus nuo nuteistųjų valios ir atsiskaitymo už skolas pretekstu siūlė daryti nusikalstamas veikas – vogti, sukčiauti; nusikalstamas veikas nesutikusius daryti D. I. ir P. K. išnaudojo priverstiniam darbui, o E. G. – priverstiniam darbui ir nusikalstamoms veikoms daryti. Susiklosčiusioje situacijoje nukentėjusieji buvo pažeidžiami dėl buvimo užsienio valstybėje, kurios kalbos nemokėjo ar menkai mokėjo, šis barjeras lėmė situaciją, kad nukentėjusieji neturėjo realių galimybių susirasti darbą arba tokios jų galimybės buvo labai ribotos, nukentėjusieji neturėjo lėšų nei pragyvenimui, nei tikroms ar tariamoms skoloms apmokėti, todėl turėjo sutikti su nuteistųjų primetamomis sąlygomis. Pagal bylos aplinkybes nuteistiesiems tokia nukentėjusiųjų padėtis buvo žinoma ir iš dalies pačių nuteistųjų buvo sukurta.<...> Be to, nuteistieji prieš nukentėjusiuosius naudojo fizinį smurtą ir grasinimus, taip juos įbaugindami ir versdami paklusti. Visuma šių aplinkybių kartu paėmus pagrindžia, kad apgaule, pasinaudojant nukentėjusiųjų priklausomumu ir pažeidžiamumu, fiziniu smurtu ir grasinimais nuteistieji įgijo nukentėjusiųjų laisvę varžančią kontrolę ir tuo naudodamiesi

juos išnaudojo (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2021 m. sausio 6 d. baudžiamojoje byloje).

Taigi akivaizdu, kad priverstinis darbas arba paslaugų teikimas yra viena aktualiausių prekybos žmonėmis formų – ši veika net yra reglamentuojama atskirame BK straipsnyje. Kaip pažymėjo LAT aptartoje byloje, BK 147 straipsnis, nustatantis atsakomybę už sandorius, sudarančius prielaidas išnaudoti žmogų, neapima paties išnaudojimo, todėl atsiranda poreikis atskirai reglamentuoti ir priverstinio darbo ar paslaugų teikimo nusikalstamą veiką. Tačiau prekybos žmonėmis ir priverstinio darbo ar paslaugų teikimo nusikalstamos veikos iš esmės sutampa – BK 147 str. prekyba žmonėmis reglamentuota kaip platesnio masto nusikalstama veika tuo pačiu apimanti ir priverstinį darbą, tuo tarpu BK 147¹ str. reglamentuojama nusikalstama veika iš esmės detalizuoja BK 147 str. Tokiu atveju kyla rizika normų konkurencijai ir grėsmė netinkamai identifikuoti ir kvalifikuoti nusikalstamą veiką. Šiuo atveju, nors ir galima rasti kelis skirtumus tarp šių veikų, tačiau darytina išvada, kad vis dėlto toks normų vertinimas yra perteklinis. Iš esmės galima būtų teigti, kad BK 147¹ str. yra specialioji norma BK 147 str. atžvilgiu, tačiau pastebėtina, kad bet koku atveju ir 147¹ str. reglamentuoja prekybą žmonėmis, tik sukonkrečius ir susiaurinus asmens išnaudojimo tikslą, todėl yra sunkiai įsivaizduojamas aptariamo straipsnio savarankiškumas – tikėtina, kad bet koku atveju BK 147 str. ir 147¹ str. bus taikomi kartu.

Dar viena panaši nusikalstama veika yra reglamentuota BK 147² str., kurio 1 d. teigia, kad *tas, kas naudojosi žmogaus darbu ar teikiamomis paslaugomis, įskaitant prostituciją, žinodamas ar turėdamas ir galėdamas žinoti, kad asmuo šį darbą dirba ar šias paslaugas teikia dėl to, kad jam išnaudojimo tikslais buvo panaudotas fizinis smurtas, grasinimai, apgaulė arba kiti šio kodekso 147 straipsnyje nurodyti būdai naudojimasis asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis <...>* (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Šis straipsnis BK papildė neseniai – 2012 m., o ir teismų praktikos ar mokslinių straipsnių, analizuojančių BK 147² str. taikymą, nėra daug – LAT iki šios dienos yra išaiškinęs tik 1 bylą aptariamoms normoms pagrindu.

Baudžiamojoje byloje Nr. 2K-9-689/2019 pateikiamos štai tokios aplinkybės: *S. R. 2015 m. sausio 12 d. nuo 19.18 iki 19.40 val. viešbutyje, esančiame (duomenys neskelbtini), neatlygintinai pasinaudojo D. S. teikiamomis seksualinėmis paslaugomis, turėdamas ir galėdamas suprasti, kad ji jas teikia dėl to, kad buvo padaryta materialiai ir psichologiškai priklausoma nuo asmens, kuriam byla išskirta į atskirą ir kuris ją buvo atvežęs ir apgyvendinęs viešbutyje, turėdamas tikslą išnaudoti prostitucijai.*

Aptariamoje byloje LAT išaiškino, kad objektyviai ši nusikalstama veika pasireiškia naudojimosi žmogaus darbu ar atliekamomis paslaugomis, įskaitant prostituciją. Subjektyvioji nusikalstamos veikos – naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis – sudėties pusė pasireiškia tiesiogine tyčia, t. y. asmuo suvokia, kad tokiu darbu ar paslaugomis naudojasi, ir nori taip veikti. BK 147² straipsnio 1 dalyje nurodyti ir papildomi subjektyviąją nusikalstamos veikos pusę apibūdinantys požymiai: arba kaltininko žinojimas, arba galėjimas ir turėjimas žinoti, kad nukentėjusio asmens laisva valia yra palaužta panaudojus fizinį smurtą, grasinimus, apgaulę ar pasinaudojus nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, priėmus ar sumokėjus pinigus arba gavus ar suteikus kitokią naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2019 m. vasario 12 d. baudžiamojoje byloje).

Taigi nors LAT nėra turėjęs daug bylų šio straipsnio pagrindu, negalima teigti, kad tokie atvejai, kai asmuo naudojasi prekybos žmonėmis aukų teikiamomis paslaugomis, neegzistuoja. Kaip aptartoje byloje išaiškino LAT, esminis kriterijus, leidžiantis patraukti kaltininką baudžiamojon atsakomybėn už naudojimąsi kitų asmenų darbu ar paslaugomis, yra jo žinojimas, suvokimas ir siekis tokias paslaugas gauti, todėl darytina išvada, kad veika, paremtą asmens intelektiniu suvokimu, kad jis naudojasi prekybos žmonėmis auka, yra labai sunku įrodyti, nes kaltininkas dažnu atveju net ir žinodamas ar įtardamas, kad gauna paslaugas iš į prekybos žmonėmis tinklą įtraukto asmens, gali pakankamai lengvai tai nuslėpti ar paneigti.

Kaip jau buvo minėta, išskirtinis dėmesys tenka vaikų pirkimui ar pardavimui – tai pažeidžiamiausia visuomenės grupė: vaikai neturi išvystyto kritinio mąstymo, savisaugos instinkto, tam tikra prasme galima teigti, kad vaikai savaime yra priklausomi nuo bet kokio suaugusio asmens – ne tik nuo artimųjų giminaičių, dažniausiai vaikai suaugusių asmenų žodžius priima kaip nenuginčijamą tiesą ir nėra linkę jų kvestionuoti. Tai savaime vaikus pastato į poziciją, kurioje jie tampa priklausomi nuo bet kokio suaugusio asmens. Todėl BK yra išskirta atskira norma – 157 str. – numatanti baudžiamąją atsakomybę už vaiko pirkimą ar pardavimą – specialioji norma BK 147 str. atžvilgiu. Visavertę ir sustiprintą apsaugą vaikams nuo šios nusikalstamos veikos padarymo įpareigoja suteikti ir Vaiko teisių konvencija, kurios 35 str. imperatyviai nurodo, kad valstybės dalyvės imasi visų reikiamų priemonių nacionaliniu, dvišaliu ir daugiašaliu lygiu siekdamos užkirsti kelią vaikų grobimui, prekybai arba jų kontrabandai, nesvarbu, kokiems tikslams ir kokia forma (Vaiko teisių konvencija, 1989).

Šiuo atveju vaiko pirkimo ar pardavimo *objektas* šiek tiek skiriasi nuo prekybos žmonėmis objekto – kiek platesnis. Tai normalus vaiko vystymasis, jo laisvė, neliečiamybė, taip pat vaiko šeimos interesai (Abramavičius et al., 2009 p. 204).

Objektyvieji požymiai iš esmės pasireiškia taip pat kaip ir prekybos žmonėmis atveju, tačiau yra vienas esminis skirtumas – vaiko pirkimo arba pardavimo atveju įstatymas nereikalauja nukentėjusio asmens valią palenkiančių būdų panaudojimo, numatytų prekybos žmonėmis atveju (panaudojant fizinį smurtą, grasinimus, kitaip atimant galimybę priešintis, pasinaudojant nukentėjusio asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu, panaudojant apgaulę, sumokant pinigus ar suteikiant kitokią turtinę naudą asmeniui, kuris faktiškai kontroliuoja nukentėjusį asmenį) (Abramavičius et al., 2009 p. 204). Galima daryti išvadą, kad įstatymas nereikalauja, kad būtų panaudotas bent vienas valią palenkiantis būdas vien dėl to, kad vaikas savaime yra pažeidžiamas ir priklausomas, todėl jis natūraliai patenka į didesnės rizikos subjektų, galinčių lengviau būti įtrauktas į prekybos žmonėmis tinklą, ratą. Taip pat verta pabrėžti, kad formaliai laikoma, kad vaiko, kuris, kaip jau minėta, yra laikomas asmuo, nesulaukęs 18 metų, psichika nėra dar pilnai susiformavusi, todėl akivaizdu, kad vaiko pirkimas ar pardavimas bei išnaudojimas nelegaliems tikslams gali žymiai labiau pažeisti vaiko psichologinę būseną negu suaugusio asmens.

Subjektyviaja prasme ši nusikalstama veika padaroma tiesiogine tyčia, t. y. kaltininkas žino ir tyčia siekia į prekybos žmonėmis tinklą įtraukti vaiką. *Subjektas* šiuo atveju yra toks pat kaip ir prekybos žmonėmis – asmuo, sulaukęs 16 metų, be kita ko, subjektui gali būti priskiriami ir specialieji požymiai: tai gali būti medicinos, vaikų įstaigos (gimdymo įstaigų, vaikų namų ir pan.) darbuotojai ir kiti asmenys, tarp jų – tėvai, įtėviai, globėjai. Už vaiko pirkimą ar pardavimą baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiami ir juridiniai asmenys (Abramavičius et al., 2009 p. 207).

LAT nagrinėtoje fenomenalioje baudžiamajoje byloje Nr. 2K-232-942/2018 buvo analizuojama situacija, kai nepilnametės merginos pardavinėjo kitas nepilnametes merginas suaugusiems asmenims, turintiems tikslą su nukentėjusiomis lytiškai santykiauti. Už pagalbą surasti nepilnametes merginas nuteistieji bendrininkėms atlygindavo sutarta pinigų suma, o nepilnametėms, kurios sutiko periodiškai lytiškai santykiauti, atlygindavo cigaretėmis, alkoholiu, nupirkdavo pavalgyti ar pan. Byloje buvo nurodytos tokios aplinkybės: *R. F. 2014 m. vasario 9 d., tikslesnis laikas nenustatytas, turėdamas tikslą pirkti vaiką siekiant su juo lytiškai santykiauti ir taip jį seksualiai išnaudoti, iš anksto susitarė su E. G., kad ji už piniginių atlygi surastų merginą, sutiksiančią su juo lytiškai santykiauti už pinigus, už tai pažadėdamas bendrą 50–70 Lt (14,48–20,27 Eur) atlygį, t. y.*

pažadėjo E. G. pirkti vaiką žinodamas, kad ji turės materialinės naudos iš kito asmens seksualinio išnaudojimo, ir turėdamas tikslą pats seksualiai išnaudoti vaiką. E. G. su R. F. pasiūlymu sutiko ir nurodė, kad nepilnametė S. G. už 50–70 Lt (14,48–20,27 Eur) atlygį su juo lytiškai santykiaus. Po susitarimo su E. G. R. F. tą pačią dieną, apie 15.00 val., atvyko pas S. G. ir E. G. į (duomenys neskelbtini) miestelį, ten, neatsižvelgdamas į S. G. sutikimą, t. y. pasinaudodamas jos pažeidžiamumu dėl nepilnametystės, iš E. G. ją įgijo ir gabeno savo automobilyje, turėdamas tikslą ją seksualiai išnaudoti, iki jam paskambino E. G. ir pranešė, kad S. G. ieško (duomenys neskelbtini) specialiosios mokyklos auklėtojos. Kitas nuteistasis A. S. 2015 m. sausio 12 d., tikslesnis laikas nenustatytas, turėdamas tikslą pirkti vaikus siekiant su jais lytiškai santykiauti bei tenkinti lytinę aistrą ir taip juos seksualiai išnaudoti, iš anksto susitarė su G. V., kad ji už piniginių atlygį surastų merginų, sutiksiančių su juo lytiškai santykiauti ir tenkinti lytinę aistrą už pinigus, už tai pažadėdamas materialinį atlygį, t. y. pažadėjo G. V. pirkti du ir daugiau vaikų žinodamas, kad G. V. turės materialinės naudos iš kito asmens seksualinio išnaudojimo, ir turėdamas tikslą pats seksualiai juos išnaudoti. (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Šioje byloje žemesnės instancijos teismas nuteistųjų veiksmus kvalifikavo kaip vaiko pirkimą – pardavimą pagal BK 157 str., tačiau kasaciniame skunde nuteistieji argumentavo, kad nukentėjusiosios pačios sutiko lytiškai santykiauti, kad nei lytiškai su nukentėjusiomis merginomis santykiavę suaugę asmenys, nei nukentėjusiąsias pardavusios merginos nevaržė jų laisvės, nes jos, kaip ir nukentėjusiosios, buvo nepilnametės, panašaus amžiaus ir jokiais būdais nevaržė nukentėjusiųjų laisvės, nedisponavo jomis kaip daiktais, jų valios nepalenkė. Nuteistosios ir nukentėjusiosios mokėsi vienoje mokykloje, jų visų elgesys buvo kontroliuojamas pedagogų, mokyklos darbuotojų. Nuteistosios paprasčiausiai pelnėsi iš nukentėjusiųjų nepilnamečių prostitucijos, o ne pardavinėjo jas seksualiniam išnaudojimui. Nuteistieji taip pat teigė, kad nukentėjusiosios pačios buvo aktyvios lytinių santykių iniciatorės: jos akivaizdžiai demonstravo lytinių santykių poreikį, t. y. savo apsisprendimą užsidirbti pinigų pardavinėjant savo kūną, nepaisant savo nepilnametystės, savo veiklą viešino tiek per televizijos „Liuks“ kanalą, tiek per portalą „Flirtas.lt“, taip pat kitais būdais ieškojo vyrų lytiniam santykiams. Tokiai aktyviai nukentėjusiųjų veiklai įtakos neturėjo kiti asmenys, jos nenulėmė ir jų amžius. Priešingai, nukentėjusiosios suvokė savo veiksmų reikšmę ir to siekė, norėdamos gauti pinigų ir patenkinti savo norus (įsigyti cigarečių, alkoholio). Kartu atkreiptinas dėmesys į tai, kad apeliacinės instancijos teismas nuosprendyje net sutiko su pirmosios instancijos teismo išvada, jog vienkartinis seksualinių paslaugų suteikimas už pinigus neatitinka prekybos

žmonėmis prasmės, tačiau po to jau padarė visiškai priešingą išvadą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

LAT, kvalifikuodamas bylos aplinkybes, dar kartą pabrėžė vaiko, kaip prekybos žmonėmis aukos, jautrumo ir pažeidžiamumo aspektą, konstatavo, kad prekyba vaikais yra tarptautiniu teisiniu lygmeniu pripažintas nusikaltimas, šiurkščiai pažeidžiantis vaiko teises, taip pat tai yra prekybos žmonėmis reiškinių dalis, išsiskirianti tuo, jog juo kėsiniama į labiausiai pažeidžiamus asmenis – vaikus, kurie nėra pasiekę visiškos socialinės, psichinės ir fizinės brandos, pabrėžė, kad vaiko sutikimas lytiškai santykiauti neturi juridinės galios prekybos žmonėmis kontekste. Atsakydama į nuteistųjų kasacinio skundo argumentus, LAT teisėjų kolegija teigė, kad BK 157 str. nurodytai nusikalstamai veikai konstatuoti turi įtakos ne lytinių santykių skaičius (jei vaikas, be kita ko, buvo pirktas kitoms seksualinio išnaudojimo formoms), o pats veikos padarymo mechanizmas, taip pat nuteistieji su nepilnametėmis tiesiogiai tarėsi, kad jos už piniginių atlygį surastų merginų, sutiksiančių su jais lytiškai santykiauti ir tenkinti lytinę aistrą, palaikė su jomis nuolatinį ryšį, kurio pagalba sumokėjus nuteistosioms galėjo pakartotinai susitikti su nukentėjusiomis nepilnametėmis turint tikslą su jomis lytiškai santykiauti (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje).

Kitoje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-267-648/2019, kurioje taip pat puikiai atskleidžiamas vaiko pirkimo ar pardavimo aspektas, nuteistasis, pasinaudodamas nepilnamečių asmenų pažeidžiamumu, panaudodamas apgaulę, kelis kartus su skirtingomis nepilnametėmis merginomis, imituodamas seksualines bei smurtines scenas, merginas filmavo bei fotografavo teigdamas, kad vaizdo medžiaga bus skirta užsienio režisierių kuriamiems filmams. Byloje buvo pateiktos tokios aplinkybės: *R. T., paaiškindamas, kad filmavimas ir fotografavimas bus vykdomi užsienio režisierių prašymu ir naudojami kuriamam filmui, nuo 2015 m. vasario pabaigos nurodė Z. G., o nuo 2016 m. liepos mėn. – ir L. C. surasti – užverbuoti šioms fotosesijoms tinkamas nepilnametės merginas ir pristatyti šias sutartu laiku į jo nurodytą vietą. Vykdydama bendrą susitarimą, Z. G. 2015 m. gegužės mėnesio pabaigoje, tiksliai ikiteisminio tyrimo nenustatytu laiku, pasiūlė fotosesijose dalyvauti savo giminaitei nepilnametei K. P. ir, pasinaudodama jos pažeidžiamumu, t. y. nepilnametyste bei sunkia šeimos materialine padėtimi, ir nurodydama, kad nuotraukos bei filmuota medžiaga bus naudojama užsienyje filmams kurti, įtikino nepilnametę K. P. dalyvauti fotosesijoje. Toliau veikiant pagal bendrą susitarimą, laikotarpiu nuo 2015 m. gegužės mėnesio iki rudens R. T., siekdamas išnaudoti, ne mažiau kaip penkis kartus įgijo jam Z. G. pristatytą nepilnametę K. P., piktnaudžiaudamas įgytu pasitikėjimu, už sutikimą fotografuotis bei filmuotis pažadėjęs*

sumokėti nukentėjusiajai tam tikrą pinigų sumą, taip paskatindamas ir nulemdamas nukentėjusiosios apsisprendimą dalyvauti fotosesijose, naudodamas iš anksto paruoštas įvairias surišimo priemones, nurodydamas (reikalaudamas) nukentėjusiajai persirenginėti, pozuoti bei vaidinti, dalyvaujant Z. G. ir L. C., nepilnametę K. P. fotografavo bei filmavo ne mažiau kaip penkis kartus įvairiose vietose – savo darbo vietoje, taip pat gyvenamojoje vietoje bei ikiteisminio tyrimo metu nenustatytoje vietoje miške, automobilio salone ir bagažinėje, taip pat, nedalyvaujant Z. G. ir L. C., ne mažiau kaip septynis kartus nepilnametę K. P. filmavo bei fotografavo savo darbo vietoje, surišant nepilnometei K. P. rankas bei kojas, užkemšant ar užrišant skudurėliais arba dėvėtomis kelnaitėmis burną, taip imituojant smurtines scenas su vaikais, sąmoningai neatskleisdamas tikrojo veiklos pobūdžio, kad šią vaizdinę bei filmuotą medžiagą naudos savo seksualinei aistrai tenkinti, išnaudojo nepilnametę kitoms seksualinio išnaudojimo formoms. Tokie nuteistųjų R. T. ir Z. G. veiksmai padarė žalą nepilnmetės K. P. psichikos sveikatai, nes dėl atsiradusių kitų reakcijų į stiprų stresą buvo nesunkiai sutrikdyta nukentėjusiosios psichikos sveikata (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2019 m. lapkričio 28 d. baudžiamojoje byloje).

Kasacinio skundo argumentuose kaltinamasis teigė, kad nėra teisinio pagrindo inkriminuoti BK 157 str., nes veiksmai, kuriuos atliko R. T., niekaip neribojo vaikų laisvės, jų apsisprendimas dalyvauti fotosesijose buvo savanoriškas, turint tikslą užsidirbti. R. T. prieš vaikus nenaudojo jokios prievartos. Fotosesijose dalyvavę vaikai ten buvo su jiems gerai pažįstamais žmonėmis. Nuteistasis taip pat teigė, kad vienkartinis vaiko išnaudojimo atvejis neatitinka vaiko pirkimo ar pardavimo esmės; vaiko įgijimui baudžiamąja prasme reikšmės turi vaiko laisvę varžančio priklausomumo trukmė; priklausomumas turi būti tęstinio pobūdžio. Tačiau LAT teisėjų kolegija pripažino nuteistą kaltu pagal BK 157 str., argumentuodamas, kad nukentėjusios mergaitės „fotosesijų“ metu turėjo visiškai paklusti R. T. reikalavimams, jo valiai, turėjo elgtis taip, kaip joms būdavo nurodyta, nepriklausomai nuo to, ar joms tai patiko ar ne, priešingu atveju jos nebūtų gavusios žadėtų pinigų. Teisėjų kolegija pažymi, kad nepilnamečių mergaičių kontrolės faktą ir jų veiksmų laisvės suvaržymą patvirtina ir byloje nustatytos aplinkybės, kad nuteistasis pats parinkdavo vietas, kur vyks „fotosesijos“, nustatydamas jų tvarką ir „scenarijų“, fotografavimo metu mergaitėms buvo užrišamos akys, užkemšamos burnos, jos buvo rišamos prie įvairių daiktų (pavyzdžiui, kėdžių, medžių), surištos įsodinamos į automobilio saloną ir bagažinę ir pan., buvo verčiamos persirenginėti, pozuoti ir vaidinti, o tai aiškiai apribojo jų galimybes laisvai judėti ir valią elgtis savo nuožiūra. Teismas taip pat pakartotinai pabrėžė, kad nepilnamečių asmenų sutikimas dalyvauti nurodomo pobūdžio

veikloje neturi juridinės galios kvalifikuojant vaiko pirkimo ar pardavimo nusikalstamą veiką (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2019 m. lapkričio 28 d. baudžiamojoje byloje).

Taigi akivaizdu, kad vaiko pirkimas ar pardavimas yra viena pavojingiausių nusikalstamų veikų – šia veika yra pažeidžiamos vaiko teisės į brandos vystymąsi bei į saugią psichologinę ir socialinę aplinką. Iš nagrinėtos bylos pavyzdžio galima išskirti tai, kad prekyba vaikais nebūtinai turi būti tęstinė veika – konkrečiu atveju buvo matyti, kad vaiko pirkimas ar pardavimas prilygo kelių pakartotinių lytinių aktų trukmei, už kuriuos buvo atsiskaityta merginoms, sutikusioms parduoti savo bendraamžes. Visų svarbiausią aspektą reikia išskirti – vaiko sutikimas lytiškai santykiauti, taip pat valios lenkimo priemonių nebuvimas nenaikina prekybos vaikais nusikalstamos veikos požymių.

Kaip jau buvo pastebėta, tobulėjant internetiniams ryšiams, vis dažniau prekyba žmonėmis persikelia į socialinių tinklų erdves, o prekybos žmonėmis aukos vis dažniau yra įtraukiamos į internetinės prostitucijos pinkles, dėl ko išryškėja nauja prekybos žmonėmis kryptis – internetinis modeliavimas. Iš esmės tai galima laikyti pornografijos atmaina, tačiau, kaip buvo aptarta pirmoje šio darbo dalyje, internetas suteikė žmonėms prieigą prie gyvos vaizdo įrašų transliacijos, kurios metu gali būti atsižvelgiama į stebinčiųjų asmenų norus. Už tam tikrą mokestį už kameros esantys asmenys atlieka progresyvius sekso veiksmus gyvos internetinės transliacijos metu ir tai daro tol, kol klientas nori mokėti pinigus. Deja, nėra jokių garantijų, kad „aktoriai“ taip elgiasi savanoriškai, t. y. niekieno neverčiami, todėl internetinių kamerų pornografiją galima priskirti prekybos seksu kategorijai (Humphreys et al., 2019, p. 26). Internetinės prostitucijos kontekste prekeiviai žmonėmis naudoja kameras, kad realiuoju laiku internetu transliuotų seksualinius veiksmus, skirtus pirkėjams visame pasaulyje. Nusikaltėliai naudojami socialinės žiniasklaidos tinklais, pažinčių puslapiams, internetiniais pokalbių kambariais, mobiliosiomis programėlėmis, tamsiojo tinklo (*angl. dark web*) svetainėmis ir kitais puslapiams bei domenais – svarbiausia, kad prekybos žmonėmis nusikalstamai veikai naudojama socialinė platforma leistų užtikrinti anonimiškumą.

Lietuvoje gyva transliacija paremto sekso paslaugų teikimo fenomenas taip pat nėra svetimas. Vienoje baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288-648/2018 buvo pateiktos aplinkybės, kai nuteistieji, susitarę verbuoti jaunas merginas turint tikslą priversti jas dirbti internetiniais modeliais, tokius veiksmus atliko pakartotinai: *pirmosios instancijos teismo nuosprendžiu V. J. ir D. Š. nuteisti už tai, kad jie tiksliai ikiteisminio tyrimo metu nenustatytu laikotarpiu, apytiksliai 2013 m. kovo–gegužės mėnesiais, įgyvendindami bendrą sumanymą verbuoti jaunas merginas ir moteris dirbti interneto modeliais*

pornografinio pobūdžio interneto svetainėje teikiant pornografinio pobūdžio paslaugas svetainės lankytojams ir pelnytis iš jų teikiamų paslaugų, per įdėtą skelbimą internete ir tiesioginio susitikimo kavinėje metu panaudodami apgaulę, t. y. leisdami suprasti, kad siūlomas darbas yra legalus, suvokdami, kad darbas susijęs su pornografija ir kad pinigų galima uždirbti tik atliekant pornografinio pobūdžio veiksmus ir stebint, kaip tokius pornografinio pobūdžio veiksmus atlieka svetainės lankytojai, tačiau to neatskleisdami nukentėjusiajai, melagingai žadėdami gerą atlyginimą, pasinaudodami nukentėjusiosios pažeidžiamumu, t. y. jos naivumu, patiklumu, nesugebėjimu įvertinti pornografijos pavojingumo ir jos sukeliamų neigiamų pasekmių, sunkia jos materialine padėtimi ir tuo, kad ji augina tris mažus vaikus, įtikinėdami verbavo R. G. dirbti interneto modeliu pornografinio pobūdžio tinklalapyje. Nukentėjusiajai sutikus, V. J. ir D. Š. jos kompiuteryje prijungė nukentėjusiąją prie tinklalapio (-), paskui įdarbino interneto modeliu tinklalapyje (-), sutarė, kad R. G. dirbs šį darbą savo namuose, kur ji gyveno su trimis mažamečiais vaikais, stebėjo ją per internetą, kaip ji dirba, ir davė jai nurodymus, kaip reikia dirbti, taip privertė nukentėjusiąją jaustis jiems skolingą ir atidirbti už tai, kad nuteistieji surado jai darbą, ir tokiu būdu padarė nukentėjusiąją priklausomą nuo jų. Minėtais veiksmais V. J. ir D. Š. išnaudojimo tikslais sudarė sandorį su nukentėjusiaja ir įgijo jos kontrolę. R. G., būdama pažeidžiama, priklausoma ir kontroliuojama nuteistųjų bei visiškai nesuvokdama savo veikos neteisėtumo, taip būdama nekalta dėl disponavimo pornografinio turinio dalykais, vykdydama nuteistųjų sumanymą, prieš interneto kamerą demonstravo intymias kūno vietas ir atliko su savimi intymius veiksmus, kurių tikslas sukelti svetainės lankytojų lytinį geismą. R. G. atsakius dirbti interneto modeliu, V. J. ir D. Š., pasinaudodami jos pažeidžiamumu ir priklausomumu, panaudodami psichinę prievartą, įtikinėjo ją tęsti pornografinio pobūdžio paslaugų teikimą. Taip V. J. ir D. Š., pasitelkę R. G., interneto svetainėse (-) ir (-) gamino pornografinio turinio dalykus ir juos padarė prieinamus šios interneto svetainės lankytojams, pasinaudodami R. G. pažeidžiamumu ir priklausomumu bei panaudodami psichinę prievartą, neteisėtai vertė ją teikti pornografinio pobūdžio paslaugas, taip pat naudojos R. G. paslaugomis, gaudami už jos paslaugas nenustatyto dydžio atlygį iš interneto svetainių administracijos (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2018 m. lapkričio 27 d. baudžiamojoje byloje).

Įdomu pabrėžti, kad šioje byloje kasacinį skundą pateikė Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros Organizuotų nusikaltimų ir korupcijos tyrimo departamento prokurorė, nukentėjusioji ir nukentėjusiosios gynėjas. Pirmos instancijos teismo nuosprendžiu nuteistieji buvo patraukti baudžiamojon atsakomybėn BK 147 str. pagrindu, o apeliacinės instancijos teismas panaikino pirmosios instancijos teismo nuosprendį

nuteistuosius išteisindamas šio straipsnio pagrindu veiką kvalifikuodamas pagal BK 309 str., kuriame reglamentuojama baudžiamoji atsakomybė už disponavimą pornografinio turinio dalykais, teigdamas, *kad padaryta nepagrįsta išvada, kad nukentėjusiųjų laisvė pasirinkti, dirbti interneto modelio darbą ar jo nedirbti, nebuvo suvaržyta, taip pat apeliacinės instancijos teismas teigė, kad V. J. ir D. Š. kryptingai neieškojo pažeidžiamų merginų ir nesinaudojo jomis. Kasaciniame skunde išsamiai aptariamos kiekvienos iš nukentėjusiųjų gyvenimo sąlygos ir teigiama, kad nukentėjusiųjų pažeidžiamumą patvirtina pačių jų parodymai ir kiti byloje surinkti įrodymai. Be to, skundžiamame nuosprendyje nepateikta jokių įrodymų ir motyvų, kuriais remiantis paneigtas pasinaudojimas merginų priklausomumu, kaip jų laisvės suvaržymo požymis. Kasatoriai taip pat teigė, kad apeliacinės instancijos teismas neįsigilino į nukentėjusiųjų verbavimo užsiimti internetiniu modeliavimu aspektą.* (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2018 m. lapkričio 27 d. baudžiamojoje byloje).

LAT teisėjų kolegija, pakartotinai išaiškinusi verbavimo, apgaulės, priklausomumo ir pažeidžiamumo sampratą prekybos žmonėmis kontekste, konstatavo, kad V. J. ir D. Š. atlikti veiksmai (*skelbimo įdėjimas į internetą, įkalbinėjimas merginas užsiimti skelbime nurodytu darbu*) pirmosios instancijos teismo pagrįstai laikytini verbavimu BK 147 straipsnio prasme, nes jais siekta palenksti nukentėjusiųjų valią ir perimti jas į nuteistųjų kontrolę. Tokią išvadą patvirtina ir šios instancijos teismo apkaltinamajame nuosprendyje nustatyti vėlesni V. J. ir D. Š. veiksmai, kai dalis sutikusių nukentėjusiųjų pradėjo „dirbti“, t. y. nukentėjusiosios savo ar nuteistųjų išnuomotuose butuose privalėjo atlikti seksualinio pobūdžio veiksmus prieš interneto kameras, nuteistųjų prijungtas prie kompiuterių. V. J. ir D. Š. stebėjo internete, kaip nukentėjusiosios dirba, duodavo nurodymus, kaip efektyviau uždirbti kuo daugiau pinigų iš klientų. Nukentėjusiosioms bandant atsakyti tokio pobūdžio darbo, nuteistieji įtikinėjo jas pakeisti savo nuomonę. Be to, V. J. ir D. Š. naudojo psichinę prievartą prieš nukentėjusiąsias, kad jos kuo daugiau laiko skirtų seksualinio pobūdžio veiksmams atlikti prieš interneto kamerą ir uždirbtų kuo didesnę pinigų sumą. LAT teisėjų kolegija panaikino apeliacinės instancijos teismo sprendimą ir paliko galioti pirmos instancijos sprendimą, pagal kurį nuteistieji buvo patraukti baudžiamajon atsakomybėn BK 147 str. pagrindu (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2018 m. lapkričio 27 d. baudžiamojoje byloje).

Taigi išanalizavus pateiktą bylą šių dienų kontekste, galima tik pagrįsti jau ir taip aptartą išvadą, kad prekyba žmonėmis kaip nusikalstama veika geba organiškai adaptuotis prie šių dienų aktualijų, besikeičiančio ir tobulėjančio pasaulio. Anksčiau su prostitucija ir tiesioginiu kito asmens kūno išnaudojimu lytiniais poreikiais tenkinti

tapatintas nusikaltimas dabar įgauna naujas formas, tokias kaip virtualiai prostitucijai prilyginamas internetinis modeliavimas, turi žymiai platesnį išnaudojimo prekybai žmonėmis spektrą bei brėžia naujas kryptis šios nusikalstamos veikos vystymuisi.

Kaip buvo minėta šiame darbe, prekyba žmonėmis yra prilyginama šiuolaikinei vergovei, o kiek vėliau ši veika buvo pradėta tapatinti su moterų ir vaikų išnaudojimu prostitucijai ar priverstiniais lytiniais santykiams. Ilgą laiką nebuvo galima nubrėžti konkrečios ribos, atskiriančios asmens išnaudojimą prostitucijai nuo prekybos žmonėmis. Šiandien šios nusikalstamos veikos yra reglamentuojamos skirtinguose BK normose – 147 str. ir 307 str. – tačiau nubrėžti šių veikų atskyrimo ribą vis tiek išlieka sudėtinga.

Šių nusikalstamų veikų atskirtį gerai iliustruoja baudžiamoji byla Nr. 2K-197-1073/2018. Byloje buvo nurodytos tokios aplinkybės: *G. T. pagal BK 147 straipsnio 1 dalį ir 307 straipsnio 1 dalį nuteistas už tai, kad, veikdamas bendrininkų grupę su G. Č. ir M. M., panaudodami apgaule, laikė nelaisvėje žmogų, siekdami, kad jis būtų išnaudojamas prostitucijai, t. y. prekiaavo žmogumi ir pelnėsi iš jo prostitucijos. M. M., pasiūlęs L. D. gyventi kartu, 2014 m. balandžio mėn. viduryje atvedė ją į butą, esantį Vilniuje, jame iki 2014 m. birželio mėn., o nuo 2014 m. birželio mėn. iki rugpjūčio 23–24 d. bute, esančiame Vilniuje, įvairiu laikotarpiu G. Č. tampė nukentėjusiosios plaukus ir trankė kumščiais per nugarą, G. T. 4–5 kartus kratė nukentėjusiąją elektrošoku, grasindami sumušti, vertė nukentėjusiąją nuo 2014 m. balandžio mėn. iki rugpjūčio 23–24 d. vartoti psichotropines medžiagas. M. M. tris kartus, o G. T. du kartus sumušė nukentėjusiąją, nes ji neklausė G. Č. nurodymų, taip atėmė galimybę priešintis, G. Č. neišleisdavo nukentėjusiosios iš butų, laikė ją nelaisvėje, taip kontroliavo nukentėjusiosios elgesį bei jos buvimo vietą, ir iki 2014 m. rugpjūčio 23–24 d. išnaudojo L. D. prostitucijai, t. y. nukentėjusiajai per dieną suteikus seksualines paslaugas ne mažiau kaip 3–4 klientams ir uždirbus nenustatyto dydžio sumą, bet ne mažiau kaip 700–800 Lt (203–232 Eur), iš klientų už prostituciją gautus pinigus paimdavo G. Č. ir atiduodavo G. T. arba M. M., taip nuo 2014 m. balandžio mėn. iki 2014 m. rugpjūčio 23–24 d. iš L. D. prostitucijos G. T. ir M. M. įgijo tiksliai nenustatyto dydžio, bet ne mažiau nei 700–800 Lt (203–232 Eur) neteisėtų pajamų (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2018 m. birželio 12 d. baudžiamojoje byloje).*

Šioje LAT nutartyje buvo atkreiptas dėmesys į BK 147 str. ir 307 str. santykį – konstatuota, kad šios normos gali būti laikomos konkuruojančiomis tarpusavyje: *prekyba žmonėmis yra vienas iš nusikaltimų žmogaus laisvei. Veika gali būti kvalifikuojama pagal BK 147 straipsnį tik nustačius, kad buvo disponuojama asmeniu kaip daiktu, taip pat verbuojant, gabenant ar laikant žmogų nelaisvėje, panaudojant fizinį smurtą, grasinimus*

arba kitaip atimant galimybę priešintis bei kitais šios normos dispozicijoje numatytais būdais palaužiant nukentėjusiojo valią tam, kad nukentėjęs asmuo būtų įtrauktas į prostituciją ar būtų pelnomasi iš šio asmens prostitucijos arba jis būtų išnaudojamas pornografijai ar priverstiniam darbui. Iš dalies ši norma konkuruoja su BK 307 straipsniu, kuris numato atsakomybę už pelnymąsi iš kito asmens prostitucijos. Kvalifikuojant veiką pagal BK 147 straipsnį būtina nustatyti, kad nukentėjusio asmens laisvė buvo suvaržyta, palenkiant jo valią bent vienu iš BK 147 straipsnio dispozicijoje nurodytų valios palenkimo būdų. Kitaip tariant, prekybos žmonėmis sudėčiai konstatuoti būtina nustatyti straipsnio dispozicijoje numatytus požymius ir bent vieną nusikalstamą veiksmą (neveikimą) – nukentėjusio asmens valios palenkimo būdą (prievartos elementą). Nenustačius, kad laisvė buvo suvaržyta ar nukentėjusiojo valia buvo įstatymo numatytais būdais palenkta, veika pagal BK 147 straipsnį negali būti kvalifikuojama. Tokiu atveju gali būti tik sprendžiamas baudžiamosios atsakomybės klausimas už vienos iš BK 307 straipsnyje numatytų veikų padarymą (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutartis 2018 m. birželio 12 d. baudžiamojoje byloje).

Aptarus pateiktą baudžiamąją bylą galima daryti išvadą, kad esminis skirtumas tarp prekybos žmonėmis ir pelnymosi iš kito asmens prostitucijos yra būtent BK 147 str. nurodytos nusikalstamos veikos objektyvieji požymiai – laisvės suvaržymas ar valios palenkimų būdų panaudojimas. Tuo tarpu BK 307 str. 1 d. sako, kad *tas, kas turėjo pajamų iš kito asmens prostitucijos arba sąvadavo prostitucijai <...>* (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2000). Šio straipsnio dispozicijoje nėra reglamentuojami jokie alternatyvūs prievartos veiksmai, kurių pagrindu asmuo galėtų būti traukiamas baudžiamojon atsakomybėn – pagrindinis šios veikos požymis yra pinigų gavimas iš kito asmens prostitucijos.

Taigi pastebėtina, kad aptariamoms veikoms, nors savo esme panašios ir glaudžiai susijusios, turi vieną esminį skirtumą – prekybos žmonėmis turint tikslą asmenį išnaudoti prostitucijai nusikalstamoje veikoje būtinieji požymiai yra veikos padarymo būdas siekiant suvaržyti asmens laisvę ir palenkti jo valią, o tokių požymių nebuvimas neleidžia veikos kvalifikuoti kaip asmens išnaudojimo prostitucijai. Tačiau iš pateiktos bylos matyti, kad šios dvi nusikalstamos veikos gali sudaryti sutaptį tokiu atveju, jeigu asmuo yra ne tik parduodamas prostitucijai, tačiau ir toliau yra pelnomasi iš asmens teikiamų seksualinių paslaugų.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad prekyba žmonėmis yra plačiai reglamentuojama nusikalstama veika – ji turi nemažai panašumų su kitomis nusikalstamomis veikomis, dėl ko gali būti sunku tokią veiką tinkamai identifikuoti ir

kvalifikuoti, o nusikaltusiems asmenims skirti tinkamą bausmę. Analizuojant kai kurių aktualių nusikalstamų veikų panašumus ir skirtumus galima daryti prielaidą, kad prekybos žmonėmis reguliavimas BK yra perteklinis, pavyzdžiui, BK 147 str. dispozicijoje yra nurodoma, kad kaltininkas yra traukiamas baudžiamojon atsakomybėn esant alternatyvių veiksmų, varžančių asmens laisvę, panaudojimui siekiant jį įtraukti į prekybos žmonėmis tinklą, o vienas iš nurodomų galimų veiksmų – priverstinis darbas. BK 147¹ str., atitinkamai reglamentuojantis priverstinį darbą ar paslaugas, iš esmės tik papildė BK 147 str., tačiau negali būti laikomas pastarojo straipsnio alternatyva kvalifikuojant nusikalstamą veiką. Tokios baudžiamojo įstatymo normos gali kelti ne tik papildomų sunkumų teismams identifikuojant nusikalstamas veikas, tačiau suteikia ir daugiau potencialios erdvės nuteistųjų ar nukentėjusiųjų asmenų skundams aukštesnių instancijų teismams, o tai iš esmės daro įtaką teismų darbo našumui.

IŠVADOS

1. Prekyba žmonėmis – viena iš aktualiausių ir pavojingiausių šiuolaikinių nusikalstamų veikų, kuria yra ribojama asmens laisvė. Ilgą laiką ši nusikalstama veika buvo siejama tik su moterų ir vaikų išnaudojimu seksualinių paslaugų teikimo tikslais. Nors šiame darbe pateikta informacija rodo, kad tarptautiniu mastu prekybos žmonėmis nusikalstama veika vis dar dažniausiai yra daroma siekiant asmenis įtraukti į prostituciją, tačiau Lietuvos statistikos duomenys rodo kiek kitokią prekybos žmonėmis kryptį – Lietuvoje ši nusikalstama veika daugiausia yra daroma siekiant išnaudoti asmenis priverstinio darbo tikslais. Taigi besikeičiant prekybos žmonėmis kaip nusikalstamos veikos stereotipams, valstybinėms institucijoms ypač svarbu vykdyti šios nusikalstamos veikos stebėseną, siekiant nustatyti ne tik esamas prekybos žmonėmis kryptis ir formas, tačiau ir naujai atsirandančias šiuolaikinėje visuomenėje.
2. Iš šiame darbe pateiktų duomenų darytina išvada, kad prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos pavojingumas pasireiškia ir tuo, kad ši veika geba adaptuotis prie besikeičiančio, modernėjančio pasaulio, o nauji iššūkiai gali prisidėti prie nusikalstamos veikos ribų plėtimo. Visuomenei vis labiau persikeliant į internetinę erdvę, prekyba žmonėmis užsiimantys asmenys šį veiksnį išnaudoja nusikalstamai veikai perkelti į internetines platformas, dėl ko internetinė prostitucija (arba internetinis modeliavimas) tampa vis pavojingesnė ir vis sunkiau atsekama prekybos žmonėmis forma. Interneto platybės nusikaltėliai išnaudoja ir aukų verbavimui siekdami jas įtraukti į prekybos žmonėmis tinklą, o pasaulinė COVID-19 pandemija tik dar labiau paskatino asmenis daugiau laiko praleisti socialiniuose tinkluose, dėl ko padidėja tikimybė tapti prekybos žmonėmis aukomis.
3. Tarptautinėje bendruomenėje ilgą laiką prekyba žmonėmis buvo tapatinama su moterų ir vaikų išnaudojimu prostitucijai – tai atspindi ir šiame darbe aptarti pagrindiniai tarptautinės teisės aktai. Keičiantis laikams prekybos žmonėmis samprata ir subjektų ratas išsiplėtė. Dabartiniai tarptautinės ir ES teisės aktai detalai ir struktūruotai reglamentuoja šiame darbe aptariamą nusikalstamą veiką, tarptautinių teisės aktų šalims nustatydami minimalius standartus, kuriais remiantis šalių nacionalinėse teisės sistemose turi būti reglamentuojama prekyba žmonėmis. Esminiai aspektai, kurie tapo tarptautinės teisės aktų reglamentuojamu objektu: asmens sutikimas neturi juridinės reikšmės patraukti kaltininką baudžiamojon atsakomybėn; ypač atkreipiamas dėmesys į pasinaudojimą asmens pažeidžiamumu; prekyba žmonėmis yra nusikaltimas žmogaus orumui ir neliečiamybei.

4. Tarptautinės ir ES teisės aktai įpareigoja šalis skirti daugiau dėmesio vaikų apsaugai nuo prekybos žmonėmis. Vaikai – pažeidžiamiausia visuomenės dalis: jų kritinis mąstymas dar nėra susiformavęs, jie yra naivesni, o jauną amžių galima įvardinti kaip savaiminį priklausomumo indikatorių suaugusio asmens atžvilgiu, dėl ko vaikai dažnai tampa prekyba žmonėmis užsiimančių asmenų prioritetiniu taikiniu.
5. Siekiant mažinti prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos rodiklius būtina ne tik išaiškinti pačią nusikalstamą veiką, bet ir skatinti prevenciją bei teikti visapusišką ir visavertę pagalbą nuo prekybos žmonėmis nukentėjusiems asmenims. Pažeidžiamiausia visuomenės dalis (gyvenantys prastomis socialinėmis sąlygomis, bedarbiai, neįgalūs asmenys, vaikai) turi būti edukuojama ir mokoma atpažinti galimos prekybos žmonėmis ženklus. Asmenims, nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos, turi būti suteikiama psichologinė ir socialinė pagalba. Valstybinės institucijos kiekvienais metais sudaro metinius kovos su prekyba žmonėmis planus, kurių tikslas yra skatinti šios nusikalstamos veikos prevenciją ir kovoti su padariniais, tačiau ne visi tikslai yra pasiekiami. 2020 m. dalis tikslų nebuvo pasiekta dėl pasaulinės COVID-19 pandemijos, nors, kaip jau buvo pastebėta, ši pasaulinė sveikatos krizė yra vienas iš veiksnių, lėmusių prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos masto išaugimą.
6. Prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos sudėtis labai plačiai aprašyta, o ypač objektyvioji nusikalstamos veikos pusė – aiškiai ir detalai reglamentuojami veikos padarymo ir aukos valios palaužimo būdai (verbavimas, fizinio ir psichologinio smurto panaudojimas, apgaulė, pasinaudojimas aukos priklausomumu ir pažeidžiamumu). Esant tokiam išsamiam veikos aprašymui ikiteisminių tyrimų institucijoms ir teismams daug lengviau identifikuoti ir kvalifikuoti nusikalstamą veiką ir patraukti kaltininkus baudžiamajon atsakomybėn.
7. Pastebėtina, kad BK yra ne vienas straipsnis, reglamentuojantis prekybą žmonėmis. BK 147 str. (prekyba žmonėmis) yra numatyta pagrindinė šios nusikalstamos veikos sudėtis, o kitos prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką reglamentuojančios normos (BK 147¹ str. išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms; BK 147² str. naudojimas asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis; BK 157 str. vaiko pirkimas arba pardavimas) yra laikomos specialiosiomis normomis BK 147 str. atžvilgiu. Darbe aptarus ne tik BK 147 str. reglamentuojamos veikos, tačiau ir kitų panašių nusikalstamų veikų sudėtis, galima pastebėti, kad BK 147 str. yra detalai aprašyti galimi įtraukimo į prekybos žmonėmis tinklą tikslai (siekis, kad asmuo būtų išnaudojamas pornografijai, prostitucijai, priverstinei, fiktyviai santuokai,

priverstiniam darbui ar paslaugoms, nusikalstamai veikai daryti), todėl darytina išvada, kad BK 147¹ str., reglamentuojantis asmens išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, yra perteklinis ir apsunkina prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos kvalifikavimą.

8. Darbe buvo analizuojami ne tik teoriniai prekybos žmonėmis aspektai, tačiau ir praktiniai. Pastebėtina, kad teismai, kvalifikuodami prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką, nuo teorinių šios veikos aspektų per daug nenukrypsta. Pagrindiniai aspektai, pastebėti analizuojant teismų praktiką:

- Asmenys, padarę prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką, traukiami baudžiamojon atsakomybėn nepaisant to, ar buvo aukos sutikimas – tai neturi juridinės reikšmės nusikalstamos veikos kvalifikavimui.
- Baudžiamoji atsakomybė už šią nusikalstamą veiką yra taikoma ir nepilnamečiams asmenims, kurie įtraukė į prekybą žmonėmis savo bendraamžius.
- Nepilnamečio asmens sutikimas lytiškai santykiauti nešalina baudžiamosios atsakomybės asmenims, įtraukusiems aukas į prekybos žmonėmis tinklą.
- Vienas esminių aspektų, padedančių identifikuoti prekybą žmonėmis – asmens laisvės ir laisvės rinktis suvaržymas.

ŠALTINIAI

I. Norminiai teisės aktai

1. Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos. OL L 101, 2011 4 15, p. 1.
2. Europos Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pamatinis sprendimas 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis OL L 2 03 , 01/08/2002 p. 0001 – 0004, kuris buvo pakeistas Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos.
3. Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (2005). *Valstybės žinios*, 2012-08-17, Nr. 96-4916.
4. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (1989). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60-1501.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741.
6. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.
7. Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (2016). *TAR*, 2016-09-19, Nr. 23709.
8. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014.
9. Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas (2016). *TAR*, 2016-07-05, Nr. 18825
10. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymas Nr. 1V-577 „Dėl kovos su prekyba žmonėmis 2020–2022 metų veiksmų plano patvirtinimo“. *TAR*, 12931.
11. Protokolas dėl prekybos žmonėmis, ypač moterimis ir vaikais, prevencijos, sustabdymo bei baudimo už vertimąsi ja, papildantis Jungtinių Tautų organizacijos konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003-05-21, Nr. 49-2166.

II. Teismų praktika

12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2012 m. gegužės 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2k-227/2012.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2014 m. lapkričio 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-432/2014.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2015 m. gruodžio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-551-788/2015.

15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 8 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-319-693/2016.
16. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2016 m. lapkričio 22 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-344-942/2016.
17. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. gegužės 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-173-693/2018.
18. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-197-1073/2018.
19. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. spalio 3 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-232-942/2018.
20. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288-648/2018.
21. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. vasario 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-9-689/2019.
22. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. lapkričio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-267-648/2019.
23. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. vasario 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020.
24. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021.

III. Specialioji literatūra

25. Abramavičius, A. et al. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99 – 212)*. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas.
26. Bazylevas, I., Pajaujis, V. (2015). *Prekyba žmonėmis ir sisteminis požiūris kaip problemas sprendimas*. Vilnius: Teisės institutas.
27. Bolzanas, D., Drakšienė, A. (2004). *Prekybos žmonėmis samprata*. Teisė, ISSN 1392-1274.
28. De Jong, J. (2017). Human trafficking for the purpose of organ removal. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.politieacademie.nl/kennisenonderzoek/kennis/mediatheek/PDF/93846.pdf> [žiūrėta 2022 m. vasario 14 d.].
29. Edards, A (2008). *Trafficking in Human Beings: at the Intersections of Criminal Justice, Human Rights, Asylum/Migration and Labor*.

30. European Commission (2020). *Data collection on trafficking in human beings in the EU*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020.
31. Europos Komisija (2020). *Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai. Trečioji kovos su prekyba žmonėmis pažangos ataskaita, kaip reikalaujama pagal direktyvos 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos 20 straipsnį*. Briuselis: Europos Komisija.
32. Fedosiuk, O. (2003). Prekyba žmonėmis kaip nusikaltimas žmogaus laisvei. Teisėjų mokymo centro medžiaga. *Jurisprudencija* 2003, t. 45(37); 86–97.
33. Fedosiuk, O. (2005). *Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje*. Teisė, ISSN 1392-1274.
34. Fedosiuk, O. (2007). Prekybos žmonėmis nusikaltimo normos naujosios redakcijos (2005 m. birželio 23 d.) aiškinimo ir taikymo problemos. *Jurisprudencija* 2007 8(98); 54–61.
35. Girdeinis, T., Gutauskas, A., Kujalis, P. (2014). *Baudžiamoji teisė*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.
36. Godziak, E., Vogel, K. (2020). *Palermo at 20: A Retrospective and Prospective*. *Journal of Human Trafficking*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23322705.2020.1690117> [žiūrėta 2022 m. kovo 17 d.].
37. GRETA. Kovos su prekyba žmonėmis ekspertų grupė (2015). *Ataskaita apie Europos Tarybos Konvencijos dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis įgyvendinimą Lietuvoje*. Europos Tarybos Konvencijos dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis sekretoriatas.
38. Gutauskas, A. (2009). *Human trafficking and its treatment in criminal law*. Vilnius: Mykolo Riomerio universiteto Teisės fakultetas.
39. Gutauskas, A. et al. (2014). *Šiuolaikinės baudžiamosios teisės tendencijos*. Vilnius: Mykolo Riomerio universitetas.
40. Humphreys, K., Le Clair, B., Hick, J. (2019). Intersections between Pornography and Human Trafficking: Training Ideas and Implications. *Journal of Counselor Practice*, 10(1):19–39, 2019.
41. Karalius, M. (2020) *Ar saugu siekti teisingumo? Poveikis nukentėjusiems nuo prekybos žmonėmis*. VšĮ Kovos su prekyba žmonėmis ir išnaudojimu centras.
42. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (2014). *Prekyba žmonėmis priverstiniam darbui ir darbuotojų išnaudojimui užsienyje: lietuvių migrantų patirtis*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija.

43. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (2018). *Prekyba žmonėmis ir jos prevencija*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija.
44. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (2018). Situacija kovos su prekyba žmonėmis srityje Lietuvoje 2018 m. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija.
45. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (2020). *2019 metų kovos su prekyba žmonėmis situacija Lietuvoje apžvalga*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija
46. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (2020). *Kovos su prekyba žmonėmis koordinavimo komisijos 2020 metų veiklos ataskaita*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija.
47. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerija (2021). *2020 metų kovos su prekyba žmonėmis situacija Lietuvoje apžvalga*. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija.
48. Palavinskienė, P. (2004). Gatvių prostitucijos Vilniaus mieste kriminologinė analizė. *Jurisprudencija, 2004, t. 61(53); 35–48*.
49. Sanders, T., O'Neill, M., Pitcher, J. (2018). *Prostitution, Sex Work, Policy & Politics*. 2nd edition. Sage publications ltd.
50. Todres, J., Diaz, A. (2020). *COVID-19 and Human Trafficking—the Amplified Impact on Vulnerable Populations*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://jamanetwork.com/journals/jamapediatrics/fullarticle/2770536/> [žiūrėta 2022 m. vasario 19 d.].
51. United Nations Office on Drugs and Crime (2013). *Abuse of a position of vulnerability and other “means” within the definition of trafficking in persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.
52. Vaitkevičiūtė, V. (2007). *Tarptautinių žodžių žodynas*. 4-as pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Žodynas.
53. Žibas, K. (2016). *Fiktyvios išnaudojančios santuokos ir prekybos žmonėmis santykis Lietuvoje*. Kaunas: Lietuvos Caritas.

IV. Kiti šaltiniai

54. American Journal of Transplantation. *Organ Trafficking and Transplant Tourism: A Commentary on the Global Realities*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/j.1600-6143.2008.02200.x> [žiūrėta 2022 m. kovo 3 d.].
55. Andy Ray Talks. A. *Gutauskas: „Vergovės aukos užverbuojamos, išvežamos, apgyvendinamos, vartojant prievartą...“*. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://youtu.be/-1gfc5g88jA?t=2379> [žiūrėta 2022 m. balandžio 3 d.].

56. Bernardinai.lt. *Jolanta Reingardė. Kas jis, prostitutijos klientas?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2009-11-23-jolanta-reingarde-kas-jis-prostitutijos-klientas/> [žiūrėta 2022 m. vasario 13 d.].
57. Bernardinai.lt. *Surogacija – moderni vergovės forma.* [Interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/surogacija-moderni-vergoves-forma/> [žiūrėta 2022 m. kovo 3 d.].
58. Lietuvos Respublikos prokuratūra. *Prekyba žmonėmis keičiasi: vietoj seksualinio išnaudojimo – nusikalstamų veikų vykdymas.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.prokuraturos.lt/lt/naujienos/prokuraturos-aktualijos/prekyba-zmonemis-keiciasi-vietoj-seksualinio-isnaudojimo-nusikalstamu-veiku-vykdymas/4686> [žiūrėta 2022 m. vasario 13 d.].
59. Lietuvos teismai. A. Gutauskas: „*Nauja prekybos žmonėmis forma – interneto svetainių modeliai*“. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lat.lt/naujienos/a.gutauskas-nauja-prekybos-zmonemis-forma-interneto-svetainiu-modeliai/610> [žiūrėta 2022 m. vasario 13 d.].
60. Lietuvos teismai. *Prekyba žmonėmis: keičiasi prekiautojų žmonėmis tikslai ir metodai.* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.teismai.lt/lt/naujienos/teismu-sistemos-naujienos/prekyba-zmonemis-keiciasi-prekiautoju-zmonemis-tikslai-ir-metodai/8065> [žiūrėta 2022 m. vasario 13 d.].
61. Lietuvos teismai. Teisėjo A. Gutausko interviu apie prekybos žmonėmis bylą. [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lat.lt/naujienos/teisejo-a-gutausko-interviu-apie-prekybos-zmonemis-byla/1044> [žiūrėta 2022 m. kovo 29 d.].

SANTRAUKA

Šiuolaikinės prekybos žmonėmis baudžiamosios atsakomybės ypatumai

Radvilė Kvederaitė

Magistro darbe analizuojama prekyba žmonėmis, kuri yra viena pavojingiausių ir aktualesnių nusikalstamų veikų šiuolaikiniame pasaulyje. Prekybos žmonėmis aukomis dažnai tampa pažeidžiamiausios visuomenės grupės: asmenys, gyvenantys socialiai ir finansiškai prastomis sąlygomis, bedarbiai, neįgalūs ir vaikai, kurie neturėdami išsivysčiusio kritinio mąstymo dažnu atveju negeba racionaliai vertinti situacijų. Šiame darbe atskleidžiamas prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos gebėjimas adaptuotis prie modernėjančio pasaulio, atkreipiamas dėmesys į tai, kad prekyba žmonėmis persikelia į internetines erdves, dėl ko prekybos žmonėmis aukas tampa lengviau įtraukti į šį tinklą ir jas išnaudoti.

Darbe analizuojami tarptautinės ir ES teisės aktai istoriniu ir šiuolaikiniu aspektu. Ilgą laiką prekyba žmonėmis buvo tapatinama su moterų ir vaikų išnaudojimu prostitucijai, tačiau modernėjant visuomenei šios nusikalstamos veikos samprata buvo išplėsta – šiandien prekyba žmonėmis vyksta ir priverstinio darbo ar paslaugų teikimo, priverstinio elgetavimo, nusikaltimų darymo, fiktyvios santuokos bei priverstinės surogacijos tikslais. Taip pat buvo išplėstas ir prekybos žmonėmis subjektų ratas – pripažinta, kad prekybos žmonėmis aukomis gali būti visi asmenys: vyrai, moterys ir vaikai. Tarptautiniai ir ES teisės aktai numato ne tik minimalius prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos patraukimo baudžiamojon atsakomybės standartus, tačiau, siekiant sumažinti prekybos žmonėmis paplitimo mastą, daug dėmesio skiria ir įpareigojimui šalims skatinti prekybos žmonėmis prevenciją bei efektyvios pagalbos prekybos žmonėmis aukoms suteikimui.

Magistriniame darbe taip pat analizuojamas ir prekybos žmonėmis bei kitų panašių nusikalstamų veikų reguliavimas ir aptariamų nusikalstamų veikų sudėty, pateikiami teismų praktikos pavyzdžiai siekiant kuo geriau atskleisti šios nusikalstamos veikos baudžiamosios atsakomybės ypatumus. Teismų praktikos analizė atskleidė aukos sutikimo reikšmę, asmens laisvės varžymo ir nepilnamečių asmenų įtraukimo į prekybos žmonėmis tinklą aspektus bei šių požymių įtaką kvalifikuojant prekybos žmonėmis nusikalstamą veiką.

SUMMARY

Criminal Liability Specifics in Modern Human Trafficking

Radvile Kvederaite

The master 's thesis analyzes one of the most dangerous and relevant crimes in the today's modern world – human trafficking. It often affects vulnerable groups in society such people living in poor social and financial conditions, the unemployed, people with disabilities, and children who are often unable to assess the situation rationally due to their lack of critical thinking. The paper reveals the crime of trafficking in human beings to adapt to the vastly developing world, draws attention to its transition to online networks where it becomes even more dangerous

The paper analyzes international and EU legislation in historical and modern terms. Trafficking in human beings has long been equated with the exploitation of women and children for prostitution, but in the modern society the concept of this crime has expanded to include the provision of forced labor or services, forced begging, delinquency, sham marriage and forced surrogacy. The circle of trafficked persons has also been expanded - it is recognized that anyone can be a victim of human trafficking, including: men, women, and even children. International and EU law not only sets minimum standards for prosecuting trafficking in human beings, but also focuses on the obligation for countries to promote the prevention of trafficking and to provide effective assistance to victims of trafficking to reduce the prevalence of trafficking.

The master's thesis also analyzes the regulation of human trafficking and other similar criminal offenses and the composition of the criminal offenses in question, provides examples of case law to best reveal the peculiarities of the criminal liability of this criminal offense. The analysis of the case law revealed the meaning of the victim's consent, the restriction of personal liberty and inclusion of minors in the network of trafficking in human beings, as well as the influence that these features have in classifying the crime of human.